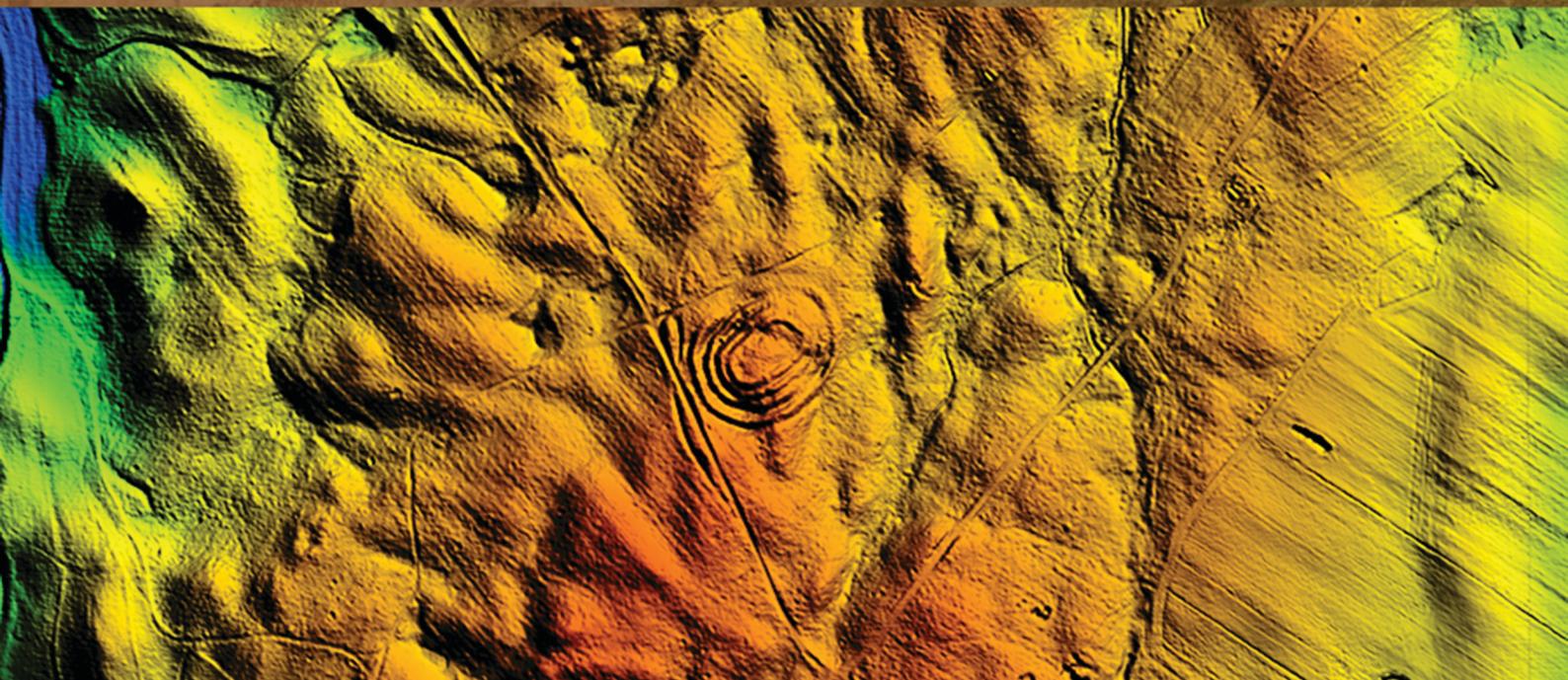
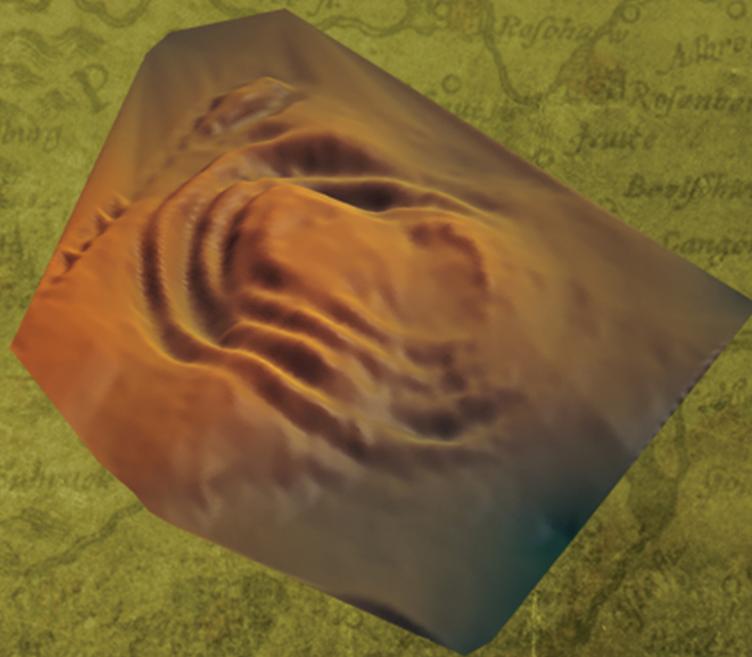

Katalog grodzisk Warmii i Mazur

pod redakcją
Zbigniewa Kobylińskiego

Tom 2

Instytut Archeologii
Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
Fundacja Res Publica Multiethnica

Katalog grodzisk Warmii i Mazur

pod redakcją Zbigniewa Kobylińskiego

Tom 2

Autorzy

Anna Gręzak, Urszula Kobylińska, Maria Lityńska-Zając, Magdalena Moskal-del Hoyo,
Jerzy Nitychoruk, Joanna Piątkowska-Małeka, Kamil Rabiega, Magdalena Rutyna,
Daniel Skoczylas, Rafał Solecki, Łukasz Maurycy Stanaszek, Tomasz Stępnik, Dariusz Wach,
Joanna Wawrzeniuk, Fabian Welc, Jacek Wysocki i Magdalena Żurek

Warszawa 2017

Publikacja wydana z funduszy projektu badawczego
Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki
Katalog grodzisk Warmii i Mazur. Część 1. Pomezania, Pogezania i Warmia

NARODOWY PROGRAM ROZWOJU HUMANISTYKI

Publikacja recenzowana do druku przez dr. Wojciecha Brzezińskiego
i prof. dr. hab. Przemysława Urbańczyka

Redakcja: Zbigniew Kobyliński

Projekt książki i skład: Bartłomiej Gruszka

Korekty: Urszula Kobylińska i Zbigniew Kobyliński

Projekt okładki: Weronika Kobylińska-Bunsch

Copyright © 2017 by Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie and Fundacja Res Publica Multiethnica

ISBN 978-83-946496-3-0

ISBN 978-83-948352-0-0

Wydawnictwo:

Fundacja Res Publica Multiethnica

Ul. Cypryjska 44

02-761 Warszawa

<http://res-publica-multiethnica.pl>

SPIS TREŚCI

GMINA MIŁAKOWO

Pawełki, st. 5	5
Raciszewo, st. 9	27

GMINA MORĄG

Strużyna, st. 21	63
Strużyna, st. 24	91
Tątławki, st. 2	109

GMINA ZALEWO

Duba, st. 1	139
Janiki Wielkie, st. 2	149
Mozgowo, st. 1	175
Urowo, st. 1	205
Wieprz, st. 1 - wyspa Bukowiec	219
Wieprz, st. 20	241

GMINA OSTRÓDA

Durąg, st. 1	261
Grabin, st. 1	297
Lipowiec, st. 1	335
Lipowiec, st. 2 (Lichtajny)	363
Morliny, st. 1	381
Zajaczki, st. 1	395

GMINA ŁUKTA

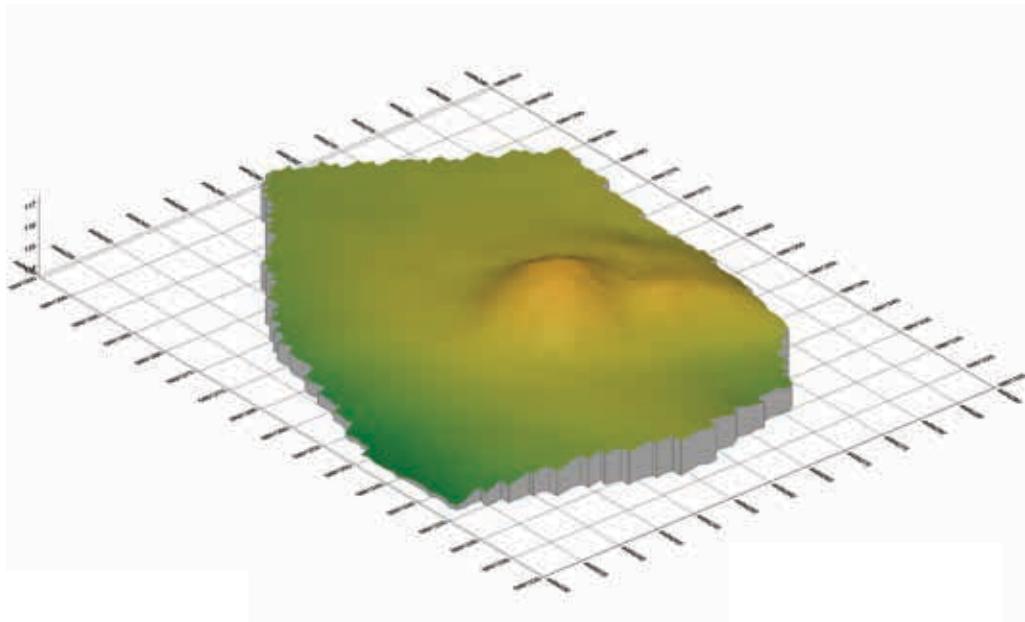
Plichta, st. 1	469
-----------------------	------------

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY	477
-----------------------------------	------------

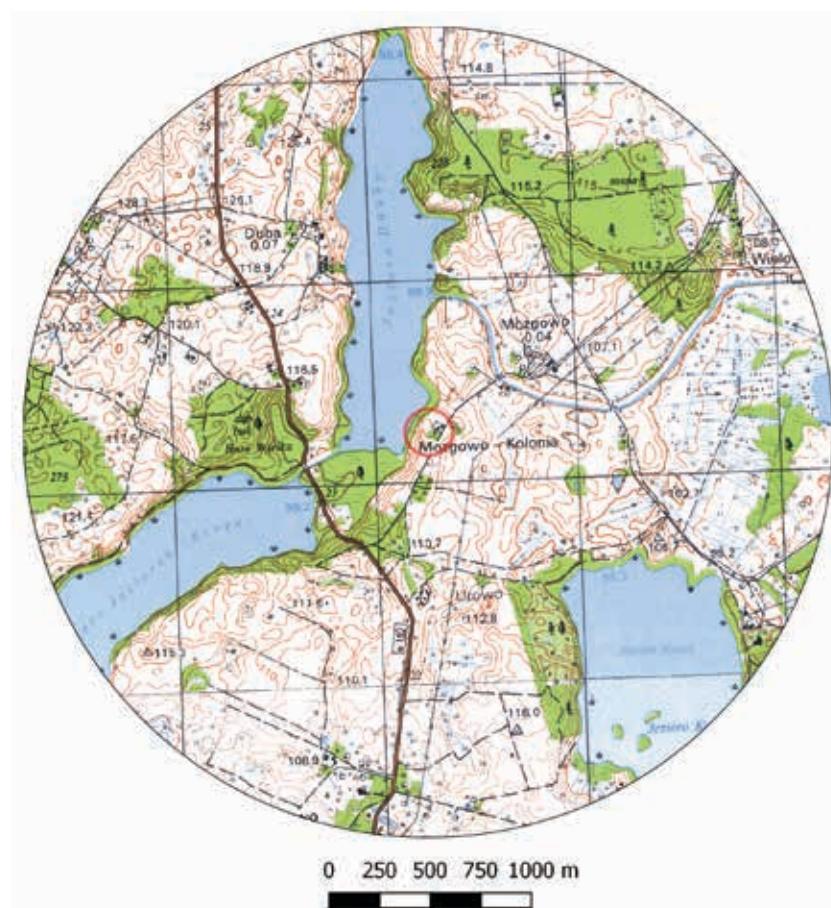
Mozgowo, st. 1

Gmina Zalewo
Powiat iławski
AZP 24-54/11

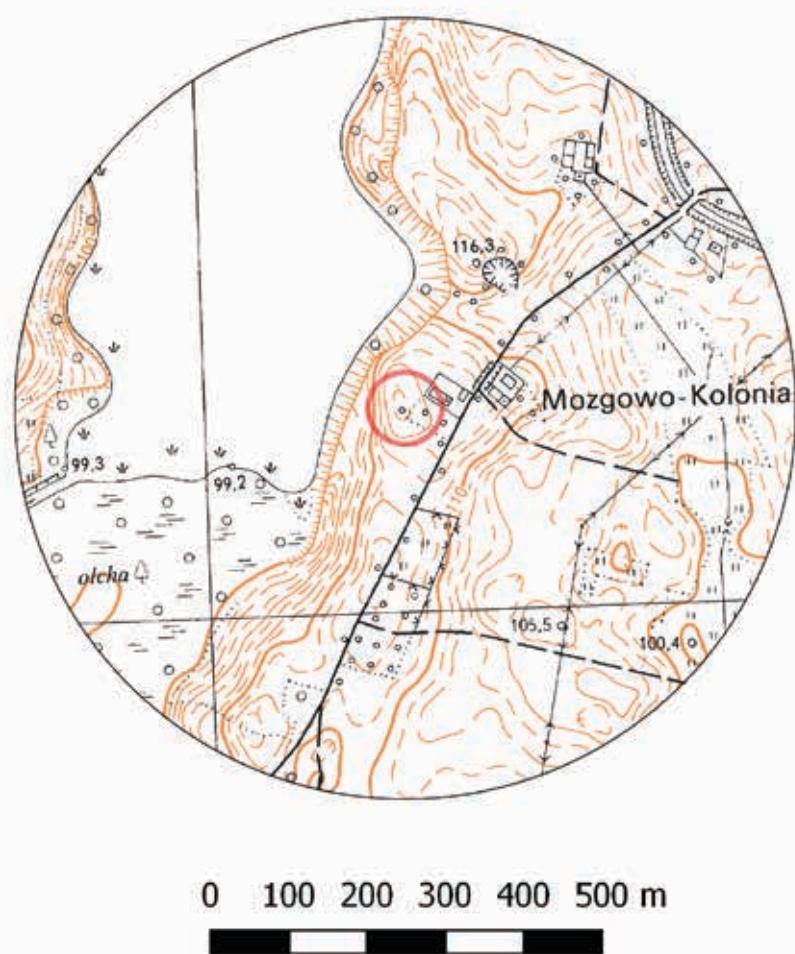
Współrzędne geograficzne:
N 53° 45' 15,70''
E 19° 42' 1,50''

Mozgowo, st. 1

Ryc. 1. Grodzisko w Mozgowie, st. 1 na mapie w skali 1:25 000 (na podstawie materiałów CODGiK, oprac. R. Solecki)

Ryc. 2. Grodzisko w Mozgowie, st. 1 na mapie w skali 1:10 000 (na podstawie materiałów CODGiK, oprac. R. Solecki)

POŁOŻENIE GRODZISKA I JEGO FORMA

MAGDALENA RUTYNA I JACEK WYSOCKI

Grodzisko w Mozgowie, st. 1 położone jest na wysoczyźnie, na krawędzi doliny jeziora Dauby, na terenie silnie eksponowanym (ryc. 1–2). Lokalizacja obiektu zapewnia zarówno daleki widok na tereny otaczającego go pojezierza, jak i bardzo dobrą obserwację jeziora Dauby i przesmyku przy Kradze – zatoce Jezioraka, jak i kontrolę przejścia wodnego, między tymi akwenami, które prawdopodobnie było drożne w średniowieczu, a być może także wcześniej.

Grodzisko ma formę niewielkiego kopca (ryc. 3–6). Jego średnica przy podstawie wynosi ok. 15 metrów, a wysokość od podstawy do 2 metrów. Kopiec ma łagodne stoki. Szczyt kopca osiąga wysokość 117,57 m n.p.m., a podstawa ok. 115,5–116,0 m n.p.m.

ŚRODOWISKO FIZYCZNO- -GEOGRAFICZNE

JERZY NITYCHORUK I FABIAN WELC

Grodzisko w Mozgowie, st. 1 usytuowane jest na krawędzi wysoczyzny morenowej przy wschodnim stoku rynny lodowcowej wypełnionej akwenem jeziora Dauby. Wysoczyzna zbudowana jest z tłustych glin zwałowych barwy brunatnej. Wokół stożka pod cienką warstwą humusu występuje właśnie taka glina. Sam kopiec zbudowany jest z wymieszanych osadów piaszczystych i piasków zaglinionych, co świadczy o jego antropogenicznym charakterze.

Na Szczegółowej mapie geologicznej Polski 1:50 000 ark. Dobrzyki¹ grodzisko leży na obszarze zbudowanym z piasków i żwirów wodnolodowcowych stadiału górnego zlodowacenia Wisły. Na południe od niego rozciąga się wysoczyzna polodowcowa zbudowana z glin zwałowych tego samego wieku (ryc. 7).

Z wysoczyzną polodowcową można wiązać gleby płowe, średniej żywotności III i IV klasy, na piaskach wodnolodowcowych rozwinięły się gleby bielicowe słabszej żywotności V i VI klasy. Wokół stożka na podłożu zbudowanym z glin zwałowych wytworzyły się gleby brunatne, żywne, ale trudne do uprawy, szczególnie w okresie starożytności i wczesnego średniowiecza, gdyż w późnym średniowieczu poziom agrotechniki pozwalał już na uprawę cięższych gleb.

Na stanowisku wykonano pięć wiercen, a do przekroju geologicznego wykorzystano także dwa wiercenia archiwalne z opracowania geofizycznego, zleconego przez właściciela posesji. Dzięki wierceniom

Ryc. 3. Mozgowo, st. 1. Widok grodziska od strony południowo-zachodniej (fot. J. Wysocki)

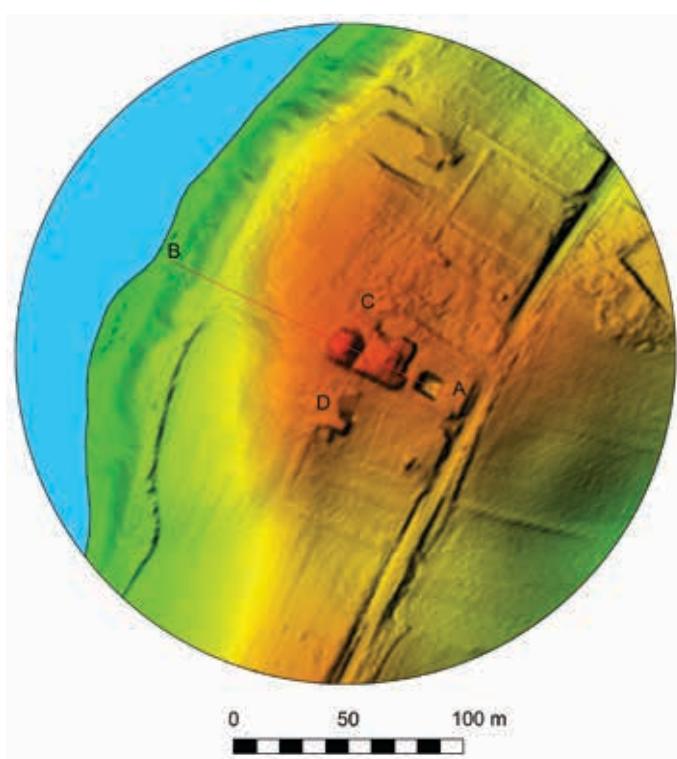
Ryc. 4. Mozgowo, st. 1. Widok grodziska od strony północno-zachodniej (fot. J. Wysocki)

archiwalnym przekrój geologiczny objął osady do kilkunastu metrów głębokości (ryc. 8–9).

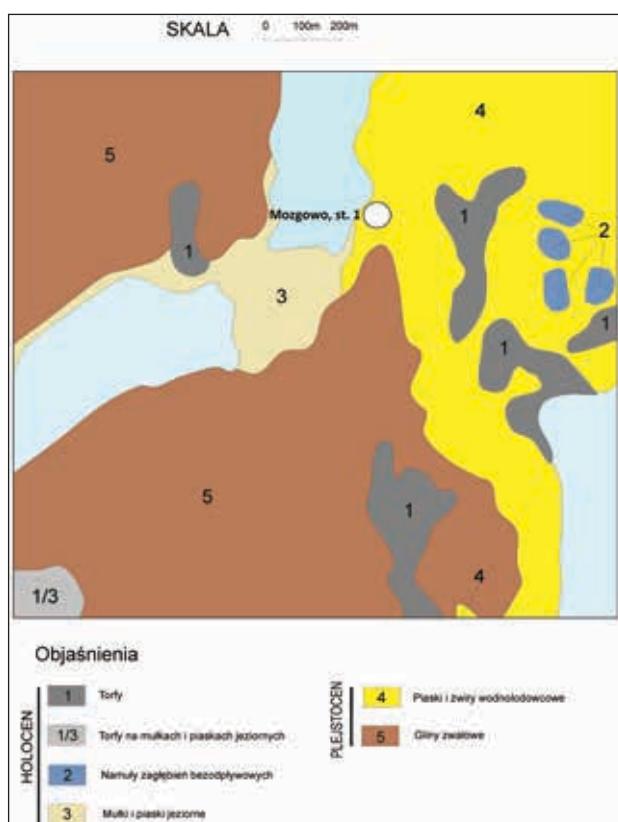
Na przekroju geologicznym udokumentowano trzy warstwy glin zwałowych (warstwy 1, 3 i 5), z cze- go warstwa 5 buduje stok między obiektem, a jeziorem Dauby oraz rozdzielające je warstwy piasków pylastycznych (2) i piasków drobnoziarnistych i średnioziarnistych lekko zaglinionych, stanowiących bezpośrednie podłożo obiektu (warstwa 4). Osady budujące grodzisko w Mozgowie, st. 1 to: piasek drobnoziarnisty, nieco zainiasty z bruczkiem do 5 cm średnicy, ciemnoszary; piasek ilasty z fragmentami cegieł i zaprawy, a w spągu, na kontakcie calca i warstwy kulturowej – gleba piaszczysta, ze żwirkiem i bruczkiem, ze śladami po korzeniach, szaro-brązowa (warstwa 6). Z przekroju geologicznego A–B i wiercenia M1r wynika, że wysokość nasypu stanowiącego obiekt wynosi około 1,7 m.

¹ Rabek i Narwojsz 2008.

Mozgowo, st. 1

Ryc. 5. Grodzisko w Mozdowie, st. 1 na zobrazowaniu ALS (na podstawie materiałów CODGiK, oprac. R. Solecki)

Ryc. 7. Mapa geologiczna okolic grodziska w Mozdowie, st. 1 (oprac. J. Nitychoruk i F. Welc)

Ryc. 6. Przekroje grodziska w Mozdowie, st. 1 uzyskane z danych ALS (na podstawie materiałów CODGiK, oprac. R. Solecki)

BADANIA ARCHEOLOGICZNE MAGDALENA RUTYNA I JACEK WYSOCKI

Przebieg badań terenowych

Obiekt po odkryciu w trakcie badań AZP w 1987 roku został wpisany do rejestru zabytków jako kopiec, z sugestią charakteru sepulkralnego (kurhan).

Badania wykopaliskowe przeprowadzono w roku 2012 w ramach realizacji projektu *Katalog grodzisk Warmii i Mazur*². Założono dwa wykopy o łącznej powierzchni 34,5 m². Wykop 1, po osi W-E o wymiarach 2,5 x 10 m z rozszerzeniem przy narożniku SE, o łącznej powierzchni 26,5 m², został założony

w południowo-zachodniej części stożka. Wykop 2, również po osi W-E i wymiarach 1 x 8 m, założony we wschodniej części stożka, miał jedynie charakter weryfikacyjny (ryc. 10).

Stratygrafia stanowiska

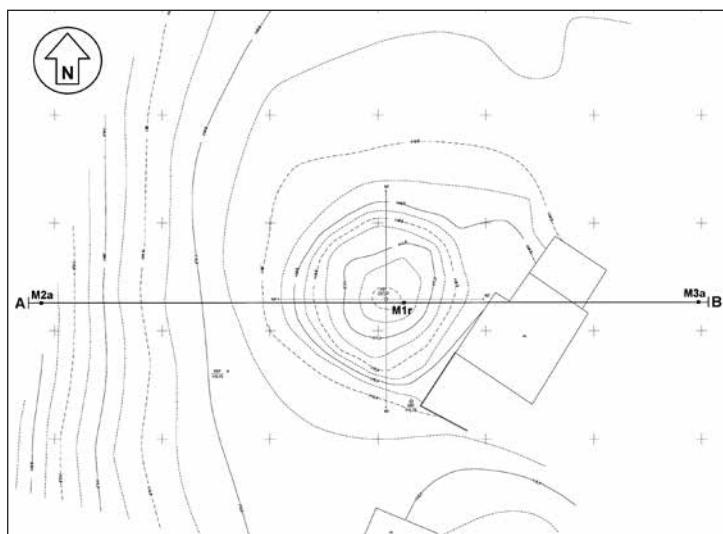
W trakcie badań archeologicznych w roku 2012 wydzielono łącznie 42 jednostki stratygraficzne, które podzielono na dziewięć głównych faz związanych z użytkowaniem tego obszaru (tab. 1 i ryc. 11).

Faza I – warstwy naturalne

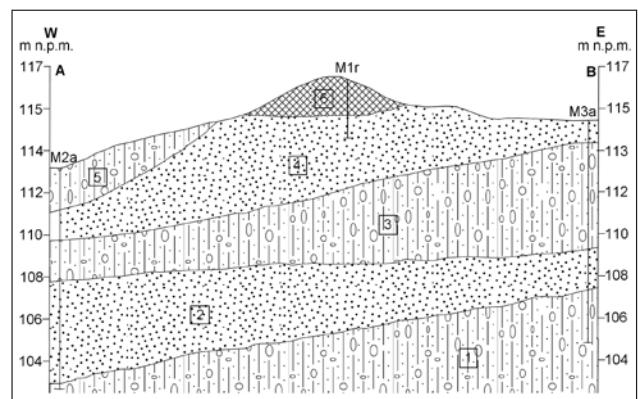
Nawarstwienia kulturowe spoczywały na twardej, tłustej glinie 8=27.

² Wysocki i Klęczar 2013: 340.

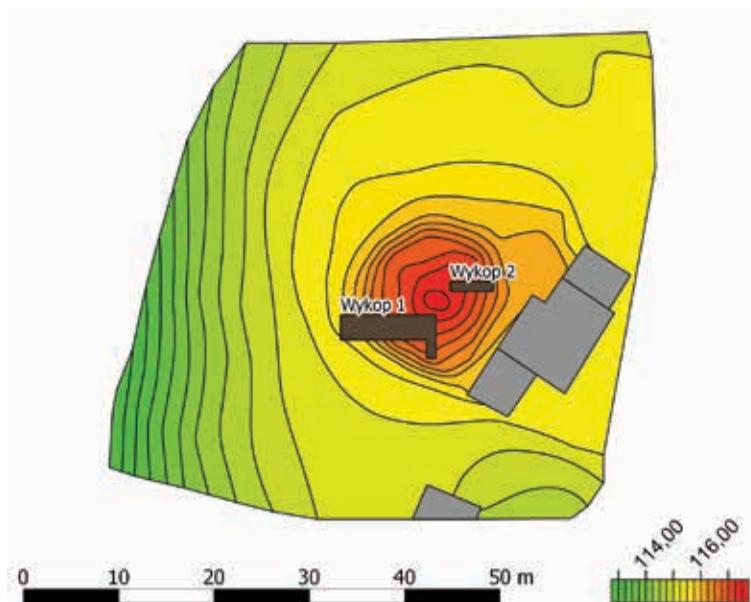
Mozgowo, st. 1

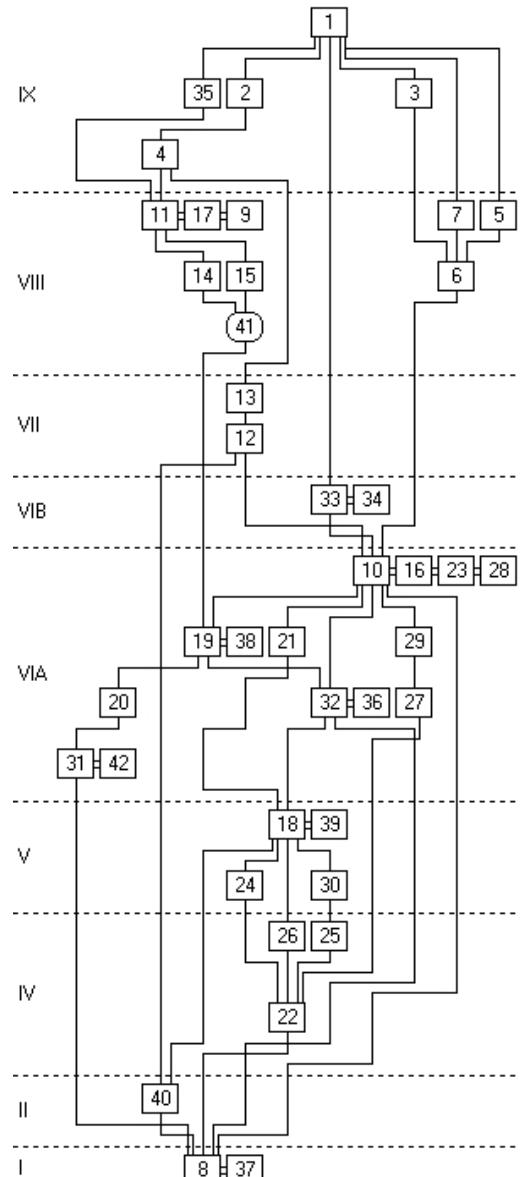
Ryc. 8. Mozgowo, st. 1. Plan warstwicowy grodziska (wyk. J. Błaszczyk) z naniesionymi miejscami wierceń geologicznych i linią przekroju (oprac. J. Nitychoruk i F. Welc)

Ryc. 9. Mozgowo, st. 1. Przekrój geologiczny: 1 - glina zwałowa, 2 - piasek pylasty, 3 - glina zwałowa, 4 - piasek różnoziarnisty, 5 - glina spływowawa, 6 - warstwa kulturowa (oprac. J. Nitychoruk i F. Welc)

Ryc. 10. Plan warstwicowy grodziska w Mozgowie, st. 1 z zaznaczonymi wykopami badawczymi z roku 2012 (na podstawie pomiarów J. Błaszczyka, oprac. R. Solecki)

Ryc. 11. Mozgowo, st. 1. Diagram relacji stratygraficznych (oprac. M. Rutyna)

Tabela 1. Mozgowo, st. 1. Badania w roku 2012. Katalog warstw i obiektów oraz ich zależności stratygraficznych (oprac. M. Rutyna)

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Położenie w obrębie stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa (Munsell)	Pozycja stratygraficzna	
						Znajduje się pod	Znajduje się nad
1	-	1	Południowo-zachodnia część stożka	Sypki, niejednorodny piasek; miąższość do 15 cm; humus	10YR 3/2	-	2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 33, 34, 35
2	-	1	Południowo-zachodnia część stożka	Skupisko luźno rozrzuconych około 20 kamieni (o śr. do 10 cm)	-	1	4
3	-	1	Południowo-zachodnia część stożka	Skupisko luźno rozrzuconych około 20 kamieni (o śr. do 10 cm)	-	1	6
4	-	1	Południowo-zachodnia część stożka	Niejednorodna glina z fragmentami cegiel; miąższość do 15 cm; współczesny poziom użytkowy	7YR 4/1	1, 2	12, 13, 14, 15
5	-	1	Południowo-zachodnia część stożka	Gruz z fragmentami cegiel i kamieniami; miąższość do 45 cm; warstwa powstała w wyniku rozbiorki wieży	10YR 4/3	1	6
6	-	1	Południowo-zachodnia część stożka	Gruz z fragmentami cegiel i kamieniami; miąższość do 25 cm; warstwa powstała w wyniku rozbiorki wieży	10YR 5/2	5, 7	10=16=23=28
7	-	1	Południowo-zachodnia część stożka	Gruz z fragmentami cegiel i kamieniami; miąższość do 15 cm; warstwa powstała w wyniku rozbiorki wieży	10YR 6/2	1	6, 8
8=37	-	1, 2	Południowo-zachodnia część stożka	Ilasta glina; calec	2,5Y 6/3	7, 22, 23, 31	-
9=11=17	-	2	Wschodnia część stożka	Piasek z grudkami zaprawy wapiennej i gruzem ceglany; miąższość do 60 cm; warstwa powstała w wyniku rozbiorki wieży	2,5Y 4/4	1, 33, 34, 35	28
10=16=23=28	-	1, 2	Południowo-zachodnia część stożka	Niejednorodny piasek z gruzem i zaprawą wapienną; miąższość do 50 cm; Faza VIA – budowa wieży	10YR 6/6	6	21, 32
12	-	1	Południowo-zachodnia część stożka	Sypki, jednorodny piasek; miąższość do 50 cm; warstwa powstała w wyniku naturalnego narastania gleby	2,5Y 5/2	4, 13	23, 40
13	-	1	Południowo-zachodnia część stożka	Sypki, niejednorodny piasek z drobnymi fragmentami polepy; miąższość do 10 cm; warstwa powstała w wyniku naturalnego narastania gleby	2,5Y 5/1	4	12
14	-	1	Południowo-zachodnia część stożka	Kilka kamieni o śr. do 10 cm; Faza VIII	-	4	11=17
15	-	1	Południowo-zachodnia część stożka	Warstwa potłuczonych cegieł; Faza VIII	7YR 6/6	4	11=17
18=39	-	1	Południowo-zachodnia część stożka	Niejednorodny piasek z węgielkami drzewnymi i popiołem; miąższość do 30 cm; warstwa powstała w wyniku naturalnego narastania gleby	10YR 6/2	21, 32	22, 26, 30
19=38	-	1, 2	Południowo-zachodnia część stożka	Fundament kamienny, składający się z około 90 kamieni o śr. od ok. 10 cm do ok. 80 cm	-	41	20
20	-	1	Południowo-zachodnia część stożka	Zgliniony piasek z zawartością węgielków drzewnych, popiołu i wapna; miąższość do 50 cm; warstwa budowlana	7,5YR 5/4	19	31
21	-	1	Południowo-zachodnia część stożka	Niejednorodny piasek z węgielkami drzewnymi; miąższość do 10 cm; Faza VIA – budowa wieży	10YR 6/8	10	18
22	-	1	Południowo-zachodnia część stożka	Sypki, niejednorodny piasek z węgielkami drzewnymi; miąższość do 30 cm; poziom użytkowy	2,5YR 5/2	18, 25, 26, 27	8
24	-	1	Południowo-zachodnia część stożka	Skupisko kości	-	18	22
25	-	1	Południowo-zachodnia część stożka	Sypki, niejednorodny piasek z węgielkami drzewnymi; miąższość do 20 cm; poziom użytkowy	7,5YR 4/2	30	22
26	-	1	Południowo-zachodnia część stożka	Skupisko około 50 dużych kamieni 26 (o śr. od 5 cm do 1 m) układalo się równolegle do lica fundamentu z Fazy VI, w odległości 1,5 m od niego w kierunku W; kamienna konstrukcja zniszczona została przez dolną część wkopu fundamentowego fundamentu kamiennego rozebranego muru ceglano-gipsowego z Fazy VI	-	18	22
27	27	1	Południowo-zachodnia część stożka	Dół posłupowy, o wym. ok. 0,25 x 0,3 m i gł. ok. 0,4 m	-	29	22
29	27	1	Południowo-zachodnia część stożka	Niejednorodny, gliniasty piasek; wypełnisko dolu posłupowego	10YR 5/2	10	27
30	-	1	Południowo-zachodnia część stożka	Niejednorodny piasek z węgielkami drzewnymi i popiołem; miąższość do 10 cm; warstwa powstała w wyniku naturalnego narastania gleby	10YR 4/2	18	25
31=42	31	1, 2	Południowo-zachodnia część stożka	Wkopalina fundamentowa	-	20	8
32=36	-	1, 2	Południowo-zachodnia część stożka	Niejednorodna glina; miąższość do 30 cm; Faza VIA – budowa wieży	2,5YR 5/4; 10YR 6/3	10	18

Tabela 1. Ciąg dalszy

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Położenie w obrębie stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa (Munsell)	Pozycja stratygraficzna
					Znajduje się pod	Znajduje się nad
33=34	-	2	Wschodnia część stożka	Bruk kamienny – skupisko około 20 kamieni o śr. od ok. 10 cm do ok. 30 cm; poziom użytkowy	-	1 28
35	-	2	Wschodnia część stożka	Skupisko ok. 15 kamieni o śr. od ok. 10 cm do ok. 20 cm	-	1 9
40	-	1	Południowo-zachodnia część stożka	Sypki, jednorodny piasek; miąższość do 1,1 m; zniszczony nasyp kurhanu	10YR 5/2	12, 39 8
41	-	1	Południowo-zachodnia część stożka	Wkop w celu pozyskania materiału budowlanego	-	11 19

Faza II - kurhan

We wschodniej części wykopu 1 odkryto pozostałości zniszczonego kurhanu z wczesnej epoki żelaza. W warstwie tworzącej zniszczony nasyp kopca, w sypkim, jednorodnym piasku 40, odkryto kilka skupisk przepałonych kości ludzkich i fragmenty ceramiki pochodzące ze zniszczonych naczyń (urny?) z wczesnej epoki żelaza. Prawdopodobnie nasyp kurhanu użyto wtórnie jako podstawę do wzniesienia budowli murowanej (Faza VIA).

Faza III – naturalne narastanie gleby

Faza III reprezentuje okres pomiędzy wczesną epoką żelaza a wczesnym średniowieczem. W wyniku erozji stoku kurhanu oraz naturalnego narastania gleby powstały zapewne warstwy, które zniwelowano w Fazie IV.

Faza IV – budynek wczesnośredniowieczny (ryc. 12-14)

Fazę IV zaobserwowano tylko w wykopie 1. We wczesnym średniowieczu prawdopodobnie wznieziono drewniany lub drewniano-kamienny budynek. W piaszczystych warstwach 22 i 25, poza spalenizną, odkryto fragmenty zwęglonych dranic. Budynek posadowiony był zapewne na kamiennych podwalinach 26, które zostały umieszczone na glinianej warstwie calcowej 8=37, na zewnątrz nasypu wcześniejszego kurhanu 40. Skupisko 26 składające się z 50 dużych kamieni (o średnicy od 50 cm do 1 m) układało się równolegle do lica fundamentu z Fazy VI, w odległości ok. 1,5 m od niego w kierunku zachodnim. Kamienna konstrukcja 26 zniszczona została przez dolną część wkopu fundamentowego fundamentu kamiennej rozebranej mury ceglanego z Fazy VI. Drewniany budynek prawdopodobnie spalił się. Świadczą o tym liczne węgle drzewne i duża zawartość spalenizny, odkryte z nawarstwieniami związanych z tą fazą. W warstwach tych odkryto fragmenty ceramiki charakterystyczne dla schyłku wczesnego średniowiecza (XII–XIII w.) oraz nieliczne przedmioty metalowe (m. in. nóż z kolcem do rękojeści).

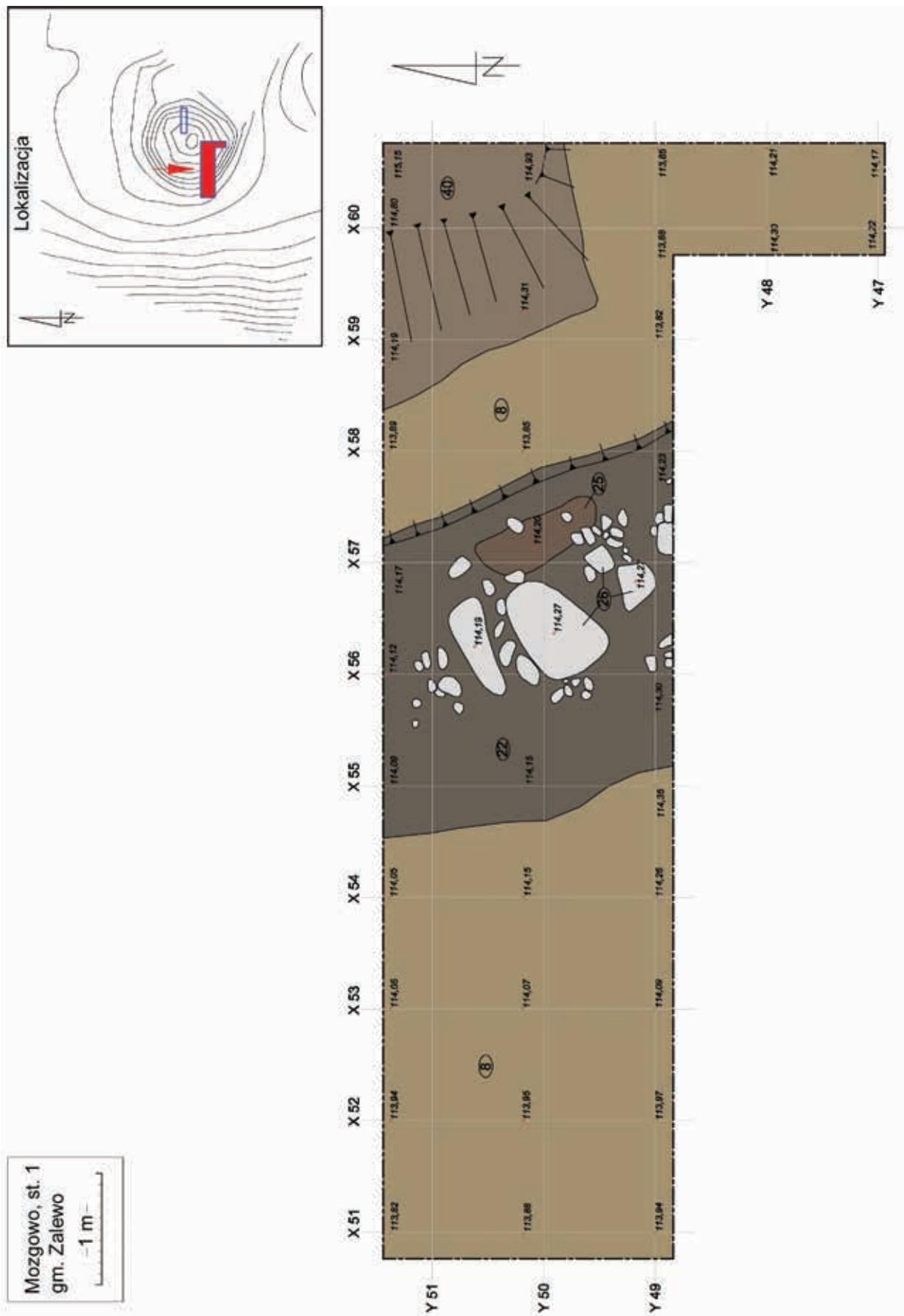

Ryc. 12. Mozgowo, st. 1. Pozostałości kamiennej podwaliny budynku drewnianego z Fazy IV (fot. J. Wysocki)

Ryc. 13. Mozgowo, st. 1. Resztki spalonej konstrukcji budynku drewnianego z Fazy IV, zachowane pod fundamentem kamiennej wieży z Fazy VI (fot. J. Wysocki)

Mozgowo, st. 1

Ryc. 14. Mozgowo, st. 1. Plan obiektów i warstw z Faz II i IV (oprac. J. Wysocki, M. Rutyna i R. Solecki)

Faza V – naturalne narastanie gleby?

Horyzont ten wyznaczają warstwy powstałe być może w wyniku naturalnego narastania gleby. W wykopie 1 zadokumentowano niejednorodny piasek z węgielkami drzewnymi i popiołem 18=39 oraz niejednorodny piasek z węgielkami drzewnymi.

Faza VI – budowa i funkcjonowanie murowanej wieży (ryc. 15–21)

Podfaza VIA – budowa wieży

W późnym średniowieczu, prawdopodobnie w XIV w., wzniесiono murowaną, niepodpiwniczoną budowlę. Wkop fundamentowy 31=42 wkopano w istniejący już nasyp stożka (od strony wewnętrznej). Fundament kamienny 19=38, składający się z około 90 kamieni o średnicy od około 10 cm do około 80 cm, od zewnątrz obsypany został niejednorodnym piaskiem z gruzem i zaprawą wapienną 10=23=28, a od wewnętrznej niejednorodną gliną 32=36. Na fundamencie kamiennym o szerokości około 1,1 m zbudowano mur ceglany, spajany zaprawą wapienną.

Na zewnątrz fundamentu kamiennego, na poziomie odsadzki (od strony zachodniej), odkryto poziom użytkowy i warstwę budowlaną 20 z okresu budowy fundamentu, z zawartością węgielków drzewnych, popiołu i wapna. Uchwycono tu wyraźnie zarys wkopu fundamentowego oraz strzałkę budowlaną, a ponadto ślady po konstrukcji rusztowania budowlanego w postaci co najmniej dwóch dołków posłupowych, (owalnego dołu posłupowego 27 o wymiarach około 0,25 x 0,3 m i głębokości około 0,4 m), oddalonych ok. 1,2 m od lica muru i około 1,5 m od siebie. Wypełnisko dołu tworzył niejednorodny, gliniasty piasek 29. Ponadto w wykopie 1 uchwycono fragmenty dwóch ścian fundamentowych budynku, tworzących narożnik (niestety częściowo zniszczony). Kontynuację fundamentu 31=42 ściany poprzecznej uchwycono w wykopie nr 2.

Podfaza VI B – użytkowanie wieży

Poziom użytkowy związany z funkcjonowaniem wieży zaobserwowano tylko w wykopie 2. Reprezentuje go warstwa bruku 33 z poziomu parteru wnętrza budynku. Bruk kamienny 33 stanowiła warstwa około 20 kamieni o średnicy od około 10 cm do około 30 cm ułożonych bardzo ciasno i w taki sposób, że tworzyły równą brukową posadzkę.

Faza VII – opuszczenie wieży

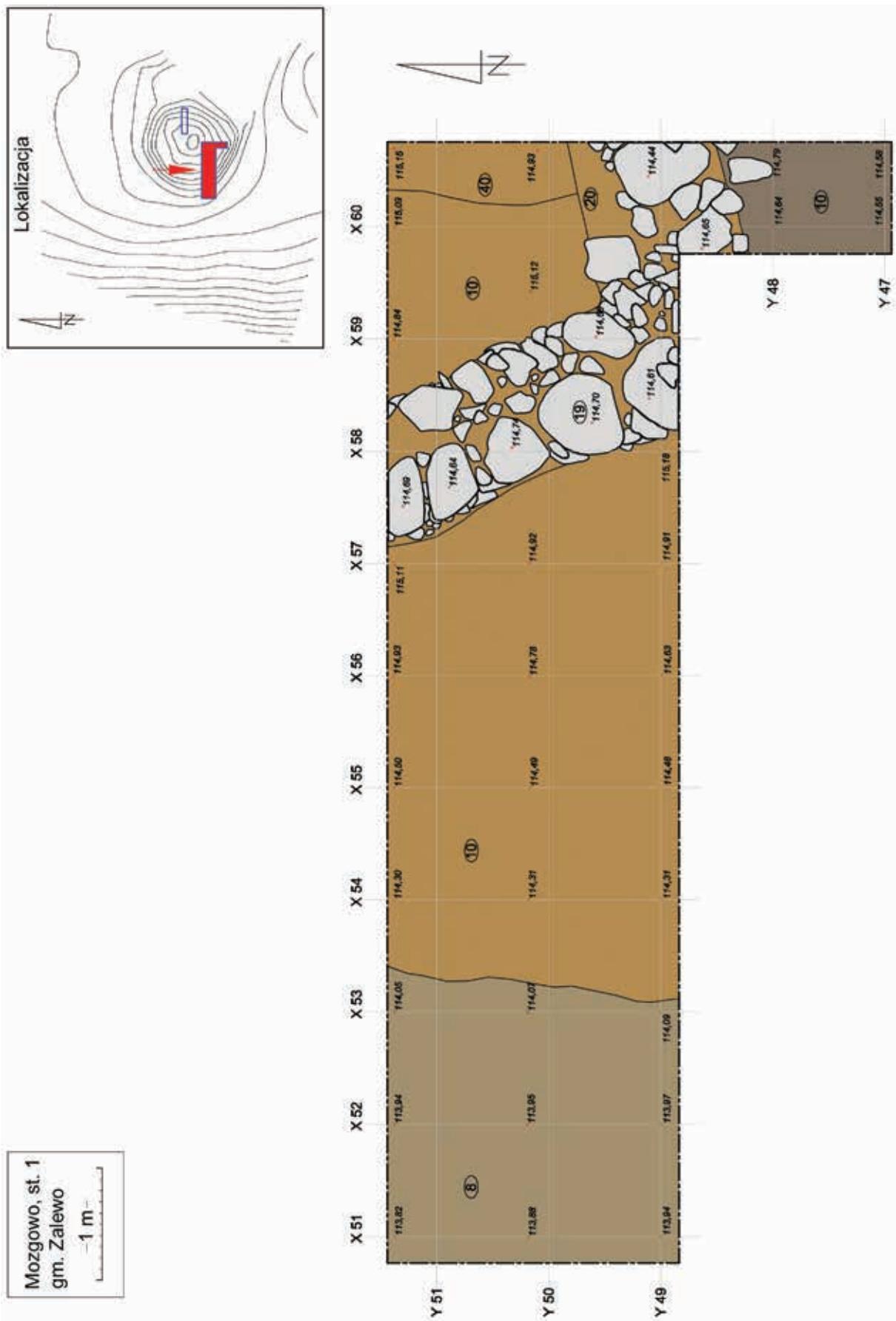
Po pewnym czasie funkcjonowania wieża została opuszczona. Zadokumentowano następujące warstwy

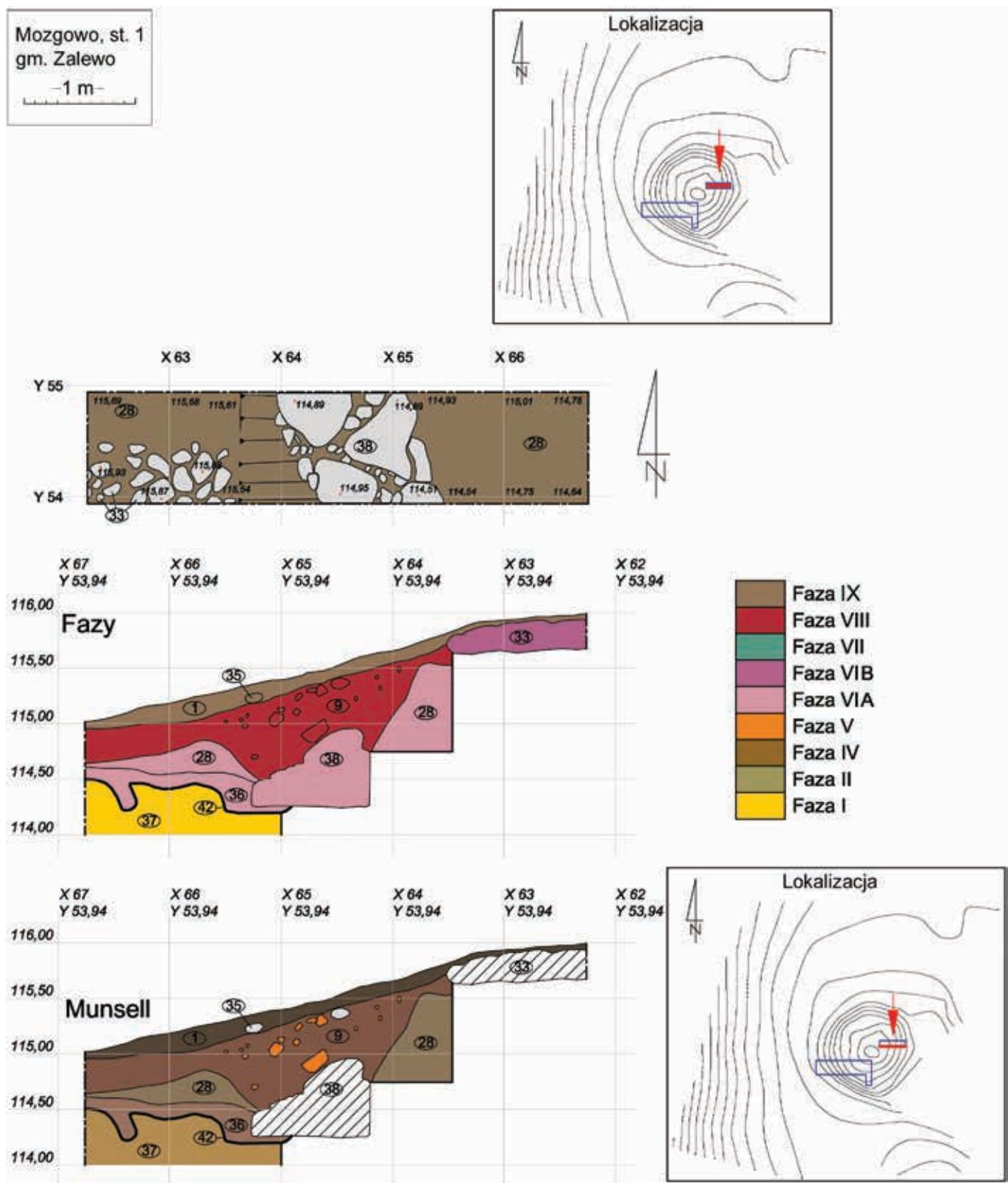
Ryc. 15. Mozgowo, st. 1. Korona kamiennego fundamentu konstrukcji z Fazy VI (fot. J. Wysocki)

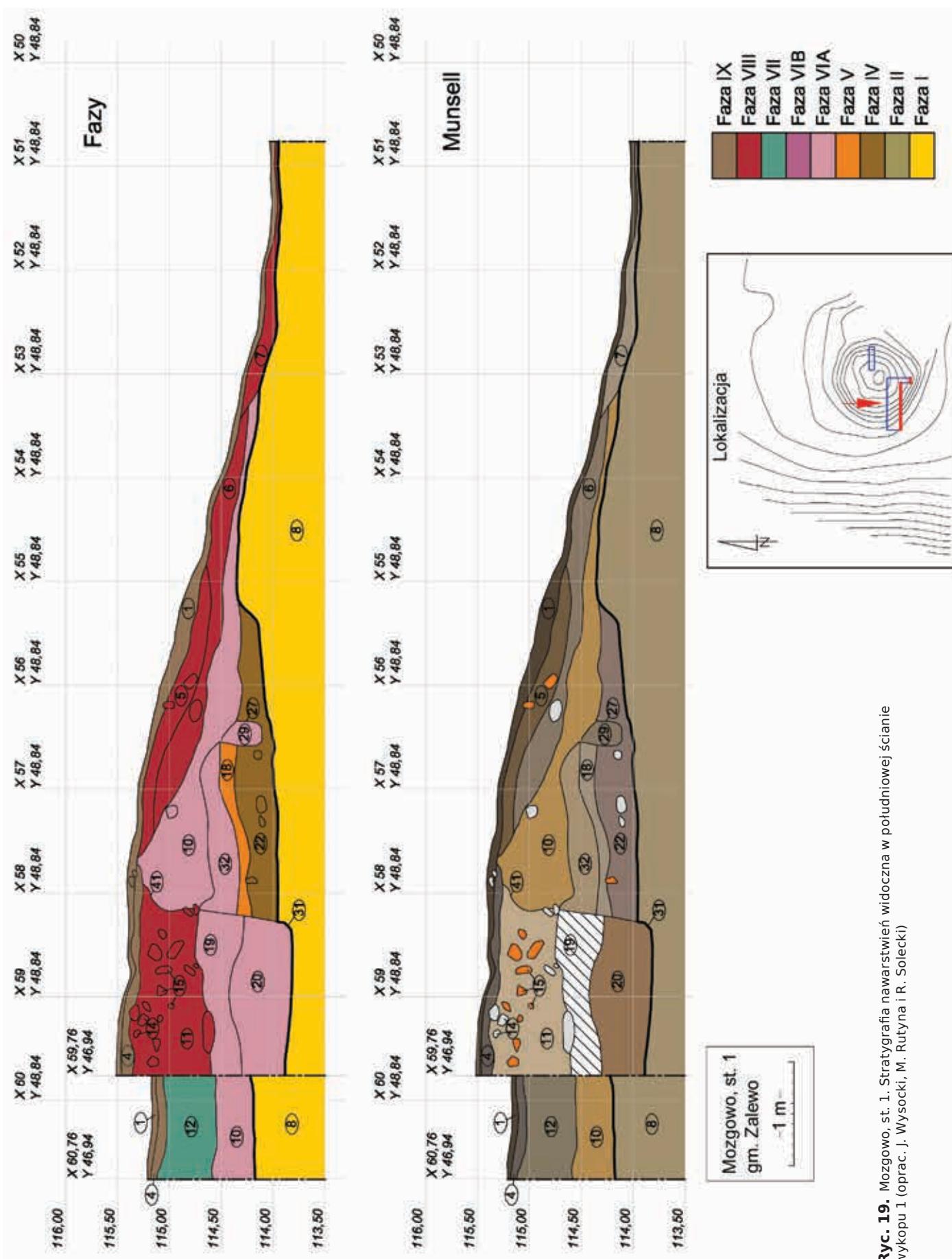
Ryc. 16. Mozgowo, st. 1. Korona kamiennego fundamentu konstrukcji z Fazy VI (fot. J. Wysocki)

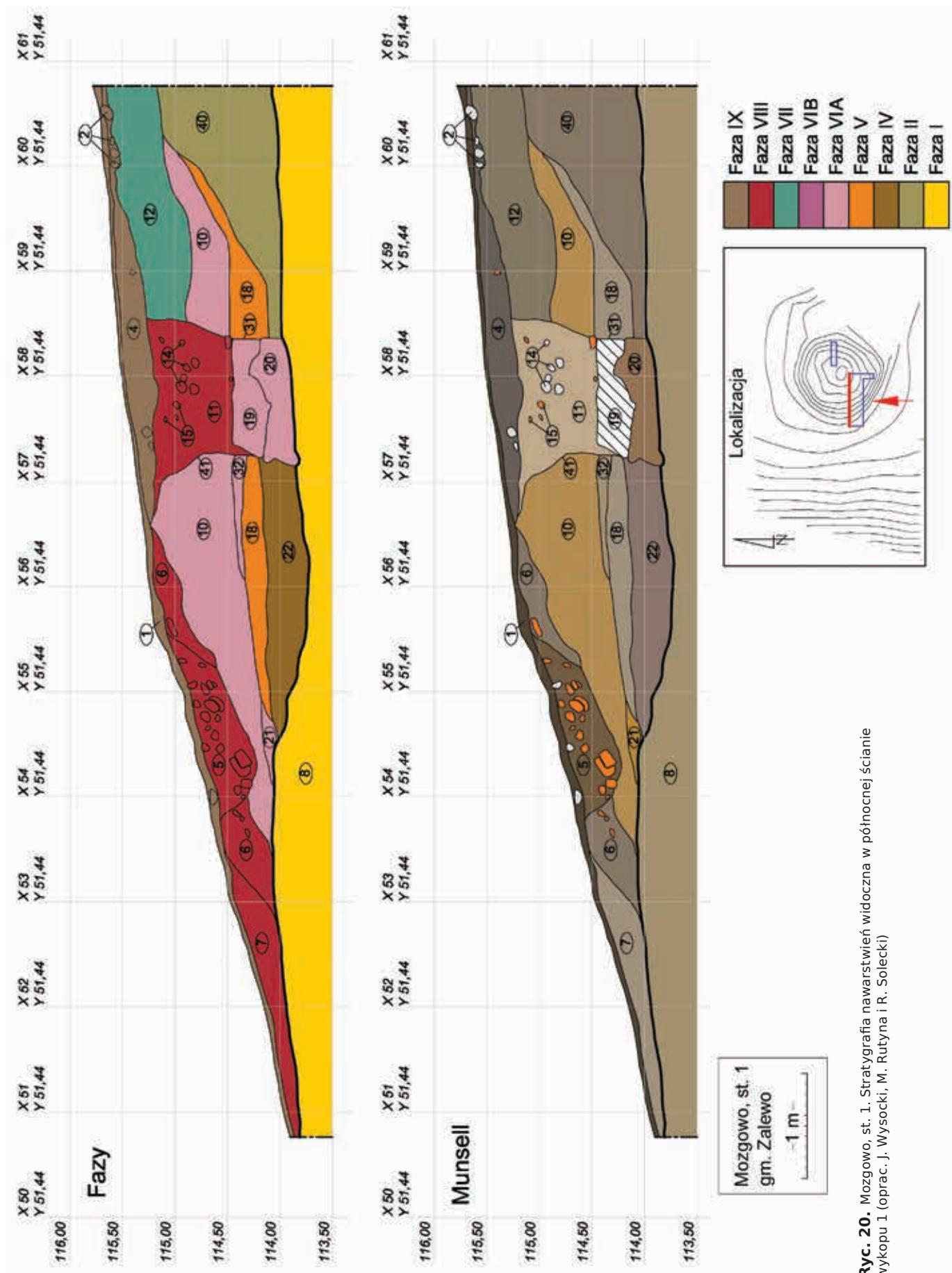
Ryc. 17. Mozgowo, st. 1. Plan obiektów i warstw z Fazy VI (oprac. J. Wysocki, M. Rutyna i R. Solecki)

Ryc. 18. Mozgowo, st. 1. Plan obiektów i warstw z Fazy VI oraz stratygrafia nawarstwień widoczna w południowej ścianie wykopu 2 (oprac. J. Wysocki, M. Rutyna i R. Solecki)

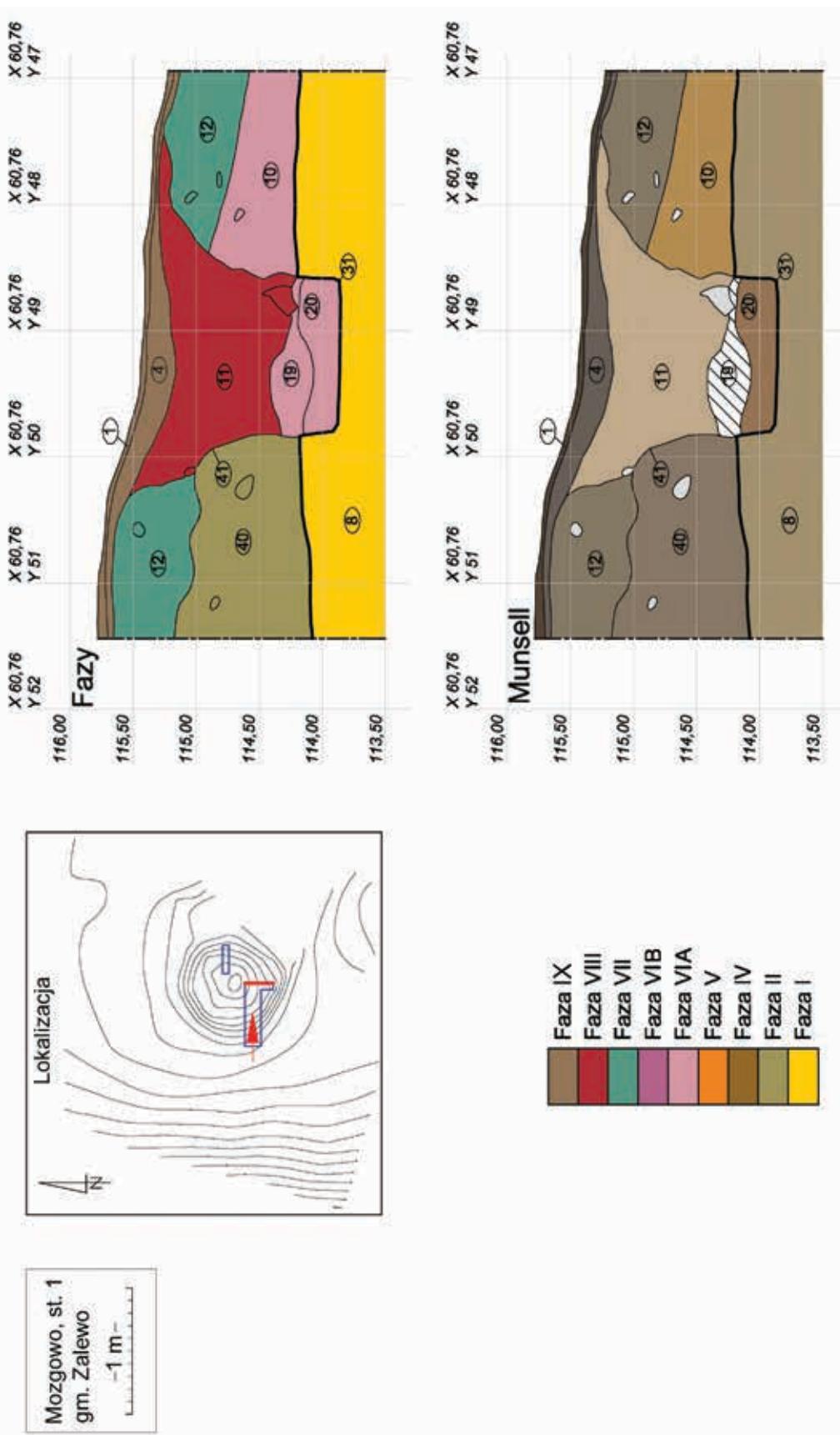

Ryc. 19. Mozgowo, st. 1. Stratygrafia nawarstwień widoczna w południowej ścianie wykopu 1 (oprac. J. Wysocki, M. Rutyna i R. Solecki)

Ryc. 20. Mozgowo, st. 1. Stratygrafia nawarstwień widoczna w północnej ścianie wykopu 1 (oprac. J. Wysocki, M. Rutyna i R. Solecki)

Mozgowo, st. 1

Ryc. 21. Mozgowo, st. 1. Stratygrafia nawaścien widoczna we wschodniej ścianie wykopu 1 (oprac. J. Wysocki, M. Rutyna i R. Sołecki)

powstałe w wyniku naturalnego narastania: sypki, jednorodny piasek 12 i sypki, niejednorodny piasek z drobnymi fragmentami polepy 13.

Faza VIII – rozbiórka wieży (ryc. 23)

Chronologia tej fazy jest niejednoznaczna. Zapewne w epoce nowożytnej mur z Fazy VI został całkowicie rozebrany. W trakcie badań zarejestrowano obecność wkopu 41 w celu pozyskania materiału budowlanego. Warstwy gruzowe 7=6, 5 oraz 9=11=17 przybrały kształt leja zwężającego się do poziomu korony fundamentu kamiennego.

Faza IX – współczesny poziom gruntu

Obecny poziom użytkowy tworzy drobnoziarnisty, zhumusowany piasek 1 oraz niejednorodna glina z fragmentami cegieł 4 i bryłkami zaprawy wapienno-piaskowej tworzącej spoiwo muru.

ZNALEZISKA

URSZULA KOBYLIŃSKA

Ceramika

Ogólna charakterystyka zbioru

Na przebadanym obszarze grodziska w Mozgowie, st. 1 w czasie badań w 2012 r. znaleziono 390 fragmentów ceramiki zabytkowej. Wśród nich zidentyfikowano 69 górnych części z wylewem, pochodzących z 64 naczyń i odpowiadających wielkościowo 421% SEN; 246 brzuśców, z których duża część jest ornamentowana; 26 części przydennych; 25 fragmentów z zachowanym dnem, odpowiadających wielkościowo 253% SEN (tab. 2). Większość wszystkich fragmentów, bo aż 286 (czyli 73,1% zbioru), pochodzi z okresu wczesnośredniowiecznego. Okres późnego średniowiecza reprezentuje materiał w liczbie 88 fragmentów. Niewątpliwie obszar ten użytkowany był także we wczesnej epoce żelaza, o czym świadczy znalezienie ośmiu mocno zniszczonych ułamków ceramiki.

Pozyskany materiał ceramiczny jest mocno rozdrobiony (tab. 3). Najliczniejsze są fragmenty wielkości do 4 cm, mocno zniszczone i częściowo przepalone. Fragmenty ceramiki są wyraźnie poddane wysokiej temperaturze i odkształcone lub na ich powierzchniach widoczne są spękania powstałe w wyniku wtórnego przepalenia. Spora część jest także mocno spłukana, a powierzchniowa warstwa ceramiki jest pozbawiona pierwotnej ścianki. Z tego powodu trudno niekiedy określić rodzaj powierzchni czy zidentyfikować ewentualną ornamentykę. Fragmenty o startych brzegach i zniszczonych powierzchniach stanowią zdecydowaną większość, bo aż 261 ułamków (czyli 66,9% całego zbioru).

Ryc. 22. Mozgowo, st. 1. Warstwa budowlana widoczna przy fundamentie konstrukcji z Fazy VI (fot. J. Wysocki)

Ryc. 23. Mozgowo, st. 1. Pozostałości rozbiórki muru ponad jego kamiennym fundamentem (fot. J. Wysocki)

Ceramika z wczesnej epoki żelaza

Ceramika z wczesnej epoki żelaza wystąpiła jedynie sporadycznie w jednostkach stratygraficznych 6, 7, 9=11=17, 12 i 25 odpowiadających fazom IV, VII i VIII, a więc na złożu wtórnym. Wystąpiła ona jako domieszka w zespołach ceramicznych z tych warstw, w postaci pojedynczych, małych fragmentów ceramiki, nie przekraczających wielkością 4 cm.

Tabela 2. Zestawienie ilościowe fragmentów ceramiki z grodziska w Mozgowie, st. 1 (oprac. U. Kobylińska)

Faza stratygraficzna	Jednostka stratygraficzna	Liczba roznych nazw	Liczba fragmentów	Sztyki	Liczba fr. ogólna	Szorstkie	Gładkie	Złożone	Złożone dookolne	Ornamentowane	Ucha	Podrywki	Części przydane	Liczba fragmentów	SEN (procent obwodu)	Liczba fr. ogólna	Powierzchni	Ceramika z polewą	Frumenty przepalone	Fragementy o wyprodukancie	Wczesne średniowiecze	Wczesna epoka żelaza	Chronologia			
IV	22	63	7	38	1	44	40	4	26	4	5	5	6	67	6	6	5	5	4	31	63					
IV	25	30	8	57	13	12	1	11	2	1	3	1	3	90	3	3	5	5	3	5	2	27				
V	18=39	29	7	24	1	19	4	13	2	12	1	2	2						4	3	3	20	8			
VIA	10=16=23=28	154	27	31	176	5	102	8	93	1	69	3	17	2	7	9	84	2	3	7	4	1	12	7	31	136
VIA	20	1				1		1											1							1
VIA	21	9	1	2	7	1	2	2	1	1	2								1	2	1	6	2			
VIA	31=42	2	1	1	16	1			2											2		2				
VIA	32=36	31	3	3	17	1	22	15	7	14	1	2	1	2	12	2		1	16	1	2	2	8	21		
VII	12	23	2	2	7	2	16	3	11	1	8	2	2	2				1	1	2	4	3	2	9	12	
VII	13	7	1	1	16	4			4	3			2						1				2	5		
VIII	5	1	1	1	6																					1
VIII	7	26	3	3	28	2	15	1	11	3	10	1	2	2	2	1	1	1	2	2	1	6	3	8	14	
VIII	9=11=17	6	2	2	17	2			2				2										2	1	2	3
IX	1	8	1	1	12	1	6	5	1	1	1								1	1	1	3	4			
SUMA		390	64	69	421	15	246	31	201	13	159	8	3	32	2	3	26	25	253	6	11	6	18	14	3	1
																										88

Tabela 3. Fragmentacja i erozja fragmentów ceramiki z grodziska w Mozgowie, st. 1 (oprac. U. Kobylińska)

FAZA	Jedn. strat.	Kategorie wielkościowe [cm]									Stopień erozji						Suma
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	0	I	II	III	IV		
IV	22		19	13	16	9	4	2								24	34
IV	25	4	8	10	3	3		1	1							19	3
V	18-39	7	11	9	1	1					1	10	14	4		29	
VIA	20		1									1					1
VIA	21	2	4	3							2	5	1	1		9	
VIA	10=16=23=28	26	47	40	25	9	4		1			43	3			24	154
VIA	31=42		1													1	2
VIA	32=36	4	6	11	5	2	1	1	1								31
VII	12	5	9	7	1			1									23
VII	13	2	3	1													7
VIII	5		1														1
VIII	7	8	4	10		3	1										26
VIII	9=11=17		1	3	2												6
IX	1	3	3	1	1							4	3	1	1		8
Suma	4	82	116	106	44	21	9	3	5	13	116	181	80	390			

Wszystkie jednostki stratygraficzne zawierające pojedyncze fragmenty ceramiki z wczesnej epoki żelaza są związane z rozbiórkami istniejących konstrukcji, opuszczaniem terenu, czy spaleniem istniejących tu budowli, czyli są to warstwy o niwelacyjnym charakterze. Ponadto jednostki 6, 7 i 12 mają mocno zróżnicowaną zawartość zabytkową pod względem chronologicznym, włącznie z ceramiką nowożytną. Ogółem znaleziono osiem fragmentów naczyń z wczesnej epoki żelaza, o różnym stopniu zniszczenia i wielkości, bez możliwości dokładnego określenia formy i pomiaru średnicy. W zachowanym materiale ceramicznym z tej epoki wyróżnić możemy jeden mały, grubościenny fragment z wylewem o powierzchni czarnej, gładkiej oraz trzy fragmenty brzuśców o zewnętrznej powierzchni zdartej, bliżej nieokreślonej. W jednym przypadku jest to część naczynia grubościennego z wypolerowanym czarnym (5YR 2,5/1) wnętrzem. Trzy części przydenne należące do grubościennych naczyń, bez zachowanej ścianki dna, wykonane zostały z pylastej jasnobeżowej gliny. Powierzchnie dolne naczyń są dość gładkie, lecz matowe i nierówne, ze ślady formowania ręcznego i zacierania w postaci smug i rys ukośnych. Gлина jest słabo wyrobiona, widoczne są szpary i złączenia w przełamie oraz odlepiania na wałkach. Jedyny zachowany fragment z dnem lekko wklęsłym o średnicy ok. 9 cm, ma powierzchnię boczną pokrytą drobnym chropowaczeniem. Wszystkie fragmenty z wczesnej epoki żelaza mają uszkodzone powierzchnie, zatarte brzegi i reprezentują II i III kategorię zniszczenia

według klasyfikacji A. Buko³, bez możliwości rekonstrukcji i określenia formy.

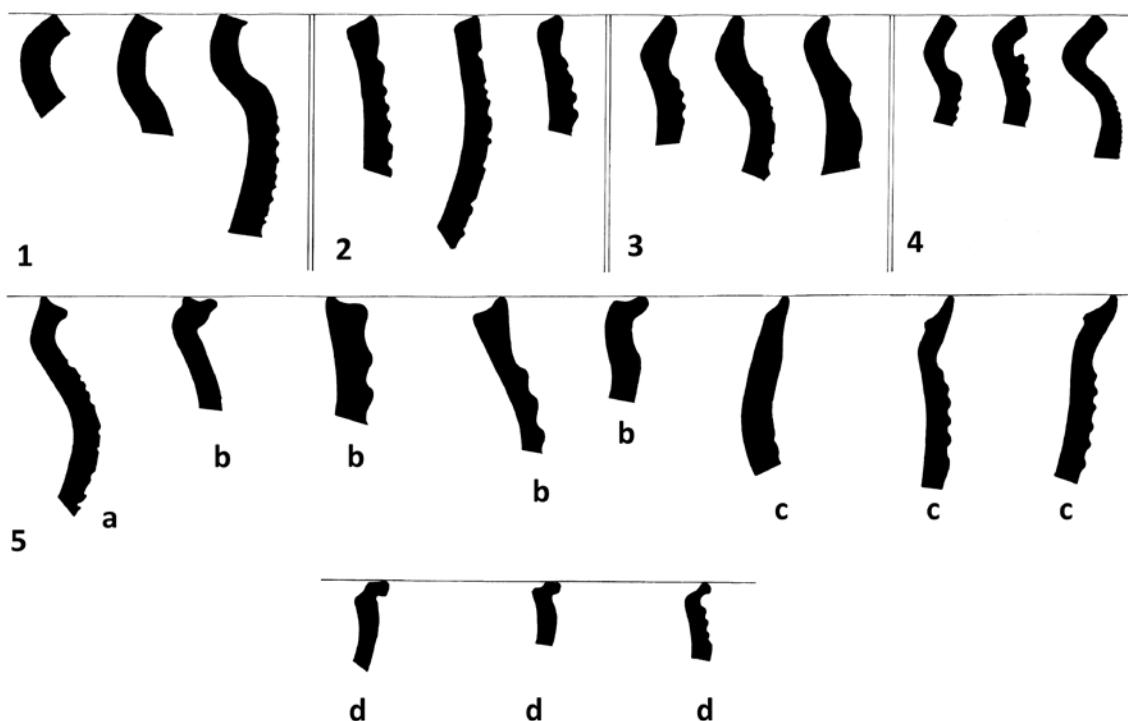
Ceramika wczesnośredniowieczna

Schemat podziału ceramiki z tego okresu opracowany został na podstawie analizy górnych części naczyń, przede wszystkim form i kształtów wylewów. Przyczyną takiego podejścia było silne rozdrobnienie materiału, uniemożliwiające zastosowanie bardziej szczegółowej analizy. Ceramika znaleziona w średniowiecznych nawarstwieniach grodziska miała plamistą barwę jasnobrązową, czerwonawo-brązową lub jasnożółto-ceglastą (5YR 5/4). W masie ceramicznej zaobserwować można domieszkę o zróżnicowanej granulacji, nierównie rozdrobnione ziarna, piasek oraz mikę. Przełamy naczyń są trójbarwne. Były to głównie średniej wielkości baniaste garnki i garnuszki oraz misy i małe czarki. Biorąc pod uwagę ukształtowanie górnych partii i wylewu można wydzielić kilka grup naczyń (ryc. 21):

1. naczynia ze ściętym płasko lub ukośnie na zewnątrz brzegiem, krótką łukowato wygiętą szyjką i baniastym, mocno uwydatnionym brzuścem (tabl. 1:17, 22, 27);

2. naczynia ze ściętym ukośnie do wewnętrz, nie wydzielającym się, zachylonym brzegiem, bez szyjki, z baniastym brzuścem (tabl. 1:14, 28; 3:2, 4);

³ Buko 1990a.

Ryc. 21. Mozgowo, st. 1. Formy naczyń średniowiecznych (oprac. U. Kobylińska, rys. D. Wach)

3. naczynia z szerokim, ściętym do wewnętrz wylewem, o zwężonym, owalnym brzegu i baniastym brzuścu (tabl. 1:25; 3:7–8, 11, 15);

4. naczynia z mocno wychylonym szerokim wylewem, o ściętym lub zaokrąglonym brzegu, wyraźną, krótką szyjką i mocno uwydatnionym brzuścu (tabl. 1:15, 20; 2:7; 3:6, 16);

5. naczynia z profilowanym wylewem:

a. naczynia z łagodnie łukowato wychylonym profilowanym brzegiem, esowate, z mocno uwydatnionym brzuścem (tabl. 2:26; 4:1);

b. naczynia z profilowanym brzegiem od góry, bez wydzielonej szyjki, lekko zachylone lub z odgiętym brzegiem (tabl. 1:11–12, 24; 2:4; 3:9–10; 4:13);

c. naczynia o kielichowato rozchylonej części górnnej, rozłożyste, o przegiętej krawędzi do wewnętrz (tabl. 1:26; 3:3; 4:11);

d. miniaturowe, baniaste naczynka z wywiniętym na zewnątrz owalnym wylewem, lekko profilowanym i wgłębeniem na pokrywę (tabl. 1:9; 2:5–6).

Małe fragmenty z wylewem, ze względu na fragmentarność zachowania, zniszczenie powierzchni lub przepalenie nie zostały sklasyfikowane.

Dna garnków były grubościenne, przeważnie lekko wklęsłe i wklęsłe na podsypce i z widocznym wałkiem dookolnym (tabl. 1:29–31; 3:18), co świadczy o stosowaniu przez garncarzy nakładek na koło garncarskie. Środkowe wgłębione części den są gładzze, pozbawione grubszych ziaren podsypki. Części przydenne charakteryzują się rozchyleniem równych dobrze opracowanych ścianek. Garnki były masywne, stabilne, baniaste o grubych dnach.

Ceramika wczesnośredniowieczna z grodziska w Mozgowie charakteryzuje się formami niewielkich rozmiarów. Są to naczynia o średnicy wylewu wynoszącej głównie 14–16 cm; rzadko ich średnice mają 18–21 cm. Zastanawia wyjątkowo duża liczba fragmentów den małych naczyń, o średnicy ok. 3 cm (tabl. 1:21) i brzuśców pochodzących z naczynek miniaturowych z grupy 5d, o średnicy wylewu ok. 8–12 cm. Różnorodność form jest niewielka. Ukształtowanie brzegów sprowadza się najczęściej do prostych, ściętych brzegów naczyń masywnych, w przypadku naczyń grup 1–4, czy o profilowanych wylewach z wyraźną szyjką, lub o zachylonych, prostych częściach górnych i baniastych brzuścach, w przypadku naczyń grup 5. Naczynia są najczęściej ornamentowane głębokimi żłobkami dookolnymi rytymi na dużej przestrzeni ścianki, tworząc niekiedy wypukłe powierzchnie pomiędzy nimi (tabl. 1:1–8, 14, 20–28; 2:3–5, 7, 10, 14–26; 3:2–12, 14–16, 18; 4:2–4, 7, 10–11, 13). Urozmaiceniem ornamentyki są ukośne i głębokie leżkowate wgłębienia pomiędzy nimi, niekiedy w dwóch rzędach ze zmiennym kierunkiem żłobienia (tabl. 1:22, 27; 2:7, 16; 3:8, 11, 15) lub odciski w postaci małych kwadracików w rzędach lub w formie pasm ukośnych (tabl. 1:10, 15, 24) oraz wąskie, ukośne nacięcia wykonane cienkim narzędziem.

dziem (tabl. 1:11–12, 25; 2:17; 3:10). Linia falista występuje rzadko, głównie w postaci pojedynczej, niskiej, płytka rytnej linii lub jako pasmo linii wielokrotnych o niskich amplitudach (tabl. 1:13, 16–17, 22, 27; 4:2).

Obecność naczyń małych rozmiarów, najczęściej ozdabianych, może wskazywać na używanie tych form do podawania w nich pożywienia. Wydaje się, że jest to regionalna ceramika oparta na wytwórstwie lokalnych garncarzy, wytwarzana na potrzeby niewielkiej strażnicy rycerskiej w XIII w.

Nie udało się znaleźć dokładnych analogii do naczyń wczesnośredniowiecznych odkrytych w kulturowych nawarstwieniach grodziska w Mozgowie, st. 1. Baniaste naczynia z wychylonym, pogrubionym wylewem i zwężonym brzegiem są podobne do znalezisk z wczesnośredniowiecznego grodziska w Szynwałdzie, gm. Łasin, pow. grudziądzki⁴. Niektóre występujące formy w Mozgowie, głównie te o profilowanych brzegach, są podobne do naczyń z Bogdanów, gm. Frombork, pow. braniewski⁵. Naczynia z Mozgowa zaliczone do grupy 5b (np. tabl. 4:13) z jednostki 15 z Fazy VIII z zachyloną częścią z wylewem profilowanym oraz głębokimi bruzdami na ściance mają analogie w materiale z grodziska w Osieczku, st. 1, gm. Książki, pow. wąbrzeski⁶. Niektóre naczynia z profilowanym wylewem od góry i od wewnętrz są podobne do naczyń ze stanowiska w Bachotku, st. 2, gm. Zbiczno, pow. brodnicki⁷. Zestaw form ceramiki z grodziska w Mozgowie ma także analogie w formach niektórych naczyń z zespołu osadniczego w Węgrach, st. 1, gm. Sztum, pow. sztumski⁸. Najwięcej analogii znaleźć można w materiale ceramicznym z położonego w niewielkiej odległości od Mozgowa cmentarzysku wczesnośredniowiecznego w Dobrzykach, st. 28, gm. Zalewo, pow. iławski, zarówno pod względem form, jak i ornamentyki⁹. Analogii do ornamentyki naczyń z Mozgowa można szukać także np. we wzornictwie naczyń z Napolą, st. 1, gm. Kowalewo Pomorskie, pow. golubsko-dobrzyński¹⁰, w ceramice z Elbląga – Żytnej, czy z Janowa Pomorskiego, gm. Elbląg, pow. elbląski¹¹. Naczynie z grupy 5 ma analogie w materiale z grodziska w Janikach Wielkich, st. 2, gm. Zalewo, pow. iławski¹².

⁴ Bojarski 1997: ryc. 9:f.

⁵ Gazda et al. 2013: ryc. 52.

⁶ Chudziakowa (red.) 1994: ryc. 128:h.

⁷ Poliński 1996: ryc. 58.

⁸ Haftka i Wadyl 2015: tabl. 9:e, g; 10:b, e; 13:l.

⁹ Kobylińska 2000: tabl. 4–12.

¹⁰ Poliński 1996: ryc. 54:h, k–l; 55:a, g; 56;a, e, h, j; 57:c–d.

¹¹ Jagodziński 1997: tabl. 13:5, 7; 20:4, 10.

¹² Zob. opracowanie wyników badań grodziska w Janikach Wielkich, st. 2, w niniejszej publikacji, tabl. 1:20.

Ceramika późnośredniowieczna

Fragmenty ceramiki późnośredniowiecznej znalezione w wielu jednostkach stratygrafii grodziska w Mozgowie, st. 1. Jest to ceramika silnie obtaczana zarówno barwy ceglastej, wypalana w atmosferze utleniającej, jak i barwy szarej, wypalonej w atmosferze redukcyjnej. Te ostatnie wyroby funkcjonują w literaturze pod nazwą ceramiki „siwej” lub ceramiki stalowoszarej.

W zespole fragmentów późnośredniowiecznych z Mozgowa dominuje ceramika barwy ceglastej (tabl. 4:5, 15). Typowej ceramiki „siwej” znalezionej jedynie 38 fragmentów i są to głównie brzuśce naczyń jasnoszarych, matowych, niewyświecanych. Brzuśce te pochodzą z ceramiki cienkościennej ozdobionej żłobkami / wałkami (tabl. 2:1–2, 8–9, 12–13; 4:8). Niewielki zespół ceramiki z polewą zieloną i brązową reprezentuje dziewięć małych ułamków, głównie brzuśców i nóżek grapenów oraz fragmentów talerzy (tabl. 4:6, 14).

Formy ceramiki późnośredniowiecznej z Mozgowa to naczynia o prostych górnym partiach, pogrubionych, wywiniętych wylewach, barwy ceglastej oraz o wychylonych mocno częściach z wylewem szerokim, zaokrąglonym, zwężanym lub profilowanym (tabl. 3:1, 5; 4:5, 15). Są to wylewy pochodzące od dzbanów i garnków. Znaleziono je w jednostkach stratygraficznych 2, 5, 6, 12 i 13, z faz VII, VIII i IX. Podobne formy naczyń znajdujemy w Ostródzie¹³, a także na zamku w Reszlu, pow. kętrzyński¹⁴. Datowanie zespołu ceramiki późnośredniowiecznej z Mozgowa, st. 1 opiera się z jednej strony na fakcie wystąpienia w tym zespole pewnej liczby fragmentów ceramiki „siwej”, z drugiej jednak strony musi uwzględnić fakt przewagi fragmentów ceramiki ceglastej oraz fragmentów pokrytych szkliwem. Ponieważ w dobrze rozpoznanej produkcji garnkarskiej w ośrodku elbląskim zmiana polegająca na zastąpieniu ceramiki „siwej” ceramiką ceglastą datowana jest na przełom XV i XVI w. i mniej więcej w tym samym czasie pojawia się w tym ośrodku szkliwienie wewnętrznych powierzchni naczyń¹⁵, trzeba przyjąć, że wieża w Mozgowie musiała funkcjonować w XV w. i to na pewno co najmniej do drugiej połowy lub schyłku tego stulecia.

Wśród fragmentów późnośredniowiecznych naczyń z Mozgowa zidentyfikowano jedynie dwa fragmenty części brzegowych, które mogą być interpretowane jako pokrywki naczyń. Mają one średnice ok. 12 cm i ok. 16 cm. Ich części brzegowe są profilowane łagodnym przegięciem o zaokrąglonych brzegach. Fragmenty mają czerwonawo-brązową (5YR 5/4) barwę powierzchni z szarymi plamami okopcenia; charakteryzują się również wygładzoną ścianką i masą ceramiczną zawierającą drobne ziarna domieszk. Analogii do tych form można szukać w materiałach z zamków i gródków z drugiej połowy XIV i wieku XV.¹⁶

Kafle naczyniowe (tabl. 3:17)

W materiale zabytkowym z Mozgowa zidentyfikowano dwa większe fragmenty brzegowe kafla naczyniowego, pochodzące z jednostki stratygraficznej 25. Zachowana ściana (prawdopodobnie kwadratowego) kafla miała długość 14 cm. Powierzchnia ma barwę jasnoceglastą, miejscami z drobnym okopceniem, gładką, równo pokrytą regularnymi żłobieniami od strony zewnętrznej.

Kafle garnkowe, obok okazów miskowych, zaczęto wytwarzanie na ziemiach polskich ok. połowy XIV w.¹⁷ Analogiczne znaleziska kafli garnkowych odkryto w nawarstwieniach rumowiskowych grodzisku w Pniu, st. 1, gm. Dąbrowa Chełmińska, pow. bydgoski¹⁸. Kafle podobne znalezione na obszarze miasta Tykocina, pow. białostocki¹⁹ i Ostródy²⁰, a także w warsztatach malborskich²¹ i elbląskich²².

Zabytki wydzielone Podstawa pod Biblię / mszał (ryc. 22)

W warstwie 7 znaleziono fragment wykonanego z kości zwierzęcej profilowanego przedmiotu, który z dużym prawdopodobieństwem można uznać za element ozdobnego średniowiecznego pulpitu pod Biblię lub krzesła tronowego²³. Zachowany fragment

¹⁷ Dąbrowska 1987: 78.

¹⁸ Poliński 2013: ryc. 47.

¹⁹ Stankiewicz 2005: 178–192.

²⁰ Michalski 1998a: ryc. 20:8.

²¹ Pospieszna 1994: ryc. 7.

²² Fonferek, Marcinkowski i Sieńkowska 2012: ryc. 63.

²³ Born 1984; podobne elementy można zauważać np. w datowanym na ok. 1200 pulpicie z klasztoru w Isenhagen (Dolna Saksonia); za pomoc w identyfikacji dziękuję J. Gutowskemu.

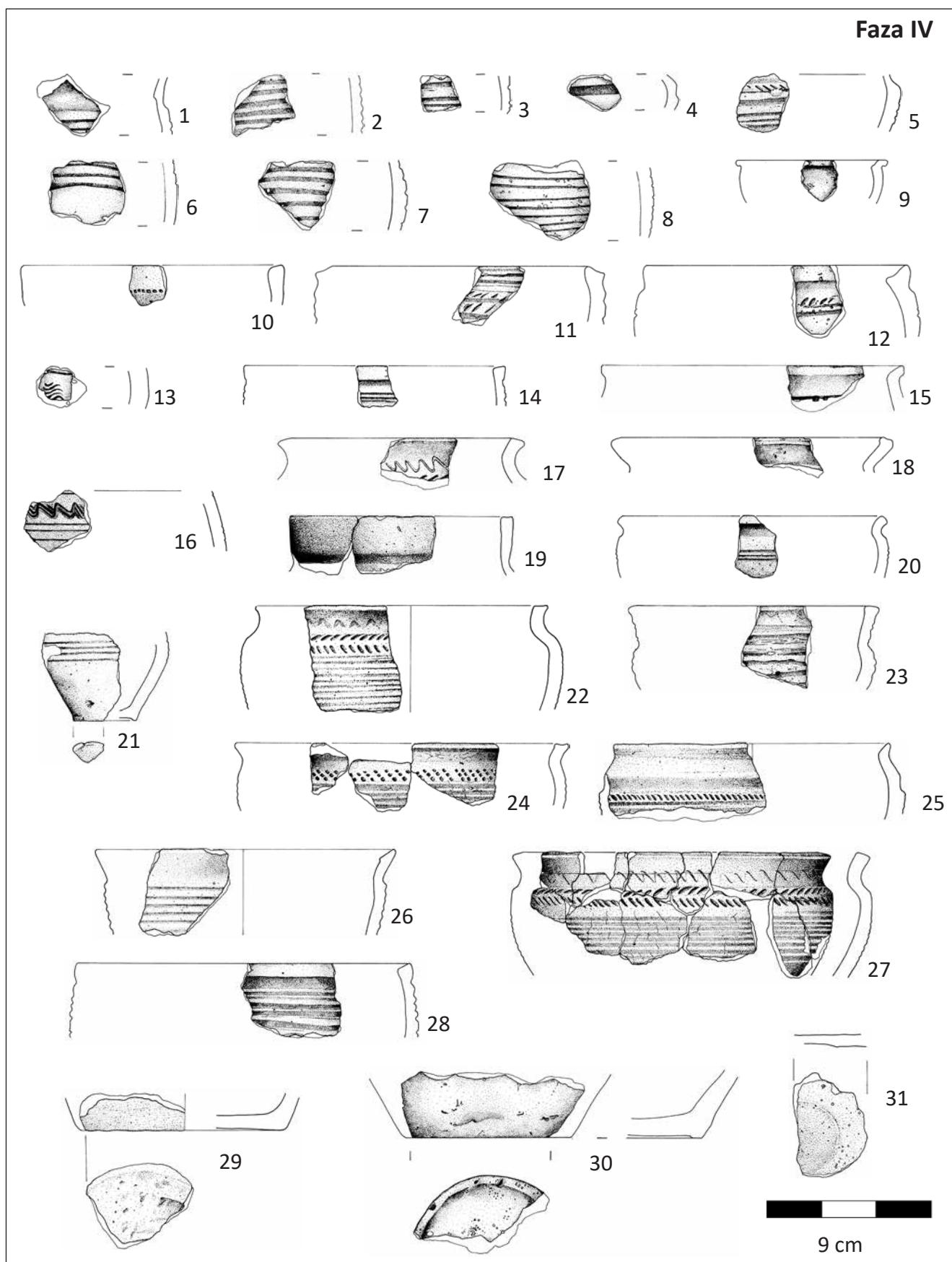
Ryc. 22. Mozgowo, st. 1. Fragment kościanego elementu, najprawdopodobniej pulpitu pod Biblię / mszał (fot. M. Rutyna)

¹³ Michalski 1998a: ryc. 17:3; 19:13.

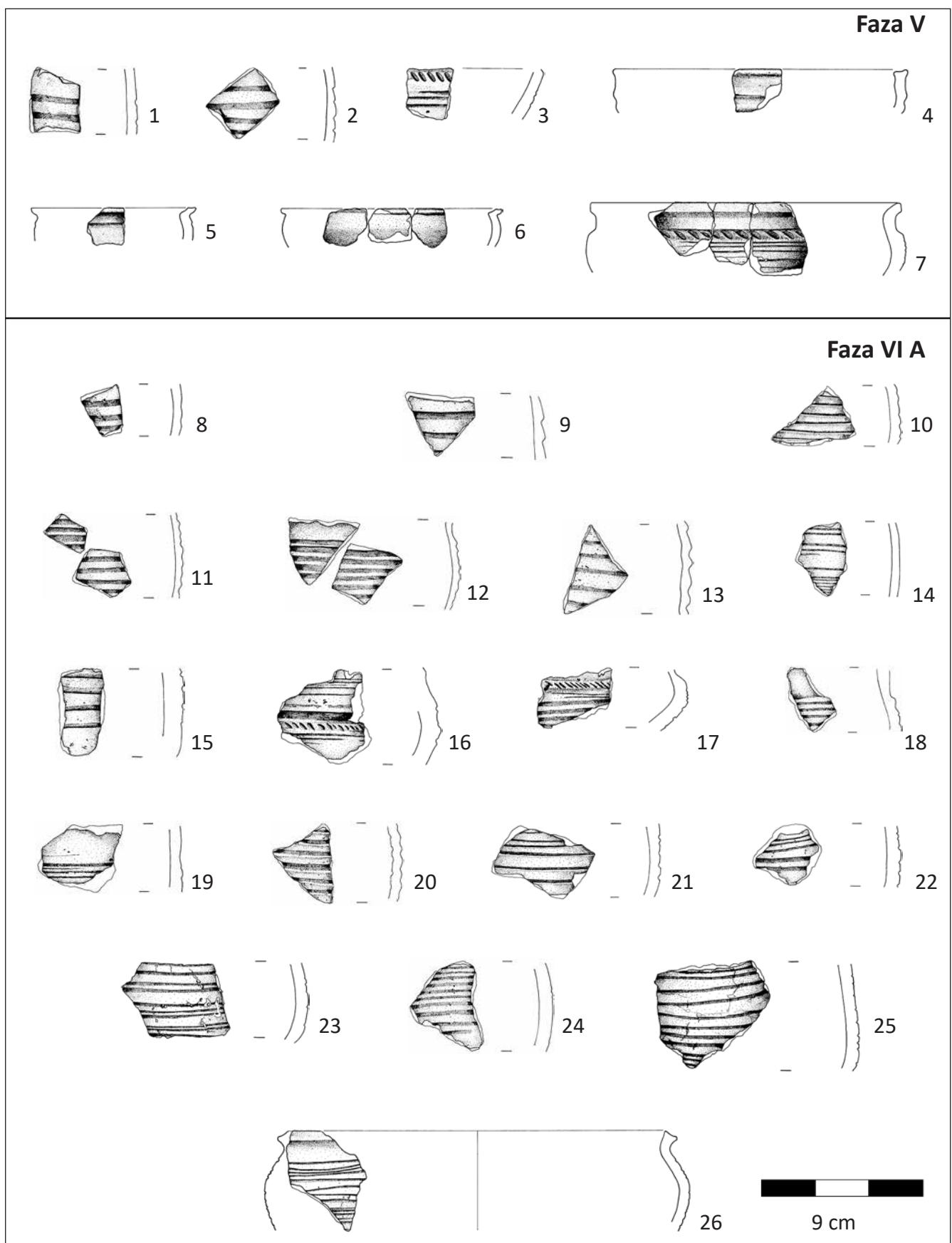
¹⁴ Sikorska-Ulfik 1994: ryc. 4, 9.

¹⁵ Fonferek, Marcinkowski i Sieńkowska 2012: 66–67.

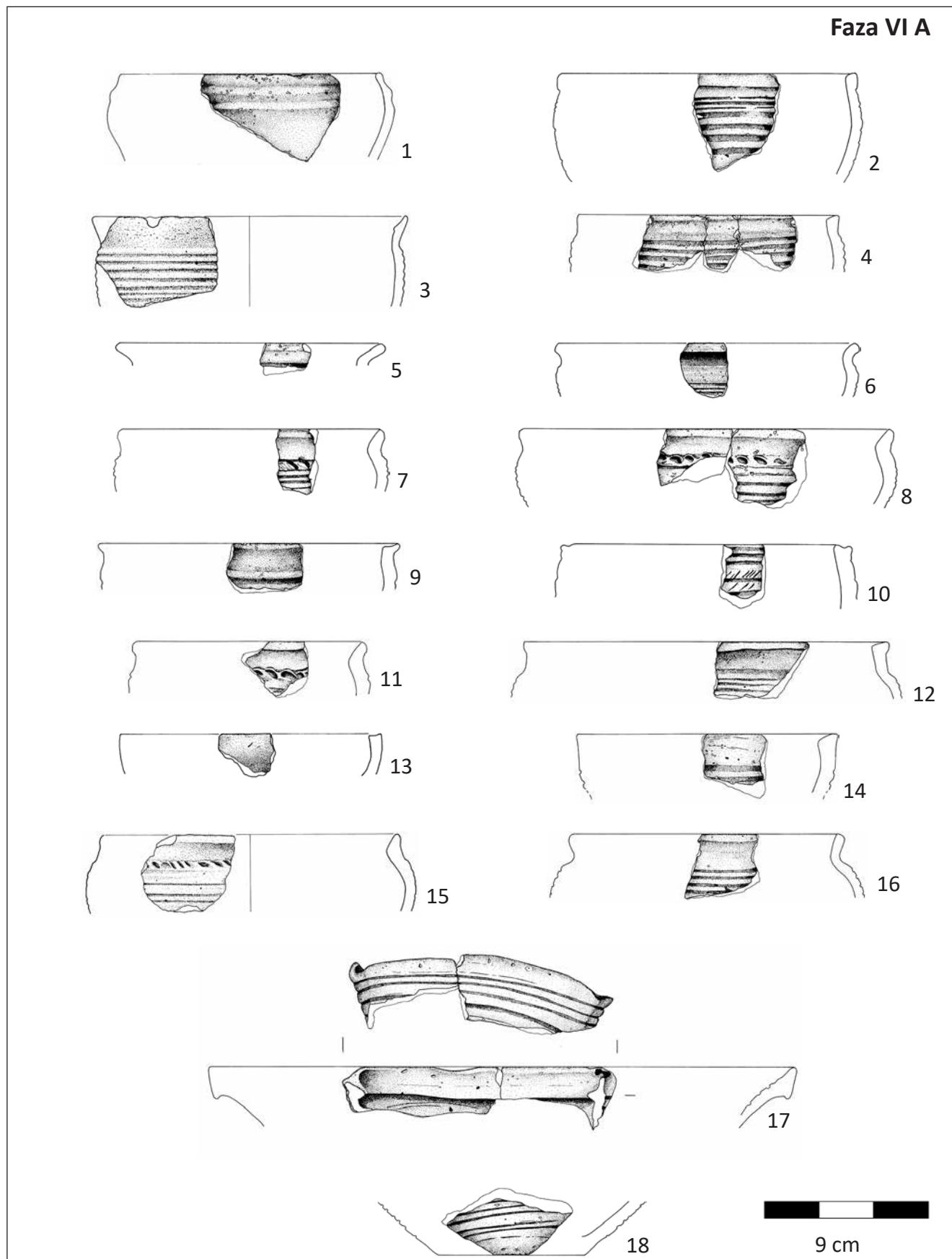
¹⁶ Kruppé 1981: karta 65:9; 66:14.

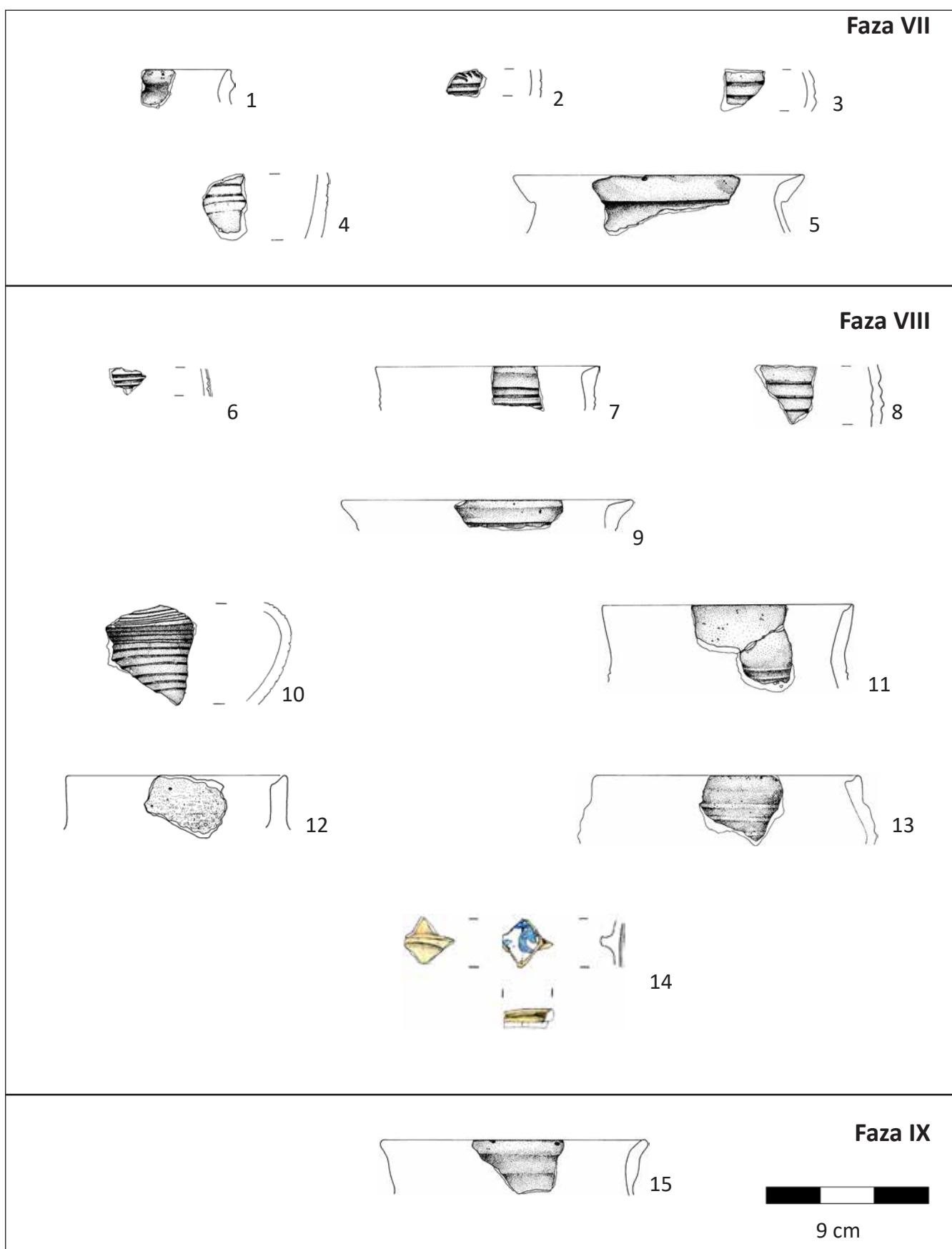
Tablica 1. Mozgowo, st. 1. Ceramika z nawarstwień Fazy IV (rys. A. Chojnacka-Banaszkiewicz i D. Wach)

Tablica 2. Mozgowo, st. 1. Ceramika z nawarstwień Fazy V i VIA (rys. A. Chojnacka-Banaszkiewicz i D. Wach)

Tablica 3. Mozgowo, st. 1. Ceramika z nawarstwień Fazy VIA (rys. A. Chojnacka-Banaszkiewicz i D. Wach)

Tablica 4. Mozgowo, st. 1. Ceramika z nawarstwień Fazy VII, VIII i IX (rys. A. Chojnacka-Banaszkiewicz i D. Wach)

ma długość 5,3 cm. Jego wewnętrzna średnica wynosi 1,1 cm, a maksymalna średnica zewnętrzna – 1,7 cm.

Osełka (tabl. 5:1)

W nawarstwieniach związanych z Fazą IV znaleziono niewielki ułamek kamiennej osełki (tabl. 5:1) o zachowanych dwóch ściankach silnie wypolerowanych, równych z zaobloną krawędzią boczną. Pozostałe ścianki noszą ślady uszkodzenia. Zachowany przedmiot ma wymiary 1,7 x 2,3 x 3 cm.

Guz do zapinania odzieży (tabl. 5:2)

W jednostce stratygraficznej 22 z fazy IV znaleziono przedmiot wykonany z żelaza, mocno skorodowany, który z pewnym prawdopodobieństwem można określić jako guz z obejmą do zapinania. Obrączka średnicy ok. 2,5 cm, wykonana z wąskiego, prostokątnego drutu, jest gruba, w przekroju kwadratowa o wymiarach 0,4 x 0,6 cm, zgięta, o wąskich końcówkach zachodzących na siebie, a część ozdobna – średnicy ok. 1,5 cm – guzowata, jest bliżej nieokreślona ze względu na zniszczenie.

Nóż żelazny (tabl. 5:6)

Fragment noża żelaznego o powierzchni mocno skorodowanej znaleziono w jednostce stratygraficznej 7 z Fazy VIII. Zachowały się dwie części partii ostrza na długości 5,5 cm i szerokości ok. 1,5 cm.

Grot bełtu (tabl. 5:11)

W jednostce stratygraficznej 25 z Fazy IV odkryto fragment mocno skorodowanego przedmiotu żelaznego w postaci w przybliżeniu trójkątnej główki o średnicy ok. 1,5 x 1,8 cm z wąskim trzonkiem o przekroju kwadratowym, zachowanym na długości 0,5 cm, być może jest to mały grot bełtu do kuszy.

Gałka (tabl. 5:10)

W obrębie jednostki stratygraficznej 22 z Fazy IV znaleziono skorodowaną okrągłą gałkę o średnicy 3,8 cm, z regularnym otworem średnicy 1 cm. Przedmiot jest dość masywny, grubościenny (0,6 cm) o nieco nieregularnym owalu ze względu na zniszczenie.

Gwoździe (tabl. 5:3-5)

W Mozgowie, st. 1 znaleziono trzy żelazne gwoździe, dwa w jednostce stratygraficznej 4 z Fazy IX i jeden w warstwie 22 z Fazy IV. Gwoździe z jednostki stratygraficznej 4 z Fazy IX, być może nowożytne,

są w niewielkim stopniu skorodowane, dobrze zachowane i identyczne w kształcie i wielkości (tabl. 5:3–4). Główki gwoździ są okrągłe, średnicy 1,5 cm, lekko wypukłe, osadzone centralnie na trzpiniu. Trzpień o przekroju kwadratowym, o boku 0,45 cm, ma długość wraz z główką 9,5 cm. Natomiast gwóźdź z jednostki stratygraficznej 22 z wcześnieśredniowiecznej Fazy IV jest mocno skorodowany, o szerokim górnym końcu z płaską odcinaną główką (tabl. 5:5) o wymiarach 0,4 x 0,9 cm, osadzoną na szerokim trzpiniu, o prostokątnym przekroju, zachowanym na długości 2,3 cm. Dwa długie, smukłe przykłady gwoździ wydają się być analogiczne do egzemplarzy znalezionych w nawarstwieniach rumowiskowych w Pniu, st. 1, gm. Dąbrowa Chełmińska, pow. bydgoski²⁴. Gwóźdź z jednostki stratygraficznej 22 należy do typu małych (długości 2,6 cm), szerokich (0,9 cm) z odciętą główką.

Okucia żelazne (tabl. 5:7-9)

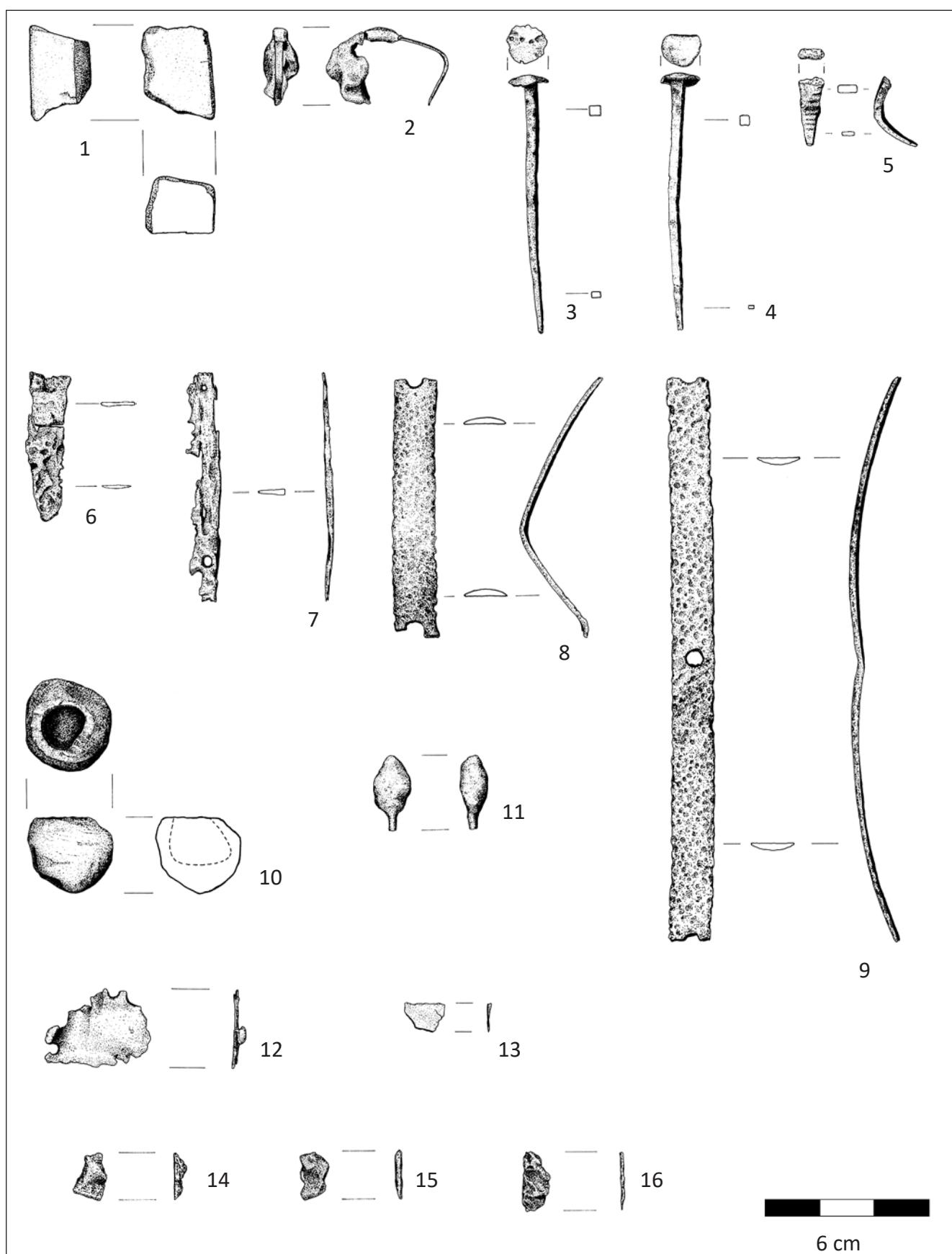
W wypełnisku dołu posłupowego znaleziono skorodowany fragment bliżej nieokreślonego przedmiotu żelaznego. Jest to podłużny przedmiot zachowany na długości 8,5 cm i szerokości 1,5 cm, grubości ok. 0,2 cm. Być może jest to okucie, o czym mogą świadczyć równo rozmieszczone małe otwory po nitach, niektóre regularnie okrągłe, średnicy 0,2 i 0,3 cm (tabl. 5:7).

W jednostce stratygraficznej 10 z Fazy VIA znaleziono dwie duże części podłużnych żelaznych okuc (tabl. 5:8–9) z otworami, które łączą się ze sobą i pochodzą z jednego przedmiotu. Odcinki żelaznych okuc są zachowane we fragmentach o długości 9 cm i 21 cm i mają szerokość 1,5 cm, grubości ok. 0,3 cm. Na płaszczyźnie blaszek w regularnych odstępach co 9 cm znajdują się otwory średnicy 0,6 cm.

Blaszki (tabl. 5:12-16)

W jednostkach stratygraficznych 5, 7 i 22 z faz IV i VIII znaleziono fragmenty bliżej nieokreślonych przedmiotów metalowych w postaci pięciu cienkich blaszek, grubości ok. 0,1 cm. Jedna z blaszek (tabl. 5:13) wykonana z miedzi ma wymiary 1 x 1,5 cm. W jednostce stratygraficznej 5 odkryto fragment bliżej nieokreślonego przedmiotu z miedzi. Jest to nieregularna w kształcie, cienka blaszka (tabl. 5:12) o grubości ok. 0,1 cm, wymiarach 3,7 x 2,7 cm z zachowanym zgrubieniem – guzkiem z jednej strony i śladami po otworach w partii brzegowej. Trzy blaszki z jednostki stratygraficznej 22 o wymiarach ok. 1,5 cm x 2 cm, pochodzą najprawdopodobniej z jednego przedmiotu będącego okuciem, ponieważ na jednej części widoczny jest mały okrągły nit (tabl. 5:14–16).

²⁴ Poliński 2013: ryc. 56:b, d.

Tablica 5. Mozgowo, st. 1. Zabytki wydzielone (rys. D. Wach)

Materiały budowlane

W jednostce stratygraficznej 9=11=17 z Fazy VIII znaleziono fragment szkła (okiennego?) nieprzezroczystego, opalizującego. Fragment ma grubość 0,15 cm i długość 2,2 cm.

W warstwach powstały w wyniku rozbiórki muru znaleziono liczne grudki zaprawy wapiennej.

KOŚCI ZWIERZĘCE

JOANNA PIĄTKOWSKA-MAŁECKA

W zborze szczątków kostnych z grodziska w Mozgowie, st. 1, wśród przeważającej liczby szczątków ludzkich, znaleziono również osiem fragmentów mocno przepalonych kości zwierzęcych, w nawarstwieniach reprezentujących fazy IV (warstwa 22 i 25), V (warstwa 18) i VII (warstwa 12). Udało się określić gatunkowo jedynie trzy z fragmentów kości zwierzęcych, a mianowicie fragment czaszki owcy/kozy z warstwy 18 oraz fragment kości stępu i trzonu kości udowej konia z warstwy 22.

KOŚCI LUDZKIE

ŁUKASZ MAURYCY STANASZEK

W opracowaniu ciałopalnego materiału kostnego z grodziska w Mozgowie, st. 1 (tab. 4) wykorzystano ogólnie przyjęte założenia metodyczne, jak również niektóre spostrzeżenia badawcze, wynikające z analiz poszczególnych cmentarzysk²⁵. Podstawowym zadaniem niniejszej analizy było oszacowanie płci i wieku osobników, rekonstrukcja ich przyjściowej wysokości ciała, a także zarejestrowanie zmian patologicznych (anomalii), pozostawiających widoczne ślady na kościach. W tym celu spośród ogólnego materiału kostnego odseparowano diagnostyczne fragmenty szkieletu, ułatwiające wnioskowanie. Niestety słaby stan zachowania kości w znacznej mierze uniemożliwił te obserwacje. Ponadto odnotowano wszystkie informacje dodatkowe (tj. masa, stan zachowania, barwa i stopień przepalenia kości), które mogłyby być pomocne w zrekonstruowaniu panujących wówczas zwyczajów pogrzebowych. Oznaczając płeć osobników, szczególną uwagę zwrócono na opisowe i metryczne cechy różnicujące, połączone z tzw. ogólnym wrażeniem morfologicznym²⁶. Przede

wszystkim dotyczyło to cechonośnych kości czaszki i miednicy, w których dymorfizm płciowy przejawia się w największym stopniu. W niektórych przypadkach posiłkowano się pomiarami metrycznymi grubości lub/i średnicy poszczególnych kości szkieletu postkranialnego i czaszki, jak również analizą masy kości. Ogólnie jednak, określenia płci zmarłych zawsze obarczone są znacznie większym błędem, niż oznaczenia ich wieku. Wynika to z faktu, iż cechy męskie i żeńskie w budowie ciała mogą wyrażać się z różną intensywnością u obu płci, co ma związek z zaburzeniami równowagi hormonalnej²⁷. Oznaczenia płciowe osobników posiadają zatem tylko mniejsze (określenia płci ze znakami zapytania) lub większe prawdopodobieństwo, nigdy jednak nie sięgające pewności.

Określenie przybliżonego wieku osobników w chwili śmierci dokonano w oparciu o kompleksową (wielocephową) analizę zmian zachodzących w ukształtowaniu poszczególnych cech morfologicznych kościca i zębów. Przede wszystkim zwrócono więc uwagę na stopień obliteracji szwów czaszkowych, ogólny stan skostnienia szkieletu, zmiany chorobowe układu kostnego (tj. zwyrodnienia w obrębie kręgosłupa), stopień zwartości struktury gąbczastej i grubość ścian jam szpikowych w nasadach bliższych kości długich.

Odtwarzając przyjściową wysokość ciała osobników uwzględniono stopień kurczenia się kości w procesie kremacji oraz zależność pomiędzy wielkością nasad niektórych kości długich (*femur, humerus, radius*) a ich długością. Przy określaniu przybliżonego wzrostu wykorzystano schematy przeliczeniowe, oparte na tablicach zaproponowanych przez Trotter i Gleser dla materiałów nie spalonych²⁸.

Ze względu na trudności natury mechanicznej (rozdrobienie materiału), określenie zmian patologicznych (chorobowych) układu kostnego ograniczyło się do badań makroskopowych i dotyczyło głównie stwierdzenia obecności zmian zwyrodnieniowo-zniekształcących (w szczególności widocznych w obrębie kręgosłupa), możliwych do uchwycenia nawet po niszczącym procesie kremacji.

Ocena stopnia przepalenia materiałów kostnych z Mozgowa została uproszczona. W miejsce stosowanych zwykle 5-stopniowych skali liczbowych²⁹ wprowadzono określenia słowne, oddające ogólny charakter przepalenia kości, a przez to dające się łatwiej wydzielić: „słaby” (przepalenie lub nadpalenie częściowe; kości słabo popękane, niezbyt odkształcone

²⁵ Bass 1995; Buikstra i Ubelaker 1994: 95–106; Dzierżykraj-Rogalski 1960, 1968; Gładykowska-Rzeczycka 1972, 1974; Piontek 1996: 188–198; Pyżuk 2004: 33–48; Stanaszek 2005: 235–239; Strzałko, Piontek i Malinowski 1973, 1974; Szydłowski 1974; Ubelaker 1978: 33–36.

²⁶ Por. Acsádi i Nemeskéri 1970; Dzierżykraj-Rogalski 1968: 631; Piontek 1996: 127–141; Strzałko i Henneberg 1975.

²⁷ Por. A. Malinowski 1974: 11–12; Piontek 1996; Strzałko, Piontek i Malinowski 1973: 184.

²⁸ Por. Strzałko, Piontek i Malinowski 1972: 285; 1974: 37; Trotter i Gleser 1952.

²⁹ Por. A. Malinowski 1974: 10; Gładykowska-Rzeczycka 1972.

Tabela. 4. Mozgowo, st. 1. Zestawienie kości ludzkich (oprac. Ł.M. Stanaszek)

Nr jedn. strat.	Masa (g)	Barwa	Stopień przepalenia	Wiek	Płeć	Wybrane kości diagnostyczne	Uwagi
1	337,2	szaro-biała i kremowa	dość silny i silny	<i>maturus</i>	F?	fragmenty kości płaskich ze sklepienia czaszki (średniej grubości, szwy częściowo zbliterowane); 2 części skaliste kości skroniowych (niezbędzie duże, smukłe); fragment kości czołowej z okolicy nasady nosa (gladyzka średnio zaznaczona, wydatna); fragmenty trzonów kości długich (ściany kanałów jam szpikowych średniej grubości, urzeźbienie słabe); fragment kości czołowej z okolicy górnej krawędzi oczodołu (ostra gracylna); fragmenty trzonów kości długich (ściany kanałów jam szpikowych cienkie, urzeźbienie słabe)	kości niezbyt diagnostyczne, niejednoznaczne morfologicznie z lekką przewagą cech płciowych żeńskich; paciorek kamienny (?)
5	2,9	kremowa	silny	dorosły	?	fragment trzonu kości długiej (ściana średniej grubości)	kość mało diagnostyczna
7	109,2	beżowo-kremowa	dość silny	<i>adultus-maturus</i>	?	fragmenty trzonów kości długich (ściany kanałów jam szpikowych dość grube, masywne, silne przyczepy mięśniowe); fragment trzonu żuchwy (zębodły po użebieniu stałym); fragment kości skroniowej z okolicy wyróstka sutkowatego (silnie urzeźbiony)	kości mało diagnostyczne, masywne; 4 fragmenty przedmiotu kamennego
10=16=23=28	119,2	popielato-szara i kremowa	dość silny	<i>maturus</i>	M?	kości płaskie ze sklepienia czaszki (średniej grubości, szwy częściowo zbliterowane); trony kości długich (ściany kanałów jam szpikowych średniej grubości, dość masywne), w tym kość udowa (kresa chropawa dość silna); kości płaskie ze sklepienia czaszki (dość cienkie, gracylne); fragmenty trzonów kości długich (ściany średniej grubości), w tym kość udowa (kresa chropawa słaba); 3 fragmenty trzonów kości długich (ściany kanałów jam szpikowych średniej grubości)	kości niezbyt diagnostyczne, masywne
12	171,4	beżowo-kremowa	dość silny	<i>adultus-maturus</i>	?	kości płaskie ze sklepienia czaszki (gracylne); trony kości długich (ściany kanałów jam szpikowych dość grube, urzeźbienie silne), w tym kość udowa (kresa chropawa wyraźna), kość piszczelowa (zaokrąglona krawędź przednia); fragment paliczka (zosyfikowany); fragmenty trzonów kości długich (ściany kanałów jam szpikowych dość grube, masywne), w tym kość udowa (kresa chropawa wyraźna); fragment paliczka dalszego ręki (zosyfikowany, nieduży); fragmenty nasad kości długich (zwarta istota gąbczasta)	kości mało diagnostyczne, dość masywne
13	17,3	kremowo-biała	dość silny i silny	dorosły	?	fragmenty kości płaskich ze sklepienia czaszki (średniej grubości); trony kości długich (ściany kanałów jam szpikowych średniej długości); fragment trzonu kości długiej (ściana dość cienka, średnica dość duża)	kość mało diagnostyczne
14	2,2	brązowa	słaby (?)	dorosły	?	fragment kości płaskiej ze sklepienia czaszki (dość masywny)	kość mało diagnostyczna, prawdopodobnie nieprzepalona

Tabela. 4. Ciąg dalszy)

Nr jedn. strat.	Masa (g)	Barwa	Stopień przepalenia	Wiek	Płeć	Wybrane kości diagnostyczne	Uwagi
15	2,5	beżowo-kremowa	dość silny	dorosły	?	2 fragmenty trzonów kości długich (ściany kanałów jam szpikowych średniej grubości)	kości mało diagnostyczne
18=39	86,6	kremowo-biała	silny	<i>adultus-maturus</i>	F?	kości płaskie ze sklepienia czaszki (średniej grubości, szwy częściowo zobliterowane); trzony kości długich (ściany kanałów jam szpikowych średniej grubości, dość masywne); kości płaskie ze sklepienia czaszki (ściany dość cienkie, gracylne); fragment górnej krawędzi prawego oczodołu wraz z częścią gładyszki (brzeg lekko zaokrąglony, łuk nadoczołowy wydatny); trzony kości długich (ściany kanałów jam szpikowych średniej grubości); fragment wyrostka zębodolowego szczekiego (zębodoly po uzębieniu stałym)	kości mało diagnostyczne; ślady zielonych przebarwień
19=38	8,2	beżowa	dość silny	dorosły	?	fragmenty trzonów kości długich (ściany kanałów jam szpikowych średniej grubości)	kości mało diagnostyczne
20	3,3	beżowo-kremowa	dość silny	dorosły	?	3 fragmenty trzonów kości długich (ściany kanałów jam szpikowych średniej grubości), w tym kość udowa (kresa chropawa dość silna)	kości mało diagnostyczne
21	104,4	beżowo-kremowa	dość silny i silny	<i>adultus-maturus</i>	?	kości płaskie ze sklepienia czaszki (dość cienkie, gracylne); fragment wyrostka zębodolowego szczekiego (zębodoly po uzębieniu stałym); trzony kości długich (ściany kanałów jam szpikowych średniej grubości); 3 fragmenty trzonów kości długich (ściany kanałów jam szpikowych dość grube, duże średnice)	kości mało diagnostyczne
22	135,9	szaro-biała i kremowo-biała	dość silny i silny	<i>adultus-maturus</i>	?	kości płaskie ze sklepienia czaszki (średniej grubości); trzony kości długich (ściany średniej grubości); kości płaskie ze sklepienia czaszki (średniej grubości); trzony kości długich (ściany kanałów jam szpikowych dość grube, masywne); fragmenty nasad kości długich (zwarta istota gąbczasta); fragmenty ze sklepienia czaszki (dość cienkie, gracylne); głowa kości udowej (zwarta istota gąbczasta, średnica – 36mm); fragmenty trzonów kości długich (ściany kanałów jam szpikowych średniej grubości, urzeźbienie dość silne), w tym kość udowa (kresa chropawa wyraźna); fragment trzonu żebra (gracylny); wysokość ciała: 161–165 cm (M) lub 155–159 cm (F)	kości mało diagnostyczne, niejednoznaczne morfologicznie
25	18	beżowo-kremowa	średni	<i>adultus-maturus</i>	F?	kości płaskie ze sklepienia czaszki (cienkie, gracylne); część skalista kości skroniowej lewej (nieduża, gracylna); trzony kości długich (ściany kanałów jam szpikowych średniej grubości, urzeźbienie słabe)	ślady zielonych przebarwień na trzonie kości długiej
31=42	8,8	popielato-biała i kremowo-biała	dość silny i silny	dorosły (?)	?	6 fragmentów trzonów kości długich (ściany średniej grubości i dość grube)	kości mało diagnostyczne

i skurzone o popielato-czarnym zabarwieniu i silnie ocernionej okostnej), „średni” (spękanie i odkształcenia termiczne silniejsze; zabarwienie szaro-popielate) i „silny stopień przepalenia” (znaczne spękanie i odkształcenia; kruche i niewielkie fragmenty kości o zabarwieniu kremowo-białym; całkowity zanik składników organicznych). Ponadto opis barwy kości został uzupełniony o przebarwienia, będące pozostałością po zaledaniu zabytków metalowych w ich sąsiedztwie.

Kości wykazywały stosunkowo silny stopień przepalenia, co wskazuje, że ludność użytkująca kurhan w Mozgowie stosowała wobec swych bliskich pieczółkowe (długie) zabiegi związane z paleniem zwłok, czego skutkiem jest ogólnie dość dobry stopień przepalenia kości.

CHRONOLOGIA STANOWISKA

URSZULA KOBYLIŃSKA,
MAGDALENA RUTYNA I JACEK WYSOCKI

Na podstawie analizy materiału ceramicznego wydzielono trzy główne horyzonty chronologiczne grodziska w Mozgowie, st. 1. Pierwszy to okres wczesnej epoki żelaza. Należy łączyć go z Fazą II – z powstaniem kurhanu. Drugi to okres wczesnego średniowiecza, reprezentowany przez warstwy związane z Fazą IV, czyli budową i funkcjonowaniem budynku drewnianego w XIII w. Trzeci okres przypada na późne średniowiecze, reprezentowane przez nawarstwienia Fazy VI, związane z budową i funkcjonowaniem murowanej wieży. Datowanie tej fazy nie jest oczywiste, ponieważ zespół późnośredniowiecznej ceramiki z tego stanowiska zawiera zarówno elementy, które sugerowałyby budowę wieży w drugiej połowie XIV w. (ceramika „siwa”, nóżka grapena), jak i elementy późniejsze, wskazujące na użytkowanie tej budowli w wieku XV, i to raczej w jego drugiej połowie (ceramika ceglasta).

DZIEJE GRODZISKA W MOZGOWIE, ST. 1

MAGDALENA RUTYNA I JACEK WYSOCKI

Najstarsze nawarstwienia kulturowe odkryte na stanowisku 1 w Mozgowie są pozostałością uszkodzonego nasypu kurhanu ze zniszczonym pochówkiem ciałopalnym z wczesnej epoki żelaza. Na obecnym etapie badań nie sposób rozstrzygnąć, czy nawarstwienia te są skutkiem zniszczenia istniejącego tu wcześniej kurhanu, czy też zostały one złożone na wtórnym złożu, to jest zniszczono jakiś kurhan znajdujący się w pobliżu, używając jego nasypu wraz ze znajdującymi się w nim artefaktami (kości, ceramika) do ustabilizowania konstrukcji budowli wznoszonej w tym miejscu na surowym korzeniu (drewniana) lub odbudowywanej (murowana). Bardziej prawdopodobna wydaje się pierwsza z tych interpretacji odkrytego zjawiska kulturowego. We wczesnym średniowieczu kurhan prawdopodobnie częściowo został zniszczony w trakcie wznoszenia drewnianego lub kamiennodrewnianego budynku. Obiekt ten prawdopodobnie pełnił funkcję strażniczą wobec przejścia wodnego przez przesmyk między jeziorami Dauby i Jeziorakiem, a być może także przejścia lądowego, przez zabagnioną dolinę rynny lodowcowej w tym rejonie. Po krótkim okresie użytkowania obiekt ten uległ zniszczeniu (spaleniu). W niedługim czasie został w tym samym miejscu, ale nie na tym samym planie odbudowany w formie murowanej (w późnym średniowieczu), a w końcu po zaprzestaniu użytkowania i opuszczeniu (być może w związku z wojną trzynastoletnią), został rozebrany do fundamentów. Obiekt murowany prawdopodobnie pełnił tą samą funkcję, co wcześniejszy, drewniany. Jeśli właściwa jest interpretacja przedmiotu kościońskiego (ryc. 22) jako elementu ozdobnego pulpitu pod Biblię, to świadczyłoby o religijności, a jednocześnie o wysokiej pozycji mieszkańców wieży w Mozgowie.

Interesujące, że na glinie w otoczeniu stożka nie wytworzyła się warstwa humusu, lub – co bardziej prawdopodobne – warstwa humusu została całkowicie zmyta ze stromego stoku doliny do jeziora, po odlesieniu terenu i uruchomieniu procesów stokowych na skutek działalności człowieka, rolniczej lub innej.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

- Abramek B.
1995. Grodzisko średniowieczne w Widoradzu pod Rudą koło Wielunia, st. 1. Wstępne podsumowanie wyników. *Sieradzki Rocznik Muzealny* 10: 103–119.
2007. Militaria z grodziska średniowiecznego w Widoradzu pod Rudą koło Wielunia. *Archaeologia Historica Polona* 17: *Studia z dziejów wojskowości, budownictwa, kultury*, 95–111. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Achremczyk, S.
2006. Susz polityczne dzieje miasta, [w:] J. Cygański (red.), *Susz. Z dziejów miasta i okolic*, 33–40. Olsztyn: Muzeum Warmii i Mazur.
- Acsádi, G. i J. Nemeskéri
1970. *History of human life span and mortality*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Andel, K.
1959. Pekáče a pece z doby hradištej v Zemplíne. *Študijné Zvesti AÚSAV* 3: 115–129.
- Affelski, J. i Z. Dłubakowski
2011. Badania archeologiczne na wielokulturowej osadzie w Legardzie, stanowisko 1 (AZP 52–52/1), gm. Gostynin, woj. mazowieckie, w latach 2005–206, [w:] *Raport 2005–2006*, 487–495.
- Andrzejewska, A.
1997. Jeszcze o tzw. ceramice husyckiej z terenu Kujaw na przykładzie znalezisk ze Zgławiczkami, woj. włocławskie. *Archaeologia Historica Polona* 5: 175–185.
- Ansorge, J.
2000. Mittelalterliche Kalkbrennerei in Vorpommern, [w:] U. Müller (red.), *Handwerk, Stadt, Hanse. Ergebnisse der Archäologie zum mittelalterlichen Handwerk im südlichen Ostseeraum*, 131–144. Frankfurt: Peter Lang.
- Antoniewicz J.
1949. Rezerwat: grodzisko w Świecie. Maszynopis w Archiwum Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie.
1950. Z zagadnień ochrony zabytków wczesnośredniowiecznego budownictwa obronnego na Warmii i Mazurach. *Sprawozdania Państwowego Muzeum Archeologicznego* 3: 51–77.
1954. Zagadnienie wczesnożelaznych osiedli obronnych na wschód od dolnej Wisły i w dorzeczu rzeki Pregoły. *Wiadomości Archeologiczne* 20: 327–368.
1964. Osiedla obronne okresu wczesnożelaznego w Prusach. *Świątowit* 25: 5–211.
- Antoniewicz, W. i Z. Wartołowska
1964. *Mapa grodzisk w Polsce*. Wrocław: Ossolineum.
- Auch, M., M. Bogucki i M. Trzeciecki
2012. Osadnictwo średniowieczne i nowożytnie na stanowisku Janów Pomorski 1, [w:] M. Bogucki i B. Jurkiewicz (red.), *Janów Pomorski, stan. 1. Wyniki ratowa-*niczych badań archeologicznych w latach 2007–2008, 1:2, 233–295. *Studia nad Truso 1*. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu.
- Barnycz-Gupieniec, R.
1959. *Naczynia drewniane z Gdańska w XXIII wieku*. Acta Archaeologica Universitatis Lodzienensis 8. Łódź: Ossolineum.
- Baron, J. i P. Rzeźnik
1999. Wczesnośredniowieczny budynek z tzw. korytarzykiem wejściowym z osady w Obiszowie na Wzgórzach Dalkowskich. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 41: 269–280.
- Bass, W.M.
1995. *Human osteology: a laboratory and field manual*. Springfield: Missouri Archeological Society.
- Behla, A.
1888. *Die vorgeschichtlichen Rundwälle im östlichen Deutschland*. Berlin: A. Asher.
- Beranová, M.
1979. Diskuse o tzv. pražnicích. *Archeologické rozhledy* 31 (1): 101–104.
- Bezzenberger, A.
1900. Hügelgrab bei Gr. Hanswalde, Kr. Mohrungen. *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia* 21: 88–90.
- Bieńkowska, K.
2005. Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Surażu, woj. podlaskie. *Podlaskie Zeszyty Archeologiczne* 1: 121–166.
- Bieńkowska, K. i N. Pachobut
2006. *Dziedzictwo archeologiczne Podlasia i Grodzieńszczyzny*. Białystok: Muzeum Podlaskie w Białymostku.
- Biermann, F. (red.)
2001. *Penigsberg. Untersuchungen zu der slawischen Burg bei Mittenwalde und zum Siedlungswesen des 7./8. Jahrhunderts am Teltow und im Berliner Raum*. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 26. Weissbach: Beier and Beran.
- Biermann, F., C. Herrmann i A. Koperkiewicz
2016. Alt Wartenburg / Barczewko na Warmii. Początki miasta średniowiecznego i jego fortyfikacje, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 49–70. Archaeologica Hereditas 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Błędowski, P., W. Chudziak i M. Weinkauf
2007. Wczesnośredniowieczna osada podgrodowa i cmentarzysko szkieletowe w Kałdusie, gm. Chełmno, stanowisko 2 (badania w latach 2004–2005), [w:] XV Sesja Pomorza Znawcza, 249–261. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne.
- Błoński, M.
2000. Średniowieczne ostrogi z grodziska na Zawodziu w Kaliszu. *Archeologia Polski* 45: 53–91.

Wykaz cytowanej literatury

- Boetticher, A.
1898. *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreußen*. T. 3: *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Oberlandes*. Königsberg: Kommissionsverlag von Bérnh. Teichert.
- Boguwolski, R.
1976. Plemięta, gm. Gruta. *Informator Archeologiczny* 1975: 256–257.
- Bojanowski, M.J., U. Czarniecka, A. Gąsiński, P. Jokubauskas, U. Kobylińska, Z. Kobyliński i Ł. Kruszewski
2016. Petrografia ceramiki pradziejowej i średniowiecznej z grodzisk zachodniej części ziem pruskich, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 113–171. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Bojanowski, M.J., U. Kobylińska i Z. Kobyliński
2013. Wyniki badań petrograficznych ceramiki z grodzisk w Kamionce, Mozgowie i Borecznie w powiecie iławskim, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 423–456. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Bojarski, J.
1997. Wczesnośredniowieczne grodzisko w Szynwałdzie, woj. toruńskie (badania w 1995 roku), [w:] W. Chudziak (red.) *Wczesnośredniowieczny szlak lądowy z Kujaw do Prus (XI wiek): studia i materiały*, 163–186. Adalbertus – tło kulturowo-geograficzne wyprawy misyjnej św. Wojciecha na pogranicze polsko-pruskie 2. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Instytut Archeologii i Etnologii.
1998. Weryfikacja grodzisk wczesnośredniowiecznych na Pojezierzu Iławskim w latach 1995–1997, [w:] M. Dworaczyk et al. (red.), *XII Sesja Pomorzanowcza, Szczecin 23.-24. października 1997 r.: materiały*, 199–210. Acta Archaeologica Pomorana 1.
2007. Wczesnośredniowieczne pucharki ceramiczne z Napolą, jako podstawa rekonstrukcji kontaktów kulturowych w strefie chełmińsko-dobrzyńskiej. *Archaeologia Historica Polona* 17: 397–421.
- 2012a. Badania nad morfologią i stylistyką wczesnośredniowiecznych naczyń ceramicznych z Napolą na ziemi chełmińskiej. *Acta Universitatis Nicolai Copernici, Archeologia* 32: 291–364.
- 2012b. *Wczesnośredniowieczny mikroregion osadniczy w Napolu na ziemi chełmińskiej. Wytwórczość garnkarska jako źródło poznania lokalnych procesów osadniczych*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Bokiniec, A.Z.
2006. Przyczynek do znajomości materiałów z przełomu epok kamienia i brązu w obwodzie kaliningradzkim na podstawie badań W.I. Timofiejewa, [w:] A.Z. Bokiniec i J. Sobieraj (red.), *Pruthenia Antiqua: studia do pradziejów i wczesnej historii ziem pruskich*, t. 2: 185–195. Olsztyn: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich.
- Born, E.
1984. *Die Kunst zu Drechseln*. München: Callwey.
- Brachmann, H.
1964. Slawische Pokale aus dem Gebiet der Deutschen Demokratischen Republik. *Boden Denkmalpflege in Mecklenburg* 1964: 265–272.
- Brzeziński, W.
1991. Badania osady i grodziska w Rostku gm. Gołdap, pow. suwalski w latach 1984–1986. *Rocznik Białostocki* 17: 372–377.
- Brzeziński, W. (red.)
2007. *Skarby wieków średnich. Katalog wystawy*. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne.
- Brzostowicz, M.
1993. Wczesnośredniowieczne grodzisko w Spławiu, gm. Kołaczkowo, woj. poznańskie. Wstępne podsumowanie wyników archeologicznych badań ratowniczych z lat 1991–1992. *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne* 2: 115–132.
2002. *Bruszczewski zespół osadniczy we wczesnym średniowieczu*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Buikstra, J.E. i D.H. Ubelaker (red.)
1994. *Standards for data collection from human skeletal remains*. Fayetteville: Arkansas Archeological Survey, Research Series 44.
- Buko, A.
- 1990a Wykorzystanie zjawisk erozji ceramiki w analizach procesów formowania się stanowisk osadniczych. *Sprawozdania Archeologiczne* 42: 349–359.
- 1990b *Ceramika wczesnopolaska. Wprowadzenie do badań*. Wrocław: Ossolineum.
- Cappers, R.T.J., R.M. Bekker i J.E.A. Jans
2006. *Digitale zadenatlas van Nederland*. Groningen: Bartschuis Publishing & Groningen University Library.
- Chilmon, K.
1981. Katalog zabytków z cmentarzyska wczesnośredniowiecznego w Czarnej Wielkiej, gm. Grodzisk, woj. białostockie (z badań Akademii Medycznej w Białymostku). *Rocznik Białostocki* 15: 211–244.
- Chlebowski, B. i W. Walewski (red.)
1890. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 11. Warszawa: Kasa im. Józefa Mianowskiego.
- Chłodnicki, M. i L. Krzyżaniak (red.)
1998. *Gazociąg pełen skarbów archeologicznych*. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Prehistoryczne.

- Chmielowska, A.
1971. *Grzebienie starożytne i średniowieczne z ziem polskich*. Acta Archaeologica Lodziensia 20. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Chudziak, W.
1991. *Periodyzacja rozwoju wczesnośredniowiecznej ceramiki z dorzecza dolnej Drwęcy (VII-XI/XII w.)*. Toruń: Towarzystwo Krzewienia Świadomości Historycznej Civitas i Instytut Archeologii i Etnografii UMK.
1997. *Sprawozdanie z badań weryfikacyjnych na grodzisku nad Jeziorem Silm*. Maszynopis w Archiwum WUOZ w Olsztynie, delegatura w Elblągu, teczka: Silm.
- Chudziak, W. i J. Bojarski
1996. *Sprawozdanie z badań na stanowisku 1 w Suszu, gm. loco w 1996 r.* Toruń: Instytut Archeologii i Etnologii UMK w Toruniu (maszynopis).
- 1997a. *Opracowanie wyników badań grodziska wczesnośredniowiecznego w Łaniachu, gm. Ilawa, woj. olsztyńskie (stanowisko 9)*. Maszynopis w archiwum Instytutu Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.
- 1997b. *Opracowanie wyników badań na stanowisku 1 w Wieprzu, gm. Ilawa, woj. olsztyńskie*. Maszynopis w archiwum Instytutu Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.
- Chudziak, W., R. Kaźmierczak i J. Niegowski
2011. *Podwodne dziedzictwo archeologiczne Polski. Katalog stanowisk (badania 2006–2009)*. Toruń: Instytut Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika i Fundacja Amicus Universitatis Nicolai Copernici.
- Chudziakowa, J.
1974. *Kultura łużycka na terenie międzyrzecza Wisły, Drwęcy i Osy*. Towarzystwo Naukowe w Toruniu. Prace Archeologiczne 5. Poznań: PWN.
- Chudziakowa, J. (red.)
1994. *Wczesnośredniowieczne grodziska ziemi chełmińskiej. Katalog źródeł*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Instytut Archeologii i Etnologii.
- Cnotliwy, E.
1973. *Rzemiosło rogownicze na Pomorzu wczesnośredniowiecznym*. Wrocław: Ossolineum.
1999. Wczesnośredniowieczne przedmioty z poroża i kości z Kruszwicy na Kujawach. *Studia Archeologiczne* 31: 153–241.
2013. *Przedmioty z poroża i kości z Janowa Pomorskiego*, [w:] M. Bogucki i M.F. Jagodziński (red.), *Studia nad Truso 2, 13–181*. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne. Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.
- Cnotliwy, E., L. Leciejewicz i W. Łosiński (red.)
1983. *Szczecin we wczesnym średniowieczu. Wzgórze Zamkowe*. Wrocław: Ossolineum.
- Conwentz, H.
1892. Pfahlbau und Burgwall von Kl.-Ludwigsdorf, Kr. Rosenberg in Westpreussen. *Nachrichten über deutsche Alterthumsfunde* 3: 81–82.
1905. *Das Westpreussische Provinzial-Museum 1880–1905. Nebst bildlichen Darstellungen aus Westpreußens Natur und vorgeschichtlicher Kunst*. Danzig: Provinzial-Museum.
- Corpus*
1973. *Corpus archäologischer Quellen zur Frühgeschichte auf dem Gebiet der Deutschen Demokratischen Republik (7. bis 12. Jahrhundert). 1. Bezirke Rostock (Westteil), Schwerin und Magdeburg*. Berlin: Akademie Verlag.
1979. *Corpus archäologischer Quellen zur Frühgeschichte auf dem Gebiet der Deutschen Demokratischen Republik (7. bis 12. Jahrhundert). 2. Bezirke Rostock (Ostteil), Neubrandenburg*. Berlin: Akademie Verlag.
- Cramer, H.
1885. Urkundenbuch zur Geschichte des vormaligen Bisthums Pomesanien 1. *Zeitschrift des historischen Vereins für den Regierungsbezirk Marienwerder* 15.
1886. Urkundenbuch zur Geschichte des vormaligen Bisthums Pomesanien 2. *Zeitschrift des historischen Vereins für den Regierungsbezirk Marienwerder* 16.
- Crome H.
1937. Karte und Verzeichnis der vor und frühgeschichtlichen Wehranlagen in Ostpreussen. *Altpreußen. Vierteljährsschrift für Vor und Frühgeschichte* 2: 97–125.
1938. Verzeichnis der Wehranlagen Ostpreußens. T. 1. Nebst alphabetischem Verzeichnis der Wehranlagen mit Angabe des Schrifttums. *Prussia* 32: 173–209, 297–324.
1940. Verzeichnis der Wehranlagen Ostpreußens (Schluß). *Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde* 34: 83–154.
- Czebreszuk, J.
1996. *Społeczności Kujaw w początkach epoki brązu. Materiały do syntezy pradziejów Kujaw* 7. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu i Poznańskie Towarzystwo Prehistoryczne.
2000. Osadnictwo społeczności kultury ceramiki sznurowej, [w:] A. Kośko (red.), *Osadnictwo kultur późnoneolitycznych oraz interstadium epok neolitu i brązu: 3900–1400/1300 przed Chr.*, 423–454. Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego. T. 3, Część 4. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Dąbrowska, M.
1987. *Kafle i piece kaflowe w Polsce do końca XVIII wieku*. Wrocław: Instytut Historii Kultury Materialnej PAN.
- Dąbrowski, J.
1999. Wczesnośredniowieczne pucharki ceramiczne z terenu Polski, [w:] *Studia nad osadnictwem średniowiecznym ziemi chełmińskiej* 3: 227–254. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Dembińska, M.
1963. *Konsumpcja żywnościowa w Polsce średniowiecznej*. Warszawa: Instytut Historii Kultury Materialnej PAN.

Wykaz cytowanej literatury

- Dębowska, B.
2001. Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Cerkiewniku. *Warmińsko-Mazurski Biuletyn Konserwatorski* 3: 7–39.
- Długokęcki, W.
2006. Uwagi o genezie i rozwoju wczesnośredniowiecznych Prus do początków XIII wieku. *Pruthenia* 2: 9–54.
- Driesch, von den A.
- 1976 *A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites*. Harvard: Peabody Museum of Archaeology and Ethnology, Harvard University.
- Dudak, W. i P. Owczarek
2014. Osada wielokulturowa w Orenicach koło Piątku w woj. łódzkim. Materiał ruchomy. Autostrada A1, [w:] J. Maik (red.), *Archeologiczne zeszyty autostradowe Instytutu Archeologii i Etnologii PAN* 16: 26–28. Łódź: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Dzieduszycki, W.
1976. Wykorzystanie surowca drzewnego we wczesnośredniowiecznej Kruszwicy. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 24 (1): 35–54.
1982. *Wczesnomiejska ceramika kruszwicka w okresie od 2. połowy X wieku po połowę XIV w.* Wrocław: Ossolineum.
- Dzierżykraj-Rogalski, T.
1960. Szczątki kostne z grobów ciałopalnych jako przedmiot badań antropologicznych. *Człowiek w czasie i przestrzeni* 3 (1): 49–51.
1968. Uwagi metodologiczne o badaniu szczątków kostnych z grobów ciałopalnych, [w:] K. Jażdżewski, (red.), *Liber Iosepho Kostrzewski octogenario a venetoribus dicatus*, 627–635. Wrocław: Ossolineum
- Dziubek, E.
1988. Ceramika naczyniowa z zamku rycerskiego w Sadłowie, gm. Rypin, woj. Włocławskie. Informacjestępne. *Acta Universitatis Lodzienensis. Folia Archaeologica* 22: 121–146.
2004. Architektoniczne elementy obiektu oraz wystrój i wyposażenie izb zamkowych, [w:] L. Kajzer (red.), *Zamek w Sadłowie na ziemi dobrzyńskiej*, 177–186. Rypin: Muzeum Ziemi Dobrzyńskiej.
- Engel, M.
2002. Piec wapienniczy z osady w Konikowie (Rostku). Wyniki badań wykopaliskowych w sezonach 1999–2000, [w:] M. Karczewska i M. Karczewski (red.), *Badania archeologiczne w Polsce północno-wschodniej i na zachodniej Białorusi w latach 2000–2001*, 321–331. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymostku.
- Engel, M., P. Iwanicki, G. Iwanowska i C. Sobczak
2013. Grodziska Jaćwieży w perspektywie badań Działu Archeologii Bałtów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 45–63, Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Engel, M., J. Okulicz-Kozaryn, C. Sobczak
2009. Warowna siedziba jaćwieskiego nobila III wojny? Architektura obronna kompleksu osadniczego w Szurpiłach, [w:] A. Bitner-Wróblewska i W. Brzeziński (red.), *Bałtowie i ich sąsiedzi. Marian Kaczyński in memoriam*, 517–544. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne.
- Engel, M. i C. Sobczak
2016. Grodziska jaćwieskie w świetle najnowszych badań interdyscyplinarnych, [w:] Z. Kobyliński (red.) *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 7–26. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Fedorczyk, M.
1998. Materiał ceramiczny z osady na „Ptasiej Wyspie”, st. II, gm. Mrągowo, woj. olsztyńskie, [w:] M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska od wczesnej epoki żelaza do początku ery nowożytnej*, 139–148. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymostku.
- Filipowiak, W.
1962. *Wolinianie. Studium osadnicze, cz. I.* Szczecin: Szczecińskie Towarzystwo Naukowe.
- Fonferek, J., M. Marcinkowski i U. Sieńkowska
2012. *Elbląg – życie codzienne w porcie hanzeatyckim.* Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu.
- Fuglewicz, B.
2013. Obraz społeczności radomskiej wczesnego średniowiecza przez pryzmat tzw. zabytków wydzielonych, [w:] A. Buko, D. Główka i M. Trzeciecki (red.), *Ziemia niczyja – ziemia nieznana. Schyłek starożytności i średniowiecze na ziemiach między Wisłą a Pilicą*, 77–105. Radom – korzenie miasta i regionu 4. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Gajewska, M. i J. Kruppé
1965. Badania terenowe w Solcu nad Wisłą, pow. Lipsko w 1963 roku. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 13: 161–184.
1973. Rzut oka na dotychczasowe wyniki badań archeologicznych we Fromborku. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 21: 617–631.
- Gałązka, D.
- 2012a. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1 : 50 000 arkusz Iława.* Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- 2012b. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1 : 50 000 arkusz Lubawa.* Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.

- Gazda, D., J. Jezierska, J. Konik i P. Szlązak
 2013. Badania archeologicznej Misji Pomezańsko-Bałtyjskiej obiektów warownych w Starym Dzierzgoniu i Bogdanach w latach 2009–2012. [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 135–180. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Gąssowska E. i Ł. Okulicz
 1975. Badania sondażowe osiedla obronnego w miejscowości Maradki, pow. Mrągowo. *Świątowit* 34: 319–326.
- Gee, H.
 1993. The distinction between postcranial bones of *Bos primigenius* Bojanus, 1827 and *Bison priscus* Bojanus, 1827 from the British Pleistocene and taxonomic status of *Bos* and *Bison*. *Journal of Quaternary Science* 8 (1): 79–92.
- Gierlach, B.
 1966. Zabytki metalowe. *Warszawskie Materiały Archeologiczne* 1: 141–148.
 1972. *Kowalstwo mazowieckie XIII–XVIII w.* Ciechanów: Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych.
- Gładykowska-Rzeczycka, J.
 1972. Historia, rozwój i wyniki badań materiałów kostnych z cmentarzyków ciałopalnych ze szczególnym uwzględnieniem Polski. *Pomorania Antiqua* 4: 21–67.
 1974. O metodach stosowanych w badaniach materiałów kostnych z ciałopalnych cmentarzyków, [w:] H. Giżyńska (red.), *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych*, 85–92. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Głosek, M.
 1985. Militaria z grodziska w Plemiętach. Broń sieczna, drzewcowa i obuchowa, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 99–106. Warszawa: PWN.
 1996. *Późnośredniowieczna broń obuchowa w zbiorach polskich*. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
 2004. Średniowieczne uzbrojenie plebejskie w świetle źródeł ikonograficznych i pisanych na ziemiach polskich. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Archeologica* 24: 237–248.
- Górska, I., L. Paderewska, J. Pyrgała i W. Szymański
 1976. *Grodziska Mazowsza i Podlasia*. Wrocław: Osolineum.
- Górski K. (red.)
 1949. *Związek Pruski i poddanie się Prus Polsce. Zbiór tekstów źródłowych*. Poznań: Instytut Zachodni.
- Grążawski, K.
 1988. Średniowieczny gródek rycerski w Bachotku na Ziemi Chełmińskiej w świetle badań archeologicznych. *Sprawozdania Archeologiczne* 11: 317–341.
1993. Ze studiów nad pograniczem słowiańsko-pruskim we wczesnym średniowieczu – problem grodów w Dolinie Lutryny. *Pomorania Antiqua* 15: 29–56.
2002. *Przemiany w wytwórczości garnkarskiej w rejonie środkowej Drwęcy we wczesnym średniowieczu (2. połowa VII w. – 1. połowa XIII w.)*. Włocławek: Lega.
2003. *Życie codzienne na ziemi chełmińskiej i dobrzyńskiej w średniowieczu*. Włocławek: Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna we Włocławku.
2009. *Ziemia lubawska na pograniczu słowiańsko-pruskim w VIII–XIII w. Studium nad rozwojem osadnictwa*. Olsztyn: Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie.
2013. Z nowszych badań nad grodziskami pogranicza słowiańsko-pruskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 83–108. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
2015. Koncepcja i wstępne wyniki badań w Kurzętniku i Bratianie. *Materiały do Archeologii Warmii i Mazur* 1: 367–372.
- Gręzak, A.
 2013. Aneks 1: Materiał osteologiczny z grodziska w Kamionce, st. 9 z badań w 2012 roku, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 297–300. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Gręzak, A. i B. Kurach
 1996. Konsumpcja mięsa w średniowieczu oraz w czasach nowożytnych na terenie obecnych ziem Polski w świetle danych archeologicznych. *Archeologia Polski* 41: 139–167.
- Gruszka, B.
 2012. Wczesnośredniowieczne zabytki ceramiczne ze stan. 2 w Nowicu, gm. Lubsko, woj. lubuskie w ujęciu stylistyczno-technologicznym, [w:] B. Gruszka (red.), *Nowiniec, stan. 2 – wczesnośredniowieczny gród na pograniczu śląsko-łużyckim w świetle badań interdyscyplinarnych*, 47–129. Zielona Góra: Wydawnictwo Fundacji Archeologicznej.
- Haftka, M.
 1974. Wczesnośredniowieczny puchar na pustej nóżce z Elbląga na tle ważniejszych znalezisk z terenu Polski. *Pomorania Antiqua* 5: 329–342.
1988. Grodzisko w Waćmierku, gm. Tczew. *Pomerania*

Wykaz cytowanej literatury

- Antiqua* 13: 171–198.
- Haftka, M. i S. Wadyl
2015. *Węgry. Zespół osadniczy na pograniczu pomorsko-pruskim w XI-XII w.* Malbork: Muzeum Zamkowe w Malborku.
- Halstead, P. i P. Collins
2002. Sorting the sheep from the goats: morphological distinctions between the mandibles and mandibular teeth of adult ovis and capra. *Journal of Archaeological Science* 29: 545–553.
- Hartmann, E.
1967. *Das Kirchspiel Locken Kr. Osterode i. Ostpr. Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas* 78. Marburg: J.G. Herder-Institut.
- Hensel, W.
1950–1959. *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wcześniehistorycznej*, t. 1–3. Poznań: Polskie Towarzystwo Prehistoryczne.
1987. *Słowiańska wcześnieśredniowieczna. Zarys kultury materialnej.* Warszawa: PWN.
- Hensel, W. i Z. Hilczer-Kurnatowska
1972–1987. *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wcześniehistorycznej*, t. 4–6. Wrocław: Ossolineum.
- Hensel, W., Z. Hilczer-Kurnatowska i A. Łosińska
1995. *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wcześniehistorycznej*, t. 7. Wrocław: Ossolineum.
- Herbich, T.
2013. Wyniki badań metodą magnetyczną wybranych stanowisk archeologicznych w rejonie Iławы w 2012 roku, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 351–359. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Herrmann, J.
1998. *Ralswiek auf Rügen. Die slawisch-wikingischen Siedlungen und deren Hinterland. Teil II – Kultplatz, Boot 4, Hof, Propstei, Mühlenberg und Ruard.* Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mecklenburg-Vorpommerns 33. Lübsdorf: Landesamt für Kultur und Denkmalpflege Mecklenburg-Vorpommern.
- Heym, W.
1933. Siedlungsgrabungen im Kreise Rosenberg. *Heimatkalender des Kreis Rosenberg* 1933: 51–60. Marienwerder.
- Hilczerówna, Z.
1956. *Ostrogi polskie z X–XIII wieku.* Poznań: PWN.
1961. *Rogownictwo gdańskie w X–XIV wieku.* Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Hoffmann, M.J.
1992. Nieznane materiały kultury kurhanów zachodniobałtyjskich, [w:] J. Okulicz-Kozaryn i W. Nowakowski (red.), *Studia z archeologii ludów barbarzyńskich z wybrzeży Bałtyku i dorzecza Wisły*, 20–38. Barbaricum 2. Warszawa: Tokawi.
1996. Wielokulturowy obiekt grobowy w Pomielinie na Pojezierzu Iławskim, [w:] W. Nowakowski (red.), *Concordia. Studia ofiarowane Jerzemu Okuliczowi-Kozarynowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, 81–92. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- 1999a. *Źródła do kultury i osadnictwa południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej w I tysiącleciu p.n.e.* Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie.
- 1999b. Najdawniejsze dzieje Iławы i okolic, [w:] *Iława*, 9–21. Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.
2000. *Kultura i osadnictwo strefy nadbałtyckiej w I tysiącleciu p.n.e.* Olsztyn: Towarzystwo Naukowe i Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.
2006. Susz i okolice w starożytności i wczesnym średniowieczu, [w:] J. Cygański (red.), *Susz. Z dziejów miasta i okolic*, 1032. Olsztyn: Muzeum Warmii i Mazur.
2013. *Dzieje archeologii Prus Wschodnich od początku XVIII wieku do 1920 roku.* Olsztyn: Pracownia Wydawnictw Naukowych.
- Hoffmann, M.J. i A. Mackiewicz
2004. *Średniowieczne założenia obronne powiatu ostródzkiego.* Ostróda: Muzeum w Ostródzie.
- Hollack E.
1908. *Erläuterungen zur vorgeschichtlichen Übersichtskarte von Ostpreußen. Im Auftrage des ostpreußischen Provinzial Verbandes bearbeitet und herausgegeben.* Głogów – Berlin: KommissionsVerlag von Carl Flemming.
- Holub, P., D. Merta i A. Zúbek
2006. Cihlářská a vápenická pec na ulici Božetěchova v Brně–Králově Poli, [w:] J. Merta i O. Merta (red.), *Archeologia technica 17. Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami*, 45–51. Brno: Technické muzeum v Brně.
- Hołubiec, J.
1971. Historia lamp naftowych. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 16 (4): 739–766.
- Horbacz, T.J., A. Mikołajczyk i L. Wojda
1980. Ceramika husycka z Włocławka. *Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie*, seria C: Oświata i kultura, 9–25. Włocławek: Włocławskie Towarzystwo Naukowe.
- Ignaczak, M.
2002. Ze studiów nad genezą kultury lużyckiej w strefie Kujaw. Materiały do syntezy pradziejów Kujaw

10. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Ignaczak, M. i J. Affelski
2012. Osadnictwo z wczesnego okresu epoki żelaza na stanowisku Janów Pomorski, [w:] M. Bogucki i M.F. Jagodziński (red.), *Janów Pomorski stan. 1. Wyniki ratowniczych badań archeologicznych w latach 2007–2008. Tom 1. Od paleolitu do wczesnego okresu wędrówek ludów*, 51–157. Studia nad Truso 1:1. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne.
- Iwanowska, G.
2015. Grodzisko w Jeglincu w świetle nowych badań, [w:] S. Wadyl, M. Karczewski i M. Hoffmann (red.), *Materiały do archeologii Warmii i Mazur 1*, 29–32. Warszawa – Białystok: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego i Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymostku.
- Jagodziński, M.
1997. *Archeologiczne ślady osadnictwa między Wisłą a Pasłęką we wczesnym średniowieczu: katalog stanowisk*. Warszawa: Naukowa Oficyna Wydawnicza „Scientia”. Adalbertus: tło kulturowo-geograficzne wyprawy misyjnej św. Wojciecha na pogranicze polsko-pruskie 3.
2013. Wyniki badań archeologicznych grodzisk w Myślećninie, Kwietniewie i Weklacach, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 180–203. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Jasiński T.
1981. Początki Torunia na tle osadnictwa średniowiecznego. *Zapiski Historyczne* 46 (4): 5–33 (581–609).
- Jaskanis, D.
2008. Świecka. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy na północno-wschodnim Mazowszu. Warszawa: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich i Muzeum Podlaskie w Białymostku.
- Jaskanis, J.
2013. *Szwajcaria. Cmentarzysko bałtyjskie kultury sudeckiej w północno-wschodniej Polsce*. Warszawa: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich, Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie i Muzeum Okręgowe w Suwałkach.
- Jaskulska, E.
2013. Aneks 2: Kości ludzkie z grodziska w Kamionce, st. 9 z badań w 2012 roku, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 301–303. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Jaworski, K.
1990. *Wyroby z kości i poroża w kulturze wczesnośredniowiecznego Ostrowa Tumskiego we Wrocławiu*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Volumen.
- Jóźwiak, B.
2003. *Społeczności subneolitu wschodnioeuropejskiego na Niżu Polskim w międzymiejscu Odry i Wisły*. Materiały do syntezy pradziejów Kujaw 11. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Jurys, L. i T. Woźniak
2009. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1:50 000 arkusz Łukta*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Kabulski, P.
2003. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1:50 000, arkusz Susz*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Kajzer, L.
1986. Opracowanie zbioru ceramiki naczyniowej z „wieży Karnkowskiego” zamku w Raciążku. *Kwartalnik Historii Kultury Materiałnej* 34 (2): 199–225.
1988. Przyczynek do znajomości tzw. ceramiki husyckiej z Kujaw. *Kwartalnik Historii Kultury Materiałnej* 36 (4): 651–663.
- Kaletyn, M., T. Kaletyn i J. Łodowski
1968. *Grodziska wczesnośredniowieczne województwa wrocławskiego*. Wrocław: Ossolineum.
- Kalinowski, P.
2009. *Śląskie monety Habsburgów. Katalog. Część II. Lata 1657–1705*. Kalety: Wydawnictwo Piotr Kalinowski.
- Kalagate, S.
1994. Ceramika z wieży rycerskiej w Witkowie, gm. Szprotawa, woj. zielonogórskie, stanowisko 6, [w:] A. Gruszczyńska (red.), *Garnkarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych*, 161–184. Rzeszów: Muzeum Okręgowe.
- Kałużna-Czaplińska, J., P. Gątarek, A. Rosiak, U. Kobylińska i Z. Kobyliński
2016. Zawartość kwasów tłuszczyowych w ceramice pochodzącej z pradziejowych i średniośredniowiecznych grodzisk z zachodniej części ziem pruskich, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 173–209. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Kałużna-Czaplińska, J., U. Kobylińska i Z. Kobyliński
2013. Zawartość kwasów tłuszczyowych w ceramice z grodzisk w Kamionce, Mozgowie i Borecznie w powiecie iławskim, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 457–466. Archaeologica Hereditas

Wykaz cytowanej literatury

- tas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Kamińska, J.
1953. *Grody wczesnośredniowieczne ziem Polski środkowej na tle osadnictwa*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
1968. Siedlątków, obronna siedziba rycerska z XIV wieku. *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna* 15: 15–85.
- Kapusta, E.
1987. Ceramika naczyniowa z zamku w Brześciu Kujawskim na tle specyfiki późnośredniowiecznej i nowożytnej ceramiki kujawskiej. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Archaeologica* 21: 131–166.
- Karczewski, M.
1998. Ceramika kultury kurhanów zachodniobałtyjskich z osady w Paprotkach Kolonii, stan. 41 w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich, [w:] M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska od wczesnej epoki żelaza do początku ery nowożytnej*, 95–116. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymostku.
2001. *Źródła archeologiczne do badań nad środowiskiem krainy wielkich jezior mazurskich w okresie wpływów rzymskich*. Olsztyn: Ośrodek badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.
- Karczewski, M., M. Karczewska i A. Pluskowski
2015. Grodzisko Święta Góra w Staświnach w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich. Dzieje zasiedlenia przed i po podboju krzyżackim, [w:] S. Wadyl, M. Karczewski i M. Hoffmann (red.), *Materiały do archeologii Warmii i Mazur* 1, 175–193. Warszawa – Białystok: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego i Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymostku.
- Kaźmierczyk, J.
1969. Budownictwo mieszkalne z drewna w VI–XIII w. na obszarze Śląska. *Archeologia Polski* 14 (2): 167–214.
- Kazimierczak, R., W. Chudziak, B. Kowalewska i J. Niegowski
2013. *Sprawozdanie i opracowanie wyników z podwodnych badań archeologicznych o charakterze penetracyjnym w jeziorze Łodygowo (Staw Łodygowo), gm. Kisielice, pow. iławski, woj. warmińsko-mazurskie (Łodygowo stan. 1)*. Sprawozdanie dla Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Toruń: UMK.
- Kaźmierczyk, J., K. Maciewicz i S. Wuszkan
1977. *Studia i materiały do osadnictwa Opolszczyzny wczesnośredniowiecznej*. Opole: Instytut Śląski.
- Kennecke, H.
2008. *Die slawische Siedlung von Dyrotz, Lkr. Havelland. Materialien zur Archäologie in Brandenburg* 1. Rahden: Marie Leidorf Verlag.
- Kilian, L.
1955. *Haffküstenkultur und Ursprung der Balten*. Bonn: Habelt.
- Kirpičnikov, A.N.
1974. O vremeni pojavlenia špory co zvezdočkoi na territorii drevnej Rusi. *Kwartalnik Historii Kultury Materiałnej* 2 (2): 299–304.
- Klęczar, B. i M. Rutyna
2013. Stan badań grodzisk województwa warmińsko-mazurskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur* 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze, 7–29. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Kobryń, H.
1984. *Zmiany niektórych cech morfologicznych konia w świetle badań kostnych materiałów wykopaliskowych z obszaru Polski*. Warszawa: Wydawnictwo SGGW-AR.
- Kobusiewicz, M. (red.)
2008. *Pradzieje Wielkopolski. Od epoki kamienia do średniowiecza*. Poznań: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Kobylińska, U.
1999. Średniowieczna ceramika i inne zabytki archeologiczne z wykopalisk w Iławie w 1999 roku. *Warmińsko-Mazurski Biuletyn Konserwatorski* 1: 19–46.
2000. Wczesnośredniowieczne cmentarzysko pruskie w Dobrzykach, st. XXVIII, gmina Zalewo, województwo warmińsko-mazurskie. *Warmińsko-Mazurski Biuletyn Konserwatorski* 2: 12–76.
2003. *Z archeologicznych studiów nad pradziejami i wcześnieymi dziejami północnego Podlasia (badania wykopaliskowe w Dołkach, Gniciukach i Potoce w woj. podlaskim)*. Warszawa: Fundacja „Res Publica Multiethnica” i Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
2004. Wczesnośredniowieczne naczynia gliniane typu Menkendorf-Szczecin ze Starosiedla na Ziemi Lubuskiej, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Hereditatem cognoscere. Studia i szkice dedykowane Profesor Marii Miśkiewicz*, 111–123. Warszawa: Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Państwowe Muzeum Archeologiczne i Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- 2014a. Prehistoric pottery form excavations at Starosiedle, site 3 in the years 2001–2004 / Pradziejowa ceramika zabytkowa z badań w Starosiedlu, st. 3 w latach 2001–2004, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Starosiedle in the Lubusz Land: Prehistoric and Early Medieval settlement / Starosiedle w Ziemi*

- Lubuskiej: osadnictwo starożytne i wczesnośredniowieczne*, 265–446. Warszawa: Fundacja Res Publica Multiethnica, Instytut Archeologii i Etnologii PAN i Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- 2014b. Early Medieval pottery from Starosiedle, site 3 / Ceramika wczesnosredniowieczna ze st. 3 w Starosiedlu, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Starosiedle in the Lubusz Land: Prehistoric and Early Medieval settlement / Starosiedle w Ziemi Lubuskiej: osadnictwo starożytne i wczesnośredniowieczne*, 521–568. Warszawa: Fundacja Res Publica Multiethnica, Instytut Archeologii i Etnologii PAN i Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- 2014c. Small finds from site 3 at Starosiedle / Zabytki wydzielone ze stanowiska 3 w Starosiedlu, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Starosiedle in the Lubusz Land: Prehistoric and Early Medieval settlement / Starosiedle w Ziemi Lubuskiej: osadnictwo starożytne i wczesnośredniowieczne*, 605–635. Warszawa: Fundacja Res Publica Multiethnica, Instytut Archeologii i Etnologii PAN i Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- Kobylińska, U. i Z. Kobyliński
 1993. Struktura wielkościowa zespołów ceramiki na stanowiskach wielowarstwowych: metody analizy i możliwości poznawcze. *Archeologia Polski* 38 (2): 229–262.
2016. Wschodnia granica zasięgu występowania wczesnośredniowiecznej ceramiki typu Menkendorf-Szczecin, [w:] B. Chudzińska, M. Wojenka i M. Wołoszyn (red.), *Od Bachórza do Światowida ze Zbrucza. Tworzenie się słowiańskiej Europy w ujęciu źródłoznawczym. Księga jubileuszowa Profesora Michała Parczewskiego*, 233–242. Kraków – Rzeszów: Uniwersytet Jagielloński i Uniwersytet Rzeszowski.
- Kobylińska, U., Z. Kobyliński i D. Wach
 2003. Wyniki badań wykopaliskowych grodziska w Klułowicach na Podlasiu. *Wiadomości Archeologiczne* 46: 189–227.
- Kobyliński, Z.
 2012. Early Medieval Slavic settlement complex on the Elbe at Rosenhof, Gem. Altenaun, Lkr. Stendal: preliminary results of the ongoing German-Polish excavation project, [w:] H. Meller (red.), *Zusammengegraben – Kooperationsprojekte in Sachsen-Anhalt*, 117–123. Archäologie in Sachsen-Anhalt. Sonderband 16.
2016. Projekt Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki „Katalog grodzisk Warmii i Mazur. Część I: Pomezania, Pogezania i Warmia”: realizacja w latach 2012–2016, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 93–112. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Kobyliński, Z. (red.)
 2013. *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
2016. *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Kobyliński, Z., D. Wach i M. Rutyna
 2013. Grodzisko z wczesnej epoki żelaza i wczesnego średniowiecza w Kamionce, st. 9, gm. Iława: wstępne wyniki badań z 2012 roku (z aneksami Anny Gręzak i Elżbiety Jaskulskiej), [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 281–302. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Kobyliński, Z., D. Wach, M. Rutyna, J. Wysocki i B. Klęczar
 2013. Grodziska z czasów plemiennych(?) w Gulbiu, na wyspie Bukowiec na jeziorze Jeziorki, w Urowie i Dubie w powiecie iławskim; wstępne wyniki badań, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 305–325. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Kobyliński, Z., J. Nitychoruk, K. Rabiega, M. Rutyna, D. Wach, F. Welc, J. Wysocki, K. Zeman-Wiśniewska i M. Żurek
 2016. Falsyfikacja domniemanych pradziejowych i średniośredniowiecznych grodzisk w powiecie iławskim i ostródzkim, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 247–293. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Kochanowski, M.
 1985a. Narzędzia rolnicze i gospodarskie z grodziska w Plemiętach, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 159–164. Warszawa: PWN.
- 1985b. Elementy odzieży i sprzęt gospodarstwa domowego z grodziska w Plemiętach, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 165–183. Warszawa: PWN.

Wykaz cytowanej literatury

- Kola, A.
1979. Słoszewy, gm. Bobrowo. *Informator Archeologiczny* 1978: 253.
1985. Żelazny osprzęt średniowiecznej wieży mieszkalnej w Plemiętach i jej wyposażenia, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 62–83. Warszawa: PWN.
- Kola, A. i G. Wilke
1985. Militaria z grodziska w Plemiętach. Broń strzelcza, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 107–128. Warszawa: PWN.
- Kolda, J.
1936. *Srovnávací anatomie zvířat domacích se zřetelem k anatomici člověka*. Brno: J. Kolda.
- Kołodziejski, S.
1985. Les esperons a molette du territoire de la Petite Pologne au Moyen Age, [w:] A. Kokowski (red.), *Mémoires archéologiques*, 161–179. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Koperkiewicz, A. i D. Krasnodębski
2006. Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Daniłowie Małym, gm. Łapy, [w:] W. Chudziak i S. Mozdziuch (red.), *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem – 15 lat później*, 465–485. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu.
- Kostrzewska, M.
1953. Wyroby kamienne kultury łużyckiej w Wielkopolsce w epoce brązowej i we wczesnym okresie żelaznym. *Przegląd Archeologiczny* 9: 214–258.
- Kostrzewski, J.
1955. *Wielkopolka w pradziejach*. Warszawa: Ossolineum.
1958. *Kultura łużycka na Pomorzu*. Poznań: PWN.
1962. O pochodzeniu ozdób srebrnych z polskich skarbów wczesnośredniowiecznych. *Slavia Antiqua* 9: 139–211.
1966. *Pradzieje Pomorza*. Wrocław: Ossolineum.
- Kowalczyk, E.
1997. Z badań nad pograniczem mazowiecko-pruskim i krzyżackim. *Kwartalnik Historii Kultury Materiałnej* 45: 384–395.
2001. Weryfikacja i odkrycie nowych grodzisk nad środkową Pasłęką. *Wiadomości Archeologiczne* 54 (1995–1998): 192–195.
- Kowalenko, W.
1938. *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolki wczesnohistorycznej (od VII do XII wieku)*. Poznań: Polskie Towarzystwo Prahistoryczne.
- Kozielło-Poklewski, B. i E. Martuszewski
1972. Dzieje wsi, [w:] A. Wakar (red.), *Iława. Z dziejów miasta i powiatu*, 205–271. Olsztyn: Pojezierze.
- Kóčka-Krenz, H.
1993. *Bijuteria północno-zachodnio-słowiańska we wczesnym średniowieczu*. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
2007. Wczesnośredniowieczna biżuteria metalowa ze zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego, [w:] W. Brzeziński (red.), *Skarby wieków średnich*, 20–51. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne.
- Kóčka-Krenz, H. i A. Sikorski
1992. Góra, gm. Pobiedziska, woj. poznańskie, stan. 1. Wstępne wyniki badań z lat 1985–1991. *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne* 1: 135–148.
- Kruppé, J.
1967. *Garniarstwo warszawskie w wieku XIV i XV*. Wrocław: Ossolineum.
1981. *Garniarstwo późnośredniowieczne w Polsce*. Wrocław: Ossolineum.
- Kudrnač, J.
1981. Několik upozornění k tzv. pražnicím. *Archeologické rozhledy* 33 (2): 209–212.
- Kujot, S.
1913. *Dzieje Prus Królewskich. Część I. Do roku 1309*. Toruń: Towarzystwo Naukowe.
- Kurasiński, T. i K. Skóra
2012. *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Lubieniu, pow. piotrkowski*. Łódź: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Kurzyk, K.
2013. Pozostałości osadnictwa z późnego neolitu i wcześniej epoki brązu na stanowisku 4 w Sztynwągu, gm. Grudziądz, woj. kujawsko-pomorskie. *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Archeologia* 33: 21–51.
- Kurzyk, K. i S. Wadyl
2015. Obiekt obrzędowy kultury amfor kulistycznych z Ornowa-Lesiaka, stan. 3, gm. Ostróda, [w:] S. Wadyl, M. Karczewski i M.J. Hoffmann (red.), *Materiały do archeologii Warmii i Mazur* 1, 85–93. Warszawa – Białystok: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego i Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymostku.
- Kurzyk, K. i D. Werra
2011. Neolit i wczesna epoka brązu na ziemi dobrzyńskiej w świetle aktualnych badań archeologicznych, [w:] M. Fudziński i H. Paner (red.), *XVII Sesja Pomorzanawcza, t. 1, Od epoki kamienia do wczesnego średniowiecza*, 89–106. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne.
- Kuszewska, E.
1961. Gorzędziej wczesnośredniowieczny w świetle wstępnych prac archeologicznych, [w:] J. Kamińska (red.), *Gdańsk wczesnośredniowieczny* 4, 145–200. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Kuśnierz, J.
2006. Z badań nad militarnym znaczeniem gródka nad Bugiem (Wołyń) we wczesnym średniowieczu. *Acta Militaria Mediaevalia* 2: 79–102. Kraków – Sanok.
- La Baume, W.
1938. Die Pfahlbrücken des Burgwalles bei Kl. Ludwigsdorf, Kr. Rosenberg (Westpr.). *Elbinger Jahrbuch*

- 15: 147–155.
- Lasek, P. i J. Przypkowski
2013. Najstarszy widok Iławы i zamku na Wielkiej Żuławie z 1620 roku w zbiorach Instytutu Sztuki PAN, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 381–383. Archaeologica Hereditas 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Lasek, P. i S. Szczepański
2016. Z dziejów pewnego zastawu, czyli „zamek” Deutsch-Eylau alias „dwór” Gross-Werder. *Bulletyn Historii Sztuki* 78 (3): 431–458.
- Lasota-Moskalewska, A.
1984. Ocena archeozoologiczna materiału kostnego z wczesnośredniowiecznego grodziska w Tykocinie. *Archeologia Polski* 29 (2): 246–265.
2008. *Archeozoologia. Ssaki*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Leciejewicz, L.
1961. *Ujście we wczesnym średniowieczu*. Wrocław: Ossolineum.
- Lenarczyk, L.
1991. Badania sondażowe na grodzisku w Gorczycach, woj. suwalskie. *Rocznik Białostocki* 16: 483–485.
- Lepówna, B.
1968. *Garniarstwo gdańskie w X-XII wieku*. Gdańsk wczesnośredniowieczny 7. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Leyding, G.
1972. Nazwy fizjograficzne, [w:] A. Wakar i in. (red.), *Iława. Z dziejów miasta i powiatu*, 39–48. Olsztyn: Pojezierze.
1973. Z dziejów powiatu, [w:] A. Wakar i in. (red.), *Morąg. Z dziejów miasta i powiatu*, 41–95. Olsztyn: Pojezierze.
- Liek, G.
1893. *Die Stadt Löbau in Westpreussen*. Marienwerder: Historischer Verein für den Regierungsbezirk Marienwerder.
- Lietz, Z.
1976. Z dziejów wsi, [w:] E. Kulig (red.) *Ostróda. Z dziejów miasta i okolic 161–204*. Olsztyn: Pojezierze.
- Lissauer, A.
1876. Drei Burgwälle bei Dt. Eylau. *Schriften der Naturforschenden Gesellschaft in Danzig* 4(1): 1–6.
1887. *Die Prähistorischen Denkmäler der Provinz Westpreussen und der angrenzenden Gebiete*. Leipzig: Commissions-Verl. von Wilhelm Engelmann.
- Lityńska-Zajac, M. i M. Moskal-del Hoyo
2016. Wyniki badań archeobotanicznych grodzisk z zachodniej części województwa warmińsko-mazurskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 211–230. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Lodowski, J.
1972. *Sądowel we wczesnym średniowieczu*. Wrocław: Ossolineum.
- Lutnicki, W.
1972. *Uzębienie zwierząt domowych*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Lyman, R.L.
1994. *Vertebrate taphonomy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Łapo, J.M.
2009a. Wyprawa nad Tyrkło, [w:] A. Bitner-Wróblewska i G. Iwanowska (red.), *Bałtowie i ich sąsiedzi. Marian Kaczyński in memoriam*, 559–567. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie.
2009b. Wokół szwedzkiego szańca. Echa wojen szwedzkich w ludowych podaniach historycznych i mikrotoponimii na obszarze dawnych ziem pruskich. *Pruthenia* 4: 241–286.
- Łasiński, Ł.
2010. *Grodziska wschodniej części Pojezierza Iławskiego. Analiza historyczno-przestrzenna, problemy ochrony i prezentacji*. Maszynopis pracy magisterskiej, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- Łęga, W.
1930. *Kultura Pomorza we wczesnym średniowieczu na podstawie wykopalisk*. Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu.
- Łosiński, W.
1963. Badania stacji archeologicznej Kołobrzeg IHKM w 1961 roku. *Sprawozdania Archeologiczne* 15: 177–184.
1972. *Początki wczesnośredniowiecznego osadnictwa grodowego w dorzecze Dolnej Parsęty: VII-X/XI w.* Wrocław: Ossolineum.
- Łukomiak, K.
2016. *Sposoby zamykania pomieszczeń i skrzyń w późnym średniowieczu w świetle źródeł archeologicznych z terenu Polski*. Łódź: Archaeograph.
- Machnik, J.
1979. Krąg kulturowy ceramiki sznurowej, [w:] W. Hensel i T. Wiślański (red.), *Prahistoria ziem polskich. T. 2. Neolit*, 337–411. Wrocław: Ossolineum.
- Makowiecki, D.
2013. Wyroby z poroża i kości w ujęciu zoologicznym, [w:] M. Bogucki i M.F. Jagodziński (red.), *Studio nad Truso 2: 183–220*. Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu i Instytut Archeologii i Etnologii PAN.

Wykaz cytowanej literatury

- Malinowska-Łazarczyk, H.
1982. *Cmentarzysko średniowieczne w Cedyni*. Warszawa: Instytut Historii Kultury Materiałnej PAN.
- Malinowski, A.
1974. Historia i perspektywy antropologicznych badań grobów ciałopalnych, [w:] H. Giżyńska (red.), *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych*, 7–15. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Malinowski, T.
1953. Z problematyki polskich praźnic wczesnośredniowiecznych. *Z otchłani wieków* 22: 50–53.
1955. Wczesnośredniowieczne naczynia słowiańskie do prażenia zboża. *Dawna Kultura* 2 (1): 30–32.
- 1959 (1957–1958). Wczesnośredniowieczne praźnice w Wielkopolsce. *Przegląd Archeologiczny* 11 (32–33): 68–80.
- Manasterski, D.
2009. *Pojezierze Mazurskie u schyłku neolitu i na początku epoki brązu w świetle zespołów typu Żąbie-Szestno*. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Mańkowski, A.
1923. *Nazwy miejscowe powiatu lubawskiego*. Wąbrzeźno: B. Szczuka.
- Marciniak-Kajzer, A.
1998. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w miejscowości Zajączki, gm. Ostróda w świetle badań ratowniczych przeprowadzonych w 1998 roku. *Łódzkie Sprawozdania Archeologiczne* 4: 171–188.
2006. Wczesnośredniowieczne osadnictwo na pograniczu prusko-mazowieckim w świetle badań grodziska w Leszczu w woj. warmińsko-mazurskim. *Archeologia Polski* 51: 121–144.
- Marcinkowski, M.
2013. Cechy obce i lokalne w średniowiecznej i nowożytnej ceramice elbląskiej. Zarys problematyki na podstawie wybranych przykadów. *Archaeologia Historica Polona* 21: 239–255.
- Margalha, M.G., J. Appleton, F. Carvalho, R. Veiga, A. Santos Silva i J. de Brito
2008. *Traditional lime kilns – industry or archaeology?*. Historical Mortars Conference, Lisbona. Internet: https://www.researchgate.net/publication/283324537_Traditional_Lime_kilns_-_Industry_or_Archeology (wgłd: 25.01.2017).
- Martuszewski, E.
1972. Dzieje powiatu, [w:] A. Wakar i in. (red.), *Ława. Z dziejów miasta i powiatu*, 51–105. Olsztyn: Pojezierze.
- Martuszewski, E. i T. Oracki
1976. Dzieje Ostródy, [w:] E. Kulig i in. (red.), *Ostróda. Z dziejów miasta i okolic*, 72–106. Olsztyn: Pojezierze.
- Mařík, J.
1997. Pánve klučovského typu. *Zprávy české archeologické společnosti. Supplément* 32. Praha.
- Meyza, K.
1999. Fajki gliniane z drugiej połowy XVIII i pierwszej połowy XIX w. z badań archeologicznych Zamku Królewskiego i miasta Warszawy. *Almanach Muzealny* 2: 521.
- Michalski, J.
1984. *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przeprowadzonych w 1984 r. na stan. 1 w Łodygowie, gm. Kisielice, woj. Elbląskie*. Wojewódzki Urząd Konserwatora Zabytków w Olsztynie, Delegatura w Elblągu.
- 1985a. Łodygowo, gm. Kisielice, woj. elbląskie, stanowisko 1. *Informator Archeologiczny* 1984: 136.
- 1985b. *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych przeprowadzonych na stan. 2 w Łodygowie, gm. Kisielice, woj. elbląskie w okresie od 25.06. do 25.07.1985*. Archiwum WUOZ w Olszynie, delegatura w Elblągu.
1989. Osadnictwo pogranicza kultur lużyckiej, pomorskiej i kurhanów zachodniobałtyjskich w Łodygowie, woj. elbląskie, [w:] T. Malinowski (red.), *Problemy kultury lużyckiej na Pomorzu*, 133–145. Słupsk: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Słupsku.
- 1998a. Wyniki badań starego miasta w Ostródzie i ich wpływ na proces rewitalizacji, [w:] J. Wysocki (red.), *Badania archeologiczne starych miast Warmii i Mazur a problemy ich rewitalizacji*, 45–51. Nidzica: Nidzicka Fundacja Rozwoju Nida.
- 1998b. Badania archeologiczne starego miasta w Olsztynie, [w:] J. Wysocki (red.), *Badania archeologiczne starych miast Warmii i Mazur a problemy ich rewitalizacji*, 133–140. Nidzica: Nidzicka Fundacja Rozwoju Nida.
- Michalski, J. i J. Budziszewski
1993. Siedemdziesiąt lat badań wykopaliskowych Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, [w:] S. K. Kozłowski i J. Kolendo (red.), *Dzieje archeologii na Uniwersytecie Warszawskim*, 211–252. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Mikłaszewicz, D.
1995. Fajki z badań archeologicznych w Toruniu. *Pomorania Antiqua* 16: 341–356.
- Mirek, Z., H. Piękoś-Mirkowa, A. Zając i M. Zając
2002. *Flowering plants and pteridophytes of Poland. A checklist*. Kraków: Instytut Botaniki im. W. Szafera, PAN.
- Mirkowska, I.
1998. Ceramika z wczesnej epoki żelaza z osiedla obronnego w Szabruku, woj. olsztyńskie, [w:] M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska od wczesnej epoki żelaza do początku ery nowożytnej*, 149–166. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymostku.
2004. Ceramika wczesnośredniowieczna z grodziska w Kajkowie (przysiółek Lesiak), d. pow. Ostróda, woj. warmińsko-mazurskie, [w:] M. Karczewska i M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska. Nowe źródła i interpretacje*, 281–291. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymostku.

- Łystok: Uniwersytet w Białymostku, Instytut Historii.
- Misiewicz, K. i W. Małkowski
2013. Badania nieinwazyjne na stanowisku 4 w Borecznie, woj. warmińsko-mazurskie w 2012 r., [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 413–421. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Miśkiewicz, M.
2010. *Życie codzienne mieszkańców ziem polskich we wcześnieym średniowieczu*. Warszawa: TRIO.
- Mogielnicka-Urban, M.
1984. *Warsztat ceramiczny w kulturze łużyckiej*. Wrocław: Ossolineum.
- Mogielnicka-Urban, M. i J. Urban
2013. „Naczynia sitowate” w kulturze łużyckiej – jednorodność nazewnictwa a zróżnicowanie formy, [w:] J. Kolenda, A. Mierzwiński, S. Moździoch i L. Żygadło (red.), *Z badań nad kulturą społeczeństw pradziejowych i wczesnośredniowiecznych. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Bogusławowi Gedidze, w osiemdziesiątą rocznicę urodzin przez przyjaciół, kolegów i uczniów*, 501–525. Wrocław: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Moszyński, K.
1929. *Kultura ludowa Słowian. Tom 1. Kultura materialna*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
1967. *Kultura ludowa Słowian. Tom 1. Kultura materialna*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Musianowicz, K.
1939–1945. Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Łowiczu. *Światowit* 18: 213–237.
1969. Drohiczyn we wczesnym średniowieczu. *Materiały Wczesnośredniowieczne* 6: 7–235.
- Nadolski, A.
1954. *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*. Acta Archaeologica Universitatis Lodzienensis 3. Łódź: Ossolineum.
1978. *Broń średniowieczna na ziemiach polskich*. Łódź: Muzeum Archeologiczne w Warszawie.
1979. *Broń i strój rycerstwa polskiego w średniowieczu*. Wrocław: Ossolineum.
- Nadolski, A. i M. Lewandowski
1990. Broń strzelcza, [w:] A. Nadolski (red.), *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej: 1350–1450*, 143–153. Łódź: Instytut Historii Kultury Materialnej PAN.
- Nawrońska, G.
2012. *Początki Elbląga w świetle źródeł archeologicznych*. Elbląg: Stowarzyszenie Miłośników Truso.
- Nawroński, T.
1973. Klasztor cysterek w Cedyni, pow. Chojna, w świetle badań archeologicznych, cz. II. *Materiały Zachodniopomorskie* 19: 271–404.
- Niegowski, J.
1997. Sprawozdanie z badań podwodnych przeprowadzonych w ramach programu Adalbertus, [w:] W. Chudziak (red.), *Wczesnośredniowieczny szlak lądowy z Kujaw do Prus (XI wiek). Studia i materiały*, 219–229. *Adalbertus – tło kulturowo-geograficzne wyprawy misyjnej św. Wojciecha na pogranicze polsko-pruskie* 2. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Instytut Archeologii i Etnologii.
- Niesiobędzki, W.
2008. *Powiat iławski. Dzieje, zabytki, pejzaż i kultura. Szkice historyczne*. Iława: Algaf.
- Nosek, S.
1939–1945. Nowe materiały do poznania kultury wełeckiej. *Światowit* 18: 111–164.
1967. *Kultura amfor kulistycznych w Polsce*. Wrocław: Ossolineum.
- Nowak, Z.
1963. Rozwój przestrzenny miasta Susza. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* 1 (79): 60–75.
- Nowakowski, A.
1976. W sprawie datowania ostrów z gwiazdostym bodźcem. *Acta Universitatis Lodzienensis. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego, seria I*, 11: 75–82.
1985. Militaria z grodziska w Plemiętach. Elementy rzędu końskiego i oporządzenia jeździeckiego, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 129–138. Warszawa: PWN.
- Nowakowski, A. (red.)
1998. *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej: 1450–1500*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Nowakowski, W.
1989. Studia nad ceramiką z okresu wędrówek ludów. Problem tzw. pucharków na pustych nóżkach. *Barbaricum* 1: 101–147.
- Okulicz, J.
1973. *Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n.e.* Wrocław: Ossolineum.
- Okulicz, Ł.
1970. *Kultura kurhanów zachodniobałtyjskich we wczesnej epoce żelaza*. Wrocław: Ossolineum.
1979. Kultura kurhanów zachodniobałtyjskich, [w:] J. Dąbrowski i Z. Rajewski (red.), *Prahistoryja ziem polskich*. T. 4. *Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego*, 179–189. Wrocław: Ossolineum.
- Olczak, J. i K. Siuchniński
1966–1971. *Źródła archeologiczne do studiów nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem grodowym na terenie województwa koszalińskiego*, t. 1–4. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
1985–1989. *Źródła archeologiczne do studiów nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem grodowym na terenie województwa śląskiego*, t. 1–2. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.

Wykaz cytowanej literatury

- Osiecka, E.
2006. *Wapno w budownictwie – tradycja i nowoczesność*. Kraków: Stowarzyszenie Przemysłu Wapienniczego.
- Ossowski, G.
1881. *Mapa archeologiczna Prus Zachodnich (dawniej Królewskich) z przyległą częścią W. Ks. Poznańskiego*. Kraków: W.L. Anczyc i Spółka.
- Ossowski, W.
2009. Najstarsze klamry szkutnicze nad dolną Wisłą. *Pomorania Antiqua* 22: 77–102.
2010. *Przemiany w szkutnictwie rzecznym w Polsce. Studium archeologiczne*. Gdańsk: Centralne Muzeum Morskie.
- Paszkiewicz, B.
2009. *Brakteaty – pieniądz średniowiecznych Prus*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Paternoga, M.
2003. Stanowisko nr 1 w Wszemirowie, pow. Trzebnica w świetle dawniejszych i najnowszych badań. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 45: 157–174.
- Paternoga, M. i P. Rzeźnik
2007. Problem funkcji i sposobu użytkowania wcześnieśredniowiecznych tzw. prażnic w świetle wybranych znalezisk z Dolnego Śląska. *Dolnośląskie Wiadomości Prahistoryczne* 6: 81–106.
- Pawlak, E. i P. Pawlak
2008. *Osiedla wcześnieśredniowieczne w Markowicach pod Poznaniem wraz z pozostałościami osadnictwa pradziejowego*. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Pawlata, L.
1993. Katalog zabytków archeologicznych z kolekcji Feliksa Kochańskiego ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Drohiczynie. *Rocznik Białostocki* 18: 191–218.
- Pawłowski, A.J.
1990. Stan i potrzeby badań nad wcześnieśredniowieczem Pomezanii, Pogezanii i Wermii, [w:] Z. Kurnatowska (red.), *Stan i potrzeby badań nad wcześnieśredniowieczem w Polsce*, 55–69. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Petelski, K. i A. Gondek
2004. *Szczegółowa mapa geomorfologiczna Polski w skali 1:50 000 arkusz Dobry*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Piaskowski, J.
1960. *Technika gdańskiego hutnictwa i kowalstwa żelaznego X-XIV w. na podstawie badań metaloznawczych*. Gdańsk wcześnieśredniowieczny 2. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Piekalski, J. i K. Wachowski (red.)
2010. *Ulice średniowiecznego Wrocławia*. Wratislavia Antiqua 11. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Pikies, R.
2015. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1:50 000 arkusz Ostródzki*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Piontek, J.
1996. *Biologia populacji pradziejowych. Zarys metodyczny*. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Piotrowska, M.
2013. *Epoka żelaza w dorzeczu środkowej Słupi*. Łódź: Nauka i Innowacje.
- Pochylski, M. i A. Kowalczyk
2011. Tak zwana ceramika husycka z Nowej Wsi, stan. 6, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. *Folia Archaeologica* 28: 227–243.
- Pokora, H. i P. Rzeźnik
1998. Wznowienie badań wykopaliskowych na wcześnieśredniowiecznej osadzie w Obiszowie, gm. Grębocice. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 40: 321–333.
- Polniński, D.
1996. *Przemiany w wytwarzaniu garnkarskim na ziemi chełmińskiej u schyłku wczesnego i na początku późnego średniowiecza*. Archaeologia Historica Polona 4. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika
2013. *Pień. Siedziba krzyżackich prokuratorów w ziemi chełmińskiej*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Popek, M., A. Pydyn, R. Solecki i P. Stencel
2013. Przeprawa mostowa na wyspę Wielka Żuława na jeziorze Jeziorki, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 373–380. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Pospieszna, B.
1994. Zarys historii rzemiosła zduńsko-garnkarskiego w Malborku od XV do początku XIX w., [w:] A. Gruszczyńska (red.), *Garnkarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych*, 277–290. Rzeszów: Muzeum Okręgowe.
- Powierni, J.
2004. *Prussica: artefakty wybrane z lat 1965–1995. Tom 1*. Malbork: Muzeum Zamkowe.
- Pydyn, A.
2013. Wyniki archeologicznych prospekcji podwodnych w wybranych jeziorach Pojezierza Iławskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 361–372. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
2016. Wyniki archeologicznych prospekcji podwodnych w jeziorach Pojezierza Iławskiego w latach 2013–2014, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 79–92. Ar-

- chaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Pyżuk, M.
2004. Antropologiczna interpretacja szczątków kostnych populacji kultur przeworskiej i wielbarskiej z Kołozębą, pow. Płońsk. *Archeologia Polski* 49: 33–48.
- Rabek, W. i M. Narwojsz
2008. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1 : 50 000 arkusz Dobrzyki*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
2014. *Objaśnienia do szczegółowej mapy geologicznej Polski, 1 : 50 000 arkusz Orneta*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
2015. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1:50000 arkusz Orneta*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Radzicki, B.
- b.d. *Grodzisko „Miggenwald” ponownie odkryte!* Internet: <http://www.pruthenia.strefa.pl/c22.html> (wgłąd: 19.04.2017)
- Rauhut, L.
1955. Wczesnośredniowieczny skarb ze wsi Borucin, pow. Aleksandrów Kujawski. *Wiadomości Archeologiczne* 22 (1): 55–64.
- Rębkowski, M.
1995. *Średniowieczna ceramika miasta lokacyjnego w Kołobrzegu*. Kołobrzeg: Feniks.
- Rębkowski, M. (red.)
1996. *Archeologia średniowiecznego Kołobrzegu. Tom. 1. Badania przy ul. Ratuszowej 9–13*. Kołobrzeg: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Sawicki, J.
2012. Elementy stroju i pasa oraz opraw ksiąg z ul. Katedralnej 4 we Wrocławiu. *Wrastislava Antiqua* 17: 97–109.
- Sawicki, T.
2008. Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Daniszewie pod Kołem, woj. wielkopolskie. *Slavia Antiqua* 49: 149–209.
- Schmid, E.
1972. *Atlas of animal bones for prehistorians, archaeologists and quaternary geologists*. Amsterdam: Elsevier Publishing Company.
- Schnippel, E.
1928. Siedlungsgeographie des Osterodischen Gebiets. *Altpreussische Forschungen* 5: 5–44.
- Schramm, Z.
1967. Różnice morfologiczne niektórych kości kozy i owcy. *Roczniki Wyższej Szkoły Rolniczej w Poznaniu* 36: 107–133.
- Schuldt, E.
1981. *Gross Raden. Die Keramik einer slawischen Siedlung des 9./10. Jahrhunderts*. Berlin: Akademie Verlag.
- Sikorska-Ulfik, I.
1994. Zespół ceramiki z Reszla z 2 połowy XIV wieku, [w:] A. Gruszczyńska (red.), *Garnkarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych*, 233–243. Rzeszów: Muzeum Okręgowe.
- Sikorski, J.
2006. *Lokacja i rozwój przestrzenny miasta*, [w:] J. Cygański (red.), *Susz. Z dziejów miasta i okolic*, 49–64. Olsztyn: Muzeum Warmii i Mazur.
- Skóra, K.
2010. Intruz w kurhanie? O pochówkach wtórnych w obrzędowości pogrzebowej kultur wielbarskiej i przeworskiej, [w:] K. Skóra i T. Kurasiński (red.), *Wymiary inności. Nietypowe zjawiska w obrzędowości pogrzebowej od pradziejów po czasy nowożytnie*, 27–43. Acta Archaeologica Lodziensia 56. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Skružný, L.
1964. Pekáče – jejich výskyt, funkce a datování. *Památky Archeologické* 55 (2): 370–391.
- Słodownik, L.
2006. *Zimnochy*. Internet: <http://www.glospasleka.pl/artykul/index.php?id=news&idd=16439> (wgłąd: 25.01.2017).
- Smith, N.
2011. *Pre-industrial lime kilns*. English Heritage. Internet: <https://historicengland.org.uk/images-books/publications/oha-preindustrial-lime-kilns/> (wgłąd: 25.01.2017).
- Solecki, R.
2014. Wstępne wyniki badań archeologicznych grodziska w Suszu w 2013 roku. *Skarbiec Suski* 10: 38.
- Sosnowska, A.
1992. Charakterystyka kulturowo-chronologiczna zespołów ceramicznych, pochodzących z badań stanowiska 1 w Mołtajnach, gm. Barciany, jako przyczynek do naświetlania problemu powiązań kulturowych wschodniej części grupy zachodniomazurskiej kultury kurhanów zachodniobałtyjskich z terenami ościennymi we wczesnej epoce żelaza, [w:] S. Czopek (red.), *Ziemie polskie we wczesnej epoce żelaza i ich powiązania z innymi terenami*, 335–352. Rzeszów: Muzeum Okręgowe.
- Stampfli, H.R.
1963. Bison bonasus (Linne) 1758, Ur, Bos primigenius Bojanus, 1827, und Rind, Bos taurus (Linne), 1758. *Acta Bernensis* 2: 117–159.
- Stanaszek, Ł.M.
2005. Analiza antropologiczna materiału kostnego z Dąbka, pow. mławski, stan. 29. *Wiadomości Archeologiczne* 57: 235–239.
- Stankiewicz, U.
2005. Kafle tykocińskie. *Podlaskie Zeszyty Archeologiczne* 1: 178–192.

Wykaz cytowanej literatury

- Starski, M.
2009. Późnośredniowieczne naczynia gliniane z zamku w Pucku. *Studia i Materiały Archeologiczne* 14: 195–284.
- Stasiełowicz, G.
2009. Ceramika z badań na osadzie w Gronowie Górnym, st. 3, gm. Elbląg, [w:] M. Karczewski i M. Karczewski (red.), *Ceramika bałtyjska. Tradycje i wpływy*, 177–187. Białystok: Uniwersytet w Białymstoku.
- Stępnik, T.
2016. Analiza dendrologiczna prób drewna i węgli drzewnych z grodzisk zachodniej części województwa warmińsko-mazurskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 231–246. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Strzałko, J. i M. Henneberg
1975. Określanie płci na podstawie morfologii szkieletu. *Przegląd Antropologiczny* 41 (1): 105–126.
- Strzałko, J., J. Piontek i A. Malinowski
1972. Problem rekonstrukcji wzrostu na podstawie kości zachowanych we fragmentach lub spalonych. *Przegląd Antropologiczny* 38 (2): 277–287.
1973. Teoretyczno-metodyczne podstawy badań kości z grobów ciałopalnych. *Materiały i Prace Antropologiczne* 85: 179–201.
1974. Możliwości identyfikacji szczątków ludzkich z grobów ciałopalnych w świetle wyników badań eksperymentalnych, [w:] H. Giżyńska (red.), *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych*, 31–42. Poznań: UAM.
- Supruniuk, A.
2002. Uzupełnienia i uwagi do „Nowego kodeksu dyplomatycznego Mazowsza, część III: dokumenty z lat 1356–1381”. *Studia Źródłoznawcze* 40: 107–165.
- Szafrancki, W.
1961. Wyniki badań archeologicznych w Biskupinie, pow. Żnin, na stanowisku 6, [w:] W. i Z. Szafranckscy, *Z badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem wiejskim w Biskupinie*, 7–144. Wrocław: Ossolineum.
- Szczepański, S.
2009. Hans Schleif (1902–1945) i jego badania nad germanką przeszłością Prus Wschodnich. *Szkiice Humanistyczne* 9/1(18): 51–62.
2010. Czy nazwa Susz jest staropruska? *Skarbiec Suski* 3: 21–26.
2012. Grodzisko w suskim Parku Miejskim *Unser Schloss Rosenberg? Skarbiec Suski* 6: 38.
2013. „Wykopaliska” w archiwach – archeologia archiwalna na przykładzie wybranych stanowisk Pojezierza Iławskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 233–252. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Szmyt, M.
1996. *Społeczności kultury amfor kulistych na Kujawach. Materiały do syntezy pradziejów Kujaw* 6. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
1999. *Between West and East. People of the Globular Amphora Culture in Eastern Europe. Baltic-Pontic Studies* 8. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Szydłowski, J.
1974. Z badań kremacji w pradziejach, [w:] H. Giżyńska (red.), *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych*, 71–76. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Szymańska-Bukowska, A.
2010. *Sopot w zamierzchłej przeszłości. Grodzisko wczesnośredniowieczne*. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne.
- Szymański, P.
1998. Źubronajście – przyczynek do badań nad wczesnożelazną ceramiką Suwalszczyzny, [w:] M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska od wczesnej epoki żelaza do początku ery nowożytnej*, 119–137. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku.
- Śkojec, J.
2003. Lehmwannenfunde aus Mikulčice, [w:] L. Poláček (red.), *Studien zum Burgwall von Mikulčice*. T. 5: 421–496. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik.
- Świętosławski, W.
- 2011a. Sprawozdanie z archeologicznych badań ratowniczych stanowiska Pomorzanki 4, gm. Gostyń, woj. mazowieckie, w latach 2004–2005, [w:] *Raport 2005–2006*, 91–100. Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- 2011b. Sprawozdanie z archeologicznych badań ratowniczych stanowisk Pomorzany 1 i 2, gm. Łanięta, woj. łódzkie, w latach 2003–2005, [w:] *Raport 2005–2006*, 101–111. Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- Töppen, M.
1870. Altertümer bei Hohenstein in Ostpreußen. *Altpreußische Monatsschrift, Der Neuen Preussischen Provinzial-Blätter* 7: 13–42.
1876. Ueber einige Alterthümer aus der Zeit des Heidenthums in der Nachbarschaft zu Marienwerder. *Altpreußische Monatsschrift* 13: 549–550.
- Trotter, M. i G.C. Gleser
1952. Estimation of stature from long bones of American Whites and Negroes. *American Journal of*

- Physical Anthropology* 10: 463–514.
- Trzmiel, B.
2007. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1 : 50 000 arkusz Boguchwały*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Ubelaker, D.H.
1978. *Human skeletal remains. Excavation, analysis, interpretation*. Chicago: Aldine.
- Uniejewska, M.
2003. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1 : 50 000 arkusz Kisielice*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Vlierman, K.
1996. „...Van Zintelen, van Zintelroeden ende Mossen...”. *Een breeuwmethode als hulpmiddel bij het dateren van scheepswrakken uit de Hanze-tijd*. Scheepsarcheologie 1. Lelystad: Nederlands Instituut voor Scheeps en on der water Archeologie.
- Voigt, J.
1832. *Geschichte Preussens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens*. T. 5. Königsberg: Gebrüder Bornträger.
- Wachowski, K.
1987. Beły na zamku w Legnicy, [w:] A. Kola (red.), *Średniowieczne siedziby rycerskie w ziemi chełmińskiej na tle badań podobnych obiektów na ziemiach polskich*, 147–153. Toruń: Muzeum Regionalne w Brodnicy i Instytut Archeologii i Etnografii UMK w Toruniu.
- Wadyl, S.
- 2012a. Grodzisko w Ornowie-Lesiaku w świetle wyników ostatnich badań archeologicznych. *Pruthenia* 7: 117–135.
- 2012b. Kilka uwag o ceramice wczesnośredniowiecznej w Prusach, [w:] M. Franz i Z. Pilarczyk (red.), *Barbarzyńcy u bram. Mare integrans. Studia nad dziejami wybrzeży Morza Bałtyckiego*, 260–278. Toruń: Adam Marszałek.
- 2012c. *Sprawozdanie z badań sondażowo-weryfikacyjnych na grodzisku w Lipowcu, stan. 1, gm. Ostróda (26–57/2)*. Maszynopis w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie, Delegatura w Elblągu.
- 2013a. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Rejsytach, gm. Rychliki (stan. 1 i 2) w świetle wyników badań archeologicznych. *Pruthenia* 8: 149–164.
- 2013b. Badania weryfikacyjno-sondażowe grodzisk wczesnośredniowiecznych w dorzeczu górnej Drwęcy (Domkowo, Lipowiec, Ornowo-Lesiak, Morliny), [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodiska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 109–124. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii i Fundacja Archeologiczna.
2015. Ze studiów nad wczesnośredniowieczną ceramiką z pogranicza słowiańsko-bałtyjskiego, [w:] S. Wadyl, M. Karczewski i M. Hoffmann (red.), *Materiały do archeologii Warmii i Mazur 1*: 275–294. Warszawa-Białystok: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego i Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymostku.
- Waluś, A.
- 2009–2010. Ząbie, st. X, woj. warmińsko-mazurskie. Badania roku 2010. *Świątowit* 8 (49) B: 283–284.
- Wichrowski, Z.
2000. Średniowieczny topór z Goraja, pow. Biłgoraj, woj. lubelskie. *Archeologia Polski Środkowowschodniej* 5: 212–214.
- Wiewióra, M. (red.)
2014. *Zamek biskupów chełmińskich w Wąbrzeźnie w świetle badań archeologiczno-architektonicznych. Studia i materiały*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Więckowska, H. i E. Kempisty
1970. Badania archeologiczne we wsi Sośnia, pow. Grajewo. *Wiadomości Archeologiczne* 35 (2): 164–200.
- Winckler, von
1866. Die Veste der Vorzeit im Ermland. *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands* 3: 689–693.
- Wirska-Parachoniak, M.
1968. Z historii wiążących materiałów budowlanych. *Ochrona Zabytków* 21/4 (83): 17–23.
- Wiślański, T.
1966. *Kultura amfor kulistycznych w Polsce północno-zachodniej*. Wrocław: Ossolineum.
- Worm, H. i D. Staude
2007. *Die Hugo Schneider A.-G. Leipzig. Kurzübersicht ihrer Entwicklungsgeschichte und Produkte*. Internet: <http://www.patronensammler.de/files/HASAG-Entwicklung.pdf>.
- Wróblewski, W. i T. Nowakiewicz
2003. Ceramika „pruska” i „słowińska” we wczesnośredniowiecznej Galindii, [w:] M. Dulinič (red.), *Slowianie i ich sąsiedzi we wczesnym średniowieczu*, 165–181. Lublin – Warszawa: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Wrzesiński, J.
1994. Osada ludności kultury łużyckiej w Chłapowie, gm. Dominowo, stanowisko 3. *Studia Lednickie* 3: 173–202.
- Wyczółkowski, M.
2009. „Baba” kamienna z Poganowa. Wczesnośredniowieczne miejsce kultu Prusów [w:] A. Bitner-Wróblewska i G. Iwanowska (red.), *Bałtowie i ich sąsiedzi. Marian Kaczyński in memoriam*, 605–633. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie.

- Wyczółkowski, M., M. Szal, M. Kuprianowicz i E. Smolska
2013. Kompleks osadniczy w Poganowie, pow. kętrzyński, stanowisko IV: wstępne wyniki badań interdyscyplinarnych. [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 65–82. Archeologia Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Wyrobisz, A.
1968. *Szkło w Polsce od XIV do XVII wieku*. Wrocław: Ossolineum.
1981. Wapno, [w:] A. Mączak (red.), *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, T. 2, 452. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Wyrost, P.
1994. Dawna fauna Polski w świetle badań kostnych materiałów archeologicznych, rozmieszczenie w czasie i przestrzeni. *Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu. Archeozoologia* 19: 55–176.
- Wysocki, J.
2012. Badania stanowisk archeologicznych z późnego średniowiecza i nowożytności w regionie warmińsko-mazurskim w latach 1989–2009. *Archeologia Historica Polona* 20: Regiony, rzemiosła, kategorie – archeologia późnego średniowiecza i czasów nowożytnych w uwarunkowaniach nowego ustroju, 43–68. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Wysocki, J. i B. Klęczar
2013. Grodziska typu stożkowatego na wyspie Wielka Żuława w Iławie, w Lasecznie Małym i Mozgorwie w powiecie iławskim: wstępne wyniki badań z 2012 roku, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 327–349. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Zarzycki, K., H. Trzcińska-Tacik, W. Różański, Z. Szeląg, J. Wołek i U. Korzeniak
2002. *Ecological indicator values of vascular plants of Poland*. Kraków: Instytut Botaniki PAN.
- Zbierski, A.
1959. Wczesnośredniowieczne materiały archeologiczne z Czermna nad Huczwą. *Archeologia Polski* 4: 105–148.
- Zeder, M.A. i H.A. Lapham
2010. Assessing the reliability of criteria used to identify postcranial bones in sheep, *Ovis*, and goat, *Capra*. *Journal of Archaeological Science* 3: 2887–2905.
- Zielonka, B.
1951. Wczesnośredniowieczne wyroby kościane i rogowe z okolic Gniewa, powiat Tczew. *Z otchłani wieków* 20: 27–30.
- Zoll-Adamikowa, Z.
1979. *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski*. T. 2. Analiza. Wnioski. Wrocław: Ossolineum.
- Żak, J.
1960. Część skarbu z Sejkowic pod Gąbinem na Mazowszu. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 11: 200–202.
- Żurek, J.
1954. Osada z młodszej epoki kamienia w Rzucewie, pow. wejherowski i kultura rzucewska. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 4: 1–4.
- Żurek, M.
2013. Boreczno, stanowisko 4 (AZP 24–54), gm. Zalewo, woj. warmińsko-mazurskie. Analiza stratygraficzna, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 385–411. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Żurowski, J. i R. Jakimowicz
1939. *Atlas grodzisk i zamczysk śląskich*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.